UMENIE A KULTÚRA

pre 1. ročník gymnázií

UMENIE A KULTÚRA

pre 1. ročník gymnázií

Erich Mistrík

autor:
prof. PhDr. Erich Mistrík, CSc. ©

lektorovali:
prof. PhDr. Marta Žilková, PhD.
Mgr. Mária Ďurčeková

ilustrácie, schémy a fotografie:
archív autora a ďalšie zdroje podľa zoznamu na strane č. 126 a 127

ilustračné fotografie:
© Výtvarná agentúra A1, Žilina - Ing. Jaroslav Horečný (obálka a strany č. 16, 24, 64, 76)

grafická úprava a prepress:
© Výtvarná agentúra A1, Žilina - Ing. Jaroslav Horečný, Ing. Jaromír Moškoř

Jazyková korektúra: Eva Stampfelová

Schválilo Ministerstvo školstva Slovenskej republiky pod č. CD-2009-35225/36704-1:919 zo dňa 29. októbra 2009 ako učebnicu Umenie a kultúra pre 1. ročník gymnázia. Schvaľovacia doložka má platnosť 5 rokov.

Všetky práva vyhradené.
Toto dielo ani žiadnu jeho časť nemožno reprodukovať bez súhlasu majiteľov práv.

Prvé vydanie, 2009
Vydalo Združenie EDUCO © 2009
Tlač: Patria I., spol. s r.o., Prievidza

ISBN 978-80-89431-03-8

Umenie a kultúra

Učebnica pre 1. ročník gymnázií

Erich Mistrík

Vydavateľ: Združenie EDUCO
©2009

OBSAH

Kľúč k učebnici 8

1. Svet kultúry 11
Kde žijem (Kultúrna tradícia) 12
Kto som (Kultúrna identita) 20

2. Vyjadrovacie prostriedky umenia a kultúry 25
V čom žijem (Kultúra okolo nás) 26
Ako ich čítať (Svet estetických a umeleckých foriem) 32

3. Časové a priestorové premeny kultúry 49
Akú to má funkciu (Premeny funkcií v čase a v priestore) 50

4. Funkcie umenia, estetické vnímanie 65
Načo mi je (Zmysel umenia) 66

5. Životný štýl 77
Ako žijeme (Životný štýl) 78
Čo na nás vidno (Oblečenie a móda) 84
Moje telo som ja (Kultúra tela) 91

6. Súčasná kultúra 101
Čo sa mi ponúka (Súčasné procesy v kultúre) 102

Učiteľom od autora 119

Prílohy 121

KĽÚČ K UČEBNICI

Meč v Nitre, 1996

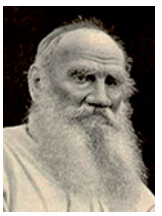

Lev Nikolajevič Tolstoj

Milan Rúfus

*Čo alebo kto je na **obrázku***

kľúčové slová

Základom učebnice sú **texty** k téme, otázky a podnety[1]

Ďalšie otázky

Naše **úlohy** a **otázky** pre nás

Podnety pre úvahy o tom, **ako** sa nám **pracovalo**

Ukážky z literárnych textov

Doplňujúce literárne **texty** na **ilustráciu** témy.

Systematický **výklad** látky...

... aj vysvetlenie hlavných **termínov**.

Špeciálne prílohy

Doplňujúce *a vysvetľujúce obrázky*

Schéma k výkladu látky

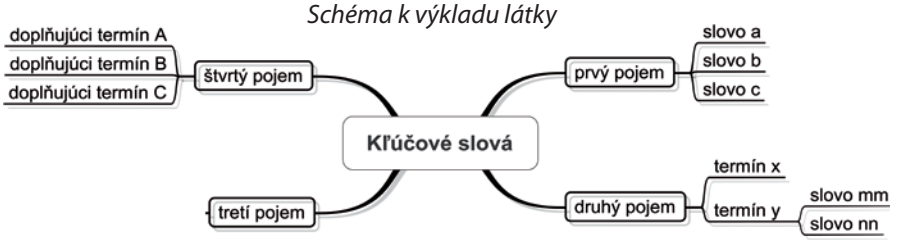

*Niečo nájdeme na **CD***

Cestou sa občas stretneme s týmito bytosťami – všímajme si ich.

[1] *Vysvetlenie **špeciálnych** termínov*

Toto je tvár Jásona.
Kto z nás vie, kto je
alebo bol Jáson?

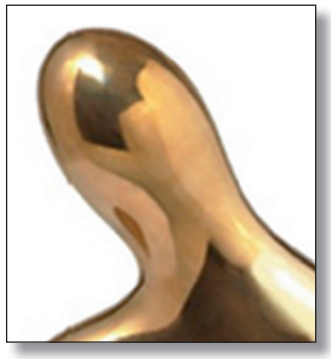

Toto je tvár Demetry.
Kto z nás vie, kto je
alebo bola Demetra?

Čo o nich hovorí Wikipédia?

Ešte sa s nimi stretneme.

1. SVET KULTÚRY

KDE ŽIJEM? (KULTÚRNA TRADÍCIA)

Mumbai, India

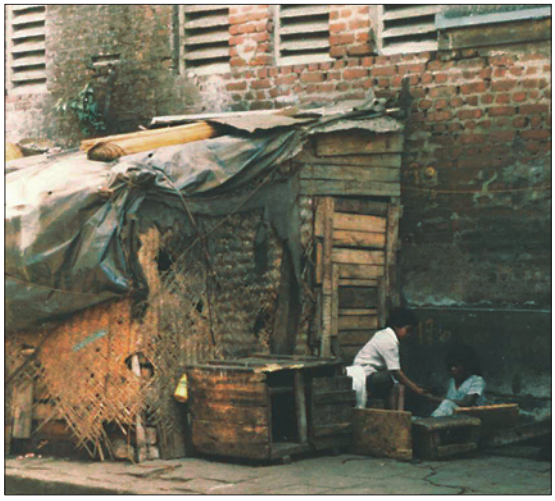

Mumbai, India

Chceli by sme žiť na týchto miestach?

Každý z nás žije v určitom **prostredí** – medzi určitými ľuďmi, v určitom dome alebo byte, na určitej ulici, v nejakej krajine (medzi kopcami, na rovine, pri rieke, pri lese, pri jazere, uprostred lúk, uprostred sídliska, pri továrni a pod.). Denne chodíme okolo mnohých domov či stromov, ktoré sú pre nás úplne prirodzené, často si ani neuvedomujeme, že tam sú – lebo sme si na ne zvykli a sú pre nás úplne samozrejmé.

Rozumieme však všetkému, čo je pre nás **samozrejmé**? Vieme, kde sa to vzalo, **prečo** to vzniklo, prečo to má dnešnú podobu?

To, čo je pre nás samozrejmé, nás aj neustále formuje. Väčšinou nevieme, kde sa vzali naše zvyky, spôsoby správania, spôsoby obliekania, stolovania, bývania, životný rytmus a mnoho ďalších súčastí každodenného života. Tušíme, že sme ich získali výchovou, pozorovaním okolia, sledovaním médií, hodnotením kamarátov, čítaním a vlastnými skúsenosťami.

kultúrna tradícia

To všetko, čo sme si osvojili pre svoj každodenný život a ani si neuvedomujeme, že by mohlo byť inak, sa zakladá na **kultúrnej tradícii**. Skúsme sa pozrieť na našu vlastnú kultúrnu tradíciu.

historický prameň

Až do budúceho týždňa budeme hľadať **pramene** k histórii svojej obce, svojho mesta, svojej mestskej časti – na internetovej stránke obce/mesta, v knižnici, na fare alebo kdekoľvek inde.

Nájdime vo svojom okolí človeka, ktorý niečo vie o histórii našej obce či nášho mesta a porozprávajme sa s ním.

Prinesieme na hodinu všetko, čo sme zistili a prediskutujeme:

- prečo boli jednotlivé udalosti či postavy pre našu obec **dôležité**,
- na základe čoho rozhodujeme, či boli dôležité.

Nie všetky udalosti a postavy zanechali v našej obci rovnakú stopu. Môžeme medzi nimi nájsť:

- dôležité **postavy**, ktoré ovplyvnili život v obci/meste, alebo významné osobnosti, ktoré obec/mesto navštívili,
- dôležité historické **udalosti**, ktoré sa tu odohrali,
- **miesta**, na ktorých sa tieto udalosti odohrávali, alebo kde tieto osobnosti žili.

udalosť
miesto

Z týchto údajov je možné vytvoriť súvislý **príbeh** o niektorej udalosti alebo o určitom výseku z dejín obce/mesta. Keď bude hotový, pripomeňme, čo vieme o básňach, o povestiach, o rozprávkach, o detektívnych príbehoch i o divadelných hrách – vytvoríme v skupinách rôzne verzie tohto príbehu: povesť, detektívku, rozprávku, báseň (prípadne epickú báseň) a dramatizáciu. Hotové diela môžeme predviesť spolužiakom.

príbeh

Aby sme našu prácu zachovali, zapíšme príbehy i básne, odfotografujme dramatizáciu a zo všetkého vytvorme **nástenku** alebo veľký **plagát**, ktorý bude v triede ukazovať vybrané alebo kľúčové udalosti a postavy z histórie našej obce či nášho mesta.

Všetko, čo sme doteraz našli a spracovali, sú podklady pre pochopenie kultúrnej tradície obce, mesta. Tieto udalosti, ľudia a miesta formovali našu **kultúrnu tradíciu** a niektoré z nich si zaslúžia, aby na nich obyvatelia **nezabúdali**.

Predstavme si, že by sme mali ľudí vo svojom okolí presvedčiť, aby na niečo z toho, čo ste zistili, nezabúdali. Rozdelíme sa do skupín a pre každú skupinu si vyberieme jednu osobnosť alebo udalosť. Určite nájdeme osobnosti, čo si zaslúžia **pamätník**, ktorý by mal tieto osobnosti či udalosť niekde v obci pripomínať. Vytvoríme jej pamätník z papiera, kartónu, moduritu, plastelíny alebo z čohokoľvek, čo máme poruke.

pamätník

Ako vyzerajú pamätníky?

Pamätník československej armády na Dukle

Meč v Nitre, 1996, od Mariána Žilíka, pripomínajúci Rastislava

Pomník Márie Terézie od Jána Fadrusza v Bratislave, zničený r. 1921

Pamätník holokaustu v Berlíne od Petra Eisenmana

PREZENTÁCIA[2]

Keď máme svoje pamätníky hotové, prediskutujeme si ich v triede.

- Nájdeme argumenty pre výber pamätníka – čo nás viedlo k tomu, že sme vytvorili práve taký pamätník.
- Pomenujeme východiská nášho uvažovania.
- Zvážme akými argumentmi by sme presvedčili miestne zastupiteľstvo, aby odhlasovalo finančné prostriedky na vytvorenie a umiestnenie nášho pamätníka.

REFLEXIA

Ako sme sa cítili pri získavaní údajov o obci? Čo nás z nových informácií najviac potešilo? Sklamalo nás niečo z toho, čo sme sa o obci dozvedeli? Vzbudzuje v nás naša obec pocit hrdosti, alebo nás niečím znechucuje? Čo to je a prečo to tak je?

Máme pocit, že sme súčasťou obce, že ona je naozaj „naša"? Ako je možné, že ho máme, alebo nemáme? Kde sa ten pocit vzal, alebo prečo sa nezrodil?

Aké skúsenosti sme získali pri zhromažďovaní údajov? Ako sme komunikovali s ľuďmi, s ktorými sme sa rozprávali? Čo sme museli urobiť, aby sme sa skutočne niečo od nich dozvedeli?

Ako budú ľudia okolo nás reagovať na nástenku alebo plagát – alebo už aj reagovali? Ako? Je potrebné vysvetľovať im súvislosti, alebo im bolo všetko jasné?

[2] *V prílohách na záver učebnice nájdeme ďalšie informácie o tom, čo je to prezentácia.*

Ešte sa prejdeme po našej obci/meste/časti mesta, aby sme zistili, aké **pamiatky** (nie iba pamätníky) sa v našom okolí vyskytujú. Vyberme si jednu z nich.

V nasledujúcich hodinách, možno dňoch a týždňoch budeme budovať **portfólio**[3] o tejto pamiatke. Práca môže trvať niekoľko týždňov, ale budeme mať výhodu, že sa budeme pohybovať po našej obci, rozprávať s ľuďmi a hľadať informácie na internete, v časopisoch i v literatúre.

Pohľadajme na internete, v knižnici, v obecných alebo mestských novinách, v dennej tlači a iných médiách, v encyklopédiách a kdekoľvek inde **informácie** a **dokumenty**, ktoré hovoria o tejto pamiatke. Tieto informácie si musíme sústreďovať a budovať ich súbor tak, aby sme pokiaľ možno čo najlepšie zdokumentovali históriu, význam a štruktúru tejto pamiatky.

dokument
informácia

Spočiatku informácie a dokumenty len **sústreďujeme**, aby sme ich mali čo najviac, po prvých dvoch týždňoch ich však už bude treba **triediť**: Ktoré z nich hovoria priamo o pamiatke? Ktoré z nich hovoria o ľuďoch s ňou spojených? Ktoré z nich hovoria o udalostiach? Ktoré informácie a dokumenty sú súčasné, ktoré z minulosti? Ktoré z nich hovoria o našom vzťahu k pamiatke a pod.

Ktoré televízne relácie obsahujú najviac informácií?

Sústreďovaním a triedením informácií si postupne tvoríme a budujeme portfólio o tejto pamiatke.

Pamätník Cyrila a Metoda, ktorý medzi dvoma svetovými vojnami venovali svojim českým spoluobčanom nemecká obyvatelia obce Dolné Dunajovice na Morave.

[3] *Na záver učebnice nájdeme aj informácie o tom, čo je to portfólio.*

PREZENTÁCIA

Keď máme svoje portfóliá hotové, prezentujeme ich v triede.

- Na úvod zoznámime spolužiakov so štruktúrou portfólia a upozorníme ich na najzaujímavejšie časti.
- Okomentujeme, prečo sme si vybrali práve túto pamiatku.
- Vysvetlíme, prečo asi táto pamiatka v našej obci vznikla.

REFLEXIA

Je táto pamiatka súčasťou kultúry našej obce? Potrebuje ju? Čo by sa stalo, keby táto pamiatka v obci nebola? Čo by sa zmenilo na tom, ako by domáci obyvatelia vnímali svoju obec? Čo by sa zmenilo na vnímaní turistov?

Aké pocity sme mali pri budovaní portfólia o nej? Tešila nás táto práca alebo nie? Prečo áno, alebo prečo nie? Pokračovali by sme v nej alebo nie?

Čo nové sme sa dozvedeli o našej obci a o ľuďoch v nej žijúcich?

Je táto pamiatka typická pre našu obec? Alebo by mohla stáť aj v inej obci?

Gondolieri v Benátkach

VÝKLAD
Kultúra a jej systém

Je súhrnom ľudských **činností**, **predmetov**, **hodnôt**, **ideí** a **inštitúcií**, ktoré sú súčasťou života určitej **spoločnosti**, skupiny ľudí. Vytvoril ju človek. Súčasťou kultúry sú predmety (napr. umelecké diela, ale aj dopravné značky), znaky a symboly (napr. písmo, ľudské gestá, štátny znak), hodnoty (napr. pravdovravnosť), zvyky (napr. veľkonočná šibačka), inštitúcie (napr. škola alebo výtvarná galéria), rituály (napr. podanie ruky) a iné činnosti charakteristické pre konkrétnu spoločnosť. Preto je kultúra:

- **informačným** systémom, teda systémom vedomostí, informácií a poznatkov o svete,
- aj **symbolickým** systémom, teda systémom znakov, v ktorých si ľudia odovzdávajú obsahy svojej psychiky,
- aj **činnostným** systémom, teda súhrnom činností istého spoločenstva, ktoré toto spoločenstvo vykonáva sebe vlastným spôsobom,
- aj **inštitucionálnym** systémom, teda systémom inštitúcií spoločenstva.

informácie

symboly

činnosti

inštitúcie

Kultúra a procesy v nej

Generácie si tieto predmety a systémy neodovzdávajú prostredníctvom genetického kódu, ale vo výchove a vo vzájomnej komunikácii. Dieťa je od prvých minút svojho života obklopené určitou podobou kultúry – počúva určitý jazyk, vidí určité oblečenie ľudí, všíma si (aj vtedy, keď ešte nevie pomenovať) určitú gestikuláciu ľudí, určitý spôsob komunikácie, životné prostredie okolo neho je spracované určitým spôsobom – a to všetko tak, ako to ľudia okolo neho považujú za vhodné, múdre a pekné. Dieťa si tak osvojuje kultúru svojich predkov bez toho, aby si ju uvedomovalo, a bez toho, aby rozmýšľalo o osvojovaní si kultúry. Až v určitom veku (hlavne pred pubertou a v puberte) začína spochybňovať kultúru, ktorá sa mu ponúka ako samozrejmá.

Tento proces osvojovania si kultúry je úplne prirodzený. Nazýva sa **enkulturácia**. V psychológii sa nazýva procesom učenia. Učenie však neprebieha len v školskom formálnom vzdelávaní, ale človek sa učí od prvých dní svojho života od svojho okolia. Bez toho, aby sme si uvedomovali, často preberáme od starších generácií morálne normy, pohľady na svet, spôsoby hodnotenia sveta, niekedy dokonca posunky a mimiku. Také učenie sa nazýva **sociálne učenie** a prebieha vždy na základe toho, ako funguje určitá sociálna skupina, určité spoločenstvo.

enkulturácia

sociálne učenie

akulturácia

Ak sa človek dostane do inej kultúry, medzi iných ľudí, ktorí napríklad hovoria iným jazykom, majú iné stravovacie návyky, bývajú v iných príbytkoch, používajú iné symboly – v takom prípade si človek môže začať osvojovať tú novú kultúru. Niekedy sa to deje vedome, niekedy neuvedomele. Tento proces sa nazýva **akulturácia**.

Kultúra teda umožňuje človeku, aby si generácie **odovzdávali** svoje skúsenosti. Preto žiadny človek nemusí opätovne skúšať to, čo predošlé generácie vyskúšali. Človek sa učí oveľa rýchlejšie ako zvieratá, lebo vo svojom raste si osvojuje všetko, čo predchádzajúce generácie skúsili.

Súčasťou kultúry je množstvo ľudských diel.

Kultúra sa prejavuje v **správaní** ľudí (napr. slušnosť, etiketa), v spôsobe **myslenia** (napr. pocit úcty pred múdrejším človekom), v **životnom štýle** (napr. workoholizmus), v tom, ako si človek **plánuje** budúcnosť (kam pôjde večer), v spôsobe komunikácie (pozdrav), v spôsobe nadväzovania **vzťahov** (prvé rande) a v mnohých iných činnostiach, preto vzniká a mení sa v **každodennej** činnosti človeka (napr. aj v spôsobe prípravy jedla).

Koľko workoholikov je okolo nás?

Kultúra ovplyvňuje našu každodennú činnosť (napr. otvoríme dvere dáme a pustíme ju vopred), ale je aj normou pre vnímanie sveta (napr. polyteistické náboženstvo). Prostredníctvom kultúry človek chápe svet a vyjadruje obsah svojej psychiky. Tým, že si generácie odovzdávajú kultúru, spoločnosť sa zachováva do budúcnosti. Prostredníctvom kultúry si ľudia ukazujú a uvedomujú, že patria spolu a spoločnosť sa integruje – a zároveň sa tými istými činnosťami odlišuje od iných spoločností.

Kam by sme najradšej išli dnes večer?

Kultúra sa člení na viacero vrstiev. Mocensky a početne najsilnejšia spoločenská skupina vytvára **dominantnú** kultúru, ktorej významy, formy a hodnoty sa presadzujú v celej spoločnosti (väčšinou je to kultúra strednej triedy). Oproti nej niekedy vznikajú **alternatívne** kultúry, ktoré odmietajú dominantnú alebo protestujú proti nej (niekedy sa nazývajú aj subkultúry – napr. punková či gotická subkultúra). Na okrajoch spoločnosti prežíva **konzervatívna** kultúra (jej nositeľmi sú tie skupiny, ktoré v spoločnosti dožívajú z minulosti), ako aj **marginálne** kultúry (kultúra skupín žijúcich na okraji spoločnosti, napr. kultúra kriminálneho podsvetia, bezdomovcov a pod.).

Aké subkultúry sme okolo nás stretli? Ako ich rozoznáme?

Subkultúry a alternatívne kultúry sa rozvinuli hlavne v Európe a v Amerike od päťdesiatych rokov minulého storočia – mods, hipsteri, beatnici, hippies, punk, rastafariáni, yuppies, motorkári, rockeri, graffiti a hip hop a mnohé ďalšie.

Príroda nie je kultúrou, ale kultúrnymi sa môžu stať prírodné predmety, ktoré človek začlení do svojej činnosti – buď ich spracuje (napr. ohobľované drevo prichystané na spracovanie pre nohu postele), alebo ich vyberie z prírody a bez zmeny začlení medzi svoje diela (napr. samorasty), alebo ich len vo svojej psychike vyhodnocuje podľa svojich predstáv (napr. človek si povie, že vidí krásny les, ale vlastne hovorí len o tom, že jemu sa ten les páči).

Kultúrna tradícia

Kultúrnu tradíciu si formuje každá spoločnosť tým, že z toho, čo vytvorili **predchádzajúce** generácie, si **vyberá**. Nie všetko, čo v kultúre vzniklo, je súčasťou kultúrnej tradície. Každá spoločnosť považuje len niektoré predmety, hodnoty či predstavy minulosti za predchodcov súčasnosti, niektoré z nich viac, iné menej. Generácia, ktorá odovzdáva kultúrne bohatstvo ďal-

šej generácii, robí **hierarchiu** v odovzdávanom. Niečo vyzdvihne ako vysoko hodnotné, iný kultúrny produkt odmietne ako bezcenný. Robí to v dobrej snahe o pestovanie a rozvoj hodnôt, ktoré ona považuje za cenné. Každá generácia tak chce zabrániť tomu, aby sa nasledujúca generácia venovala bezcenným produktom.

Preto je kultúrna tradícia vždy len výberom z hodnôt, predmetov a myšlienok z minulosti. Na jej povahu veľmi vplývajú predstavy súčasných generácií o svojom živote či o živote v minulosti.

Patria do tradície len tradičné alebo aj netradičné veci?

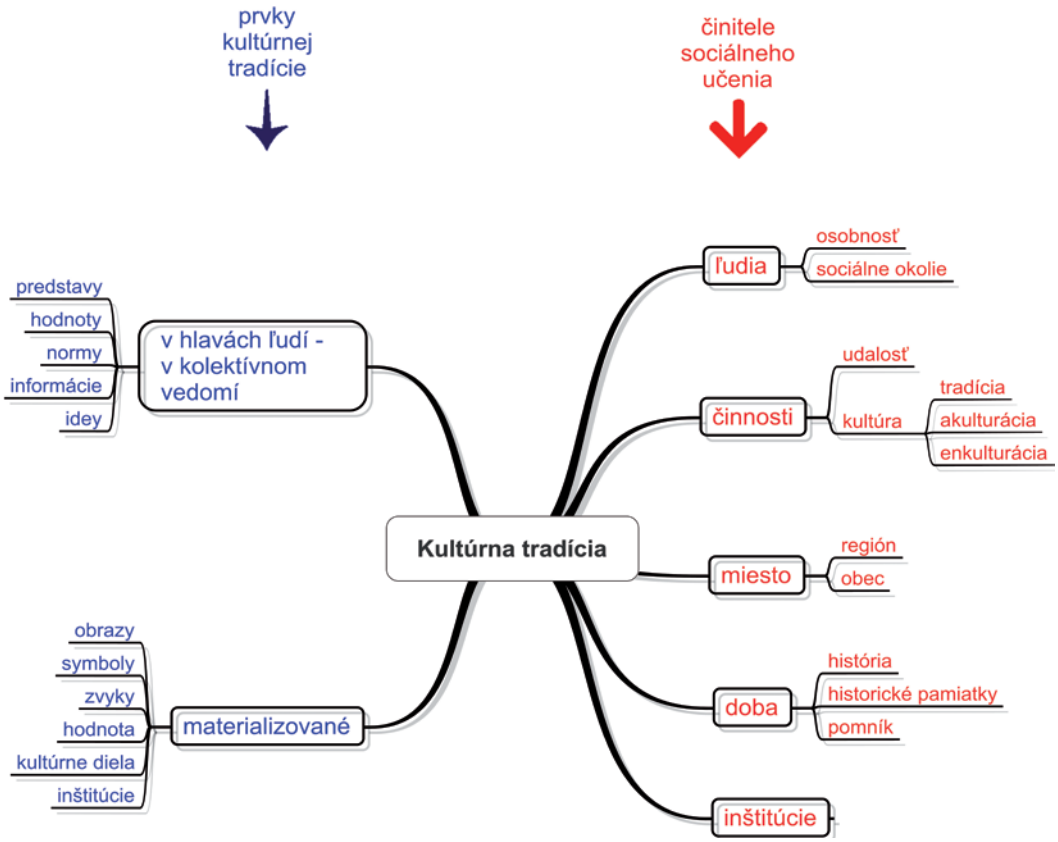

KTO SOM (KULTÚRNA IDENTITA)

Každý z nás je **iný**. To všetci vieme, hoci sa s tým niekedy ťažko vyrovnávame, najmä ak sa ten druhý správa inak, ako sme očakávali. Ale aj tak si všetci potrpíme na svoje zvláštnosti a vieme, že sa niečím odlišujeme od druhých ľudí.

Čo by nás na povolaní týchto ľudí bavilo a čo nie?

Tutanchamón

Valentina Vladimirovna Tereškovová

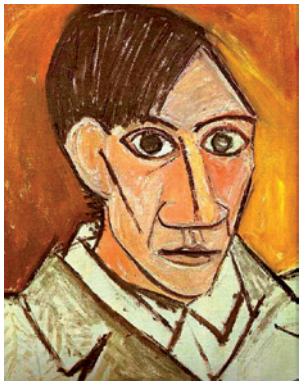

Pablo Picasso

Napriek tomu, že sme odlišní, vytvárame **skupiny**, v ktorých sa buď zoskupujeme dobrovoľne, alebo sme sa do nich narodili a nejako v nich zostávame, hoci často ani nepoznáme dôvod. Poďme trochu rozmýšľať o tom, kým sme a kam patríme. Bude to rozmýšľanie o kultúrnej identite a skúsime sa na ňu pozrieť cez hľadisko príslušnosti k **národu**, národnosti alebo k etniku, etnickej skupine. Uvidíme, aké zložité je hľadanie zvláštnych čŕt niektorej z týchto skupín.

národ
etnikum

Rozdelíme sa do skupín podľa etník alebo národov/národností, ku ktorým sa hlásime. Tí, ktorí sa nehlásia k žiadnej, vytvoria samostatnú skupinu.

Všetci žijeme v Slovenskej republike, teda pravdepodobne denno-denne stretávame množstvo Slovákov. Je to skupina obyvateľstva, ktorá sa označuje za národ, a tak je definovaná aj v Ústave Slovenskej republiky. Aký je však slovenský národ, čo je pre neho charakteristické, akí sú Slováci?

Najprv prediskutujeme v skupinách **charakteristické** i **náhodné** vlastnosti Slovákov a pomenujeme tie z nich, ktoré považujeme za **typické** vlastnosti slovenského národa. Zapíšeme ich, aby sme si ich zapamätali a mohli ich porovnávať s výsledkami práce iných skupín spolužiakov.

typické

Pozorne si prezrieme tieto fotografie:

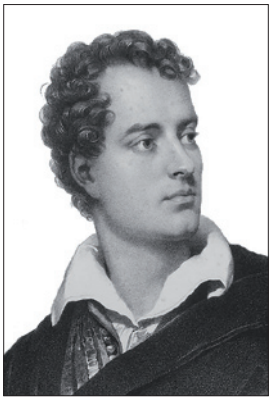

Vyhovujú títo ľudia nášmu označeniu za typických Slovákov? Ak áno, nájdime aspoň tri argumenty, prečo. Ak nie, tiež sa pokúsime nájsť aspoň tri argumenty.

Pozorne si pozrieme aj tieto fotografie:

K akým národom alebo etnikám je možné priradiť osoby na týchto fotografiách? Nájdime dôvody pre svoje názory a zapíšme si ich.

PREZENTÁCIA

Na záver prezentujeme v triede svoje argumenty a úvahy o Slovákoch a o osobách na posledných dvoch fotografiách. Prediskutujeme, ktoré „typické“ znaky Slovákov nachádzame u seba, vo svojom okolí a ktoré z nich platia na muža a ženu na posledných fotografiách. Prediskutujeme to však aj naopak – ktoré z „typických“ znakov muža a ženy na posledných fotografiách môžeme nájsť u Slovákov, u nás, v našom okolí?

- Čo rozhodovalo o tom, že sme niektoré vlastnosti postáv označili ako „typicky“ slovenské?
- Čo rozhodovalo o našom priradení muža a ženy na záver k určitému národu, aké znaky a aké vlastnosti?
- Prečo niektoré z „typických“ vlastností platia aj na druhých ľudí a niektoré nie[4]?

REFLEXIA

Skúsme teraz z týchto otázok urobiť trochu všeobecnejšie otázky:

Čo rozhoduje o tom, akí sme a ako nás vnímajú iní?

Ako sa prejavujeme navonok? Sme navonok takí, akí sme vnútri?

Čo z našich vonkajších prejavov, ktoré môžu vnímať druhí ľudia, je našou prirodzenou súčasťou – a čo z toho sme získali zo svojho okolia? (Zoberme do úvahy napr. obliekanie, morálne normy, svetonázor, postoje, životný štýl, zdravie, zvyky a pod.)

Čo z toho všetkého považujeme za prejav našej identity, hlásime sa k tomu, nechceli by sme to stratiť? A čo sú len náhodné súčasti našej osobnosti?

Doteraz sme diskutovali o kultúre, o tradíciách a o identite.

Môžeme teraz uvažovať sami o sebe – kde sa rodila naša **kultúrna identita**, ako ju dnes chápeme, čo považujeme za jej súčasť, ako ju prejavujeme? Je možné ukazovať na nás samých nejaké „typické“ vlastnosti? Do akej miery môžeme takto uvažovať o skupinách ľudí, ktoré voláme národy či etniká? Bolo pre nás ťažké nájsť „typické“ vlastnosti – a ak sme ich našli, mohli sme ich preniesť na druhých ľudí? Prečo to nie je také jednoduché?

kultúrna identita

Vo Wikipédii (alebo v inej internetovej či tlačenej encyklopédii) nájdeme heslá, ktoré hovoria o kultúrnej identite. Preklikáme sa k ďalším súvisiacim termínom (skúsme nájsť aspoň štyri). Pomôžu nám tieto texty k chápaniu našej kultúrnej identity? Ako?

Vráťme sa ešte k posledným fotografiám muža a ženy. Boli to: Chatam Sófer (1762-1839), veľký židovský rabín, ktorý na začiatku 19. storočia žil v Bratislave (Akú školu založil?); Laurel Parkerová, americká Indiánka, príslušníčka kmeňa Oneida. (Kde žije tento kmeň?) Predstavme si, že sme novinári a chceme posledných dvoch ľudí predstaviť ľuďom v našej obci či v našom meste. Pripravíme si rozhovor s nimi: Aké otázky by sme im položili?

Uvažujme však o takých otázkach, ktoré by mohli zaujímať ľudí v našej obci. Súčasne sa pokúsme uvažovať o otázkach, ktoré by mohli tohto muža a túto ženu skutočne predstaviť. Naše otázky ich pritom nesmú uraziť, ani sa nesmú dotýkať hlbokého súkromia týchto osôb.

---

[4] *Na prvej fotografii, na strane 21, je slovenský fotograf Martin Martinček (1913-2004), na druhej fotografii je muž oblečený v slovenskom ľudovom kroji, na tretej anglický básnik George Gordon Noël Byron (1788-1824). (Čo musí človek urobiť pre to, aby sa stal básnikom?)*

Čo z toho všetkého sa týkalo **kultúry**? Ak už vieme, ako sa prejavuje kultúra u Slovákov, u ľudí, ku ktorým patria muž a žena na obrázkoch, pokúsme sa každý sám sformulovať vlastnú definíciu kultúry – ale tak, aby sme do nej mohli začleniť aj to, čo cítime ako svoju vlastnú kultúrnu identitu. Sformulujme ju tak, aby bolo možné do nej zahrnúť aj to, čo vidno u nás, aj to, čo neukazujeme, ale máme to vo svojom vnútri (hodnoty, ktoré vyznávame, naše presvedčenia a pod.). Takéto definície budú cenné vtedy, ak budeme skutočne veľmi úprimní a zahrnieme do nich svoje vnútorné presvedčenia, aby obsahovali naozaj aj to vnútorné z nás. Preto ani nebudeme o týchto definíciách diskutovať v triede. Kultúra a kultúrna identita totiž súvisia a formujú sa aj z toho, čo je pre nás najintímnejšie.

VÝKLAD
Kultúrna identita

Jednotliví ľudia aj spoločnosť si v priebehu života o sebe vytvárajú určitý **obraz**, ktorý im pomáha **vyčleniť** sa z okolia a vyjadrovať svoje **zvláštnosti**. Identita je výsledkom nášho sebauvedomenia. Ovplyvňujú ju však aj reakcie okolia na človeka a vplyv na ňu majú aj požiadavky okolia na človeka. Kultúrna identita ovplyvňuje spôsoby, ako človek vníma svet, ako sa začleňuje do spoločnosti, ako nadväzuje a udržiava vzťahy s okolím. Svoju kultúrnu identitu vyjadrujeme správaním, obliekaním, spôsobom reči, trávením voľného času a inými vonkajšími kultúrnymi prejavmi, ktoré nás spájajú s určitými ľuďmi a odlišujú od iných.

O svojej kultúrnej identite si často vytvárame celé teórie, hľadáme argumenty na jej zdôvodnenie, a tým ju ešte posilňujeme.

Máme pocit, že naša kultúrna identita je niečím stálym, čo s nami ide celé roky. Nie je to tak, mení sa podľa životných situácií, podľa toho, ako sa menia naše predstavy o okolí a hlavne o nás samých. Každý z nás môže mať súčasne aj viacero identít (napr. študent, Róm, poslanec, občan EÚ a pod.).

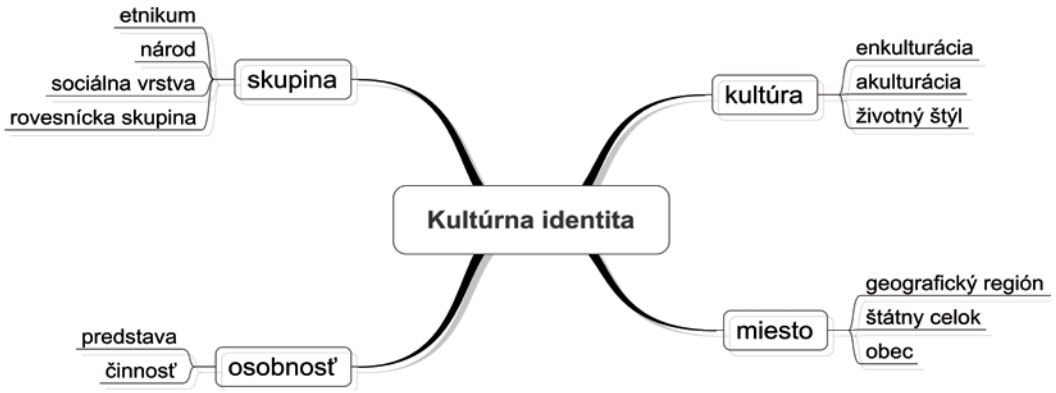

Chrám Vasilija Blaženého v Moskve

2. VYJADROVACIE PROSTRIEDKY UMENIA A KULTÚRY

V ČOM ŽIJEM (KULTÚRA OKOLO NÁS)

„Utieral som v izbe prach, chodil som dookola, a keď som prišiel k divánu, nemohol som si spomenúť, či som ho už utrel, alebo nie. Zvykol som si na pohyby a robím ich podvedome, nemohol som si spomenúť a cítil som, že si už nespomeniem. Teda, ak som utieral a zabudol na to, t.j. konal podvedome, je to to isté, ako keby som nebol utieral."

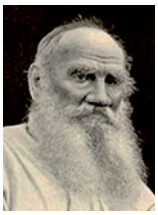

Lev Nikolajevič Tolstoj

Takto opisoval Lev Nikolajevič Tolstoj (1828-1910) v roku 1897 naše **každodenné** vnímanie, ktoré si mnohokrát ani neuvedomujeme. Pohybujeme sa po priestore, ktorý dôverne poznáme, už vôbec nemusíme rozmýšľať nad tým, ako sa v ňom pohybujeme, lebo všetky kroky a pohyby máme dávno zautomatizované. Kvôli tomu však často nevnímame ani detaily tohto priestoru, často si ani neuvedomujeme, ako sme si tento priestor vybudovali, čo sa nám v ňom páči a čo nie. V tomto každodennom pohybe vykonávame rôzne činnosti, ale akoby sme ich nerobili. Pohybujeme sa a myslíme na niečo iné.

Je to naša každodennosť. Pomáhajú ju vytvárať bežné veci okolo nás a neustále sa opakujúce udalosti v našom živote.

každodennosť
sviatok

A vtedy príde **sviatok**.

Predstavme si sviatok, ktorý môže byť v našom okolí bežný – narodeniny, kresťanské Vianoce, svadba, židovský Pesach, narodenie nového člena rodiny, rómska púť za sv. Sárou, úspešná maturita a pod. – a veci sa začnú meniť. Chceme niekomu urobiť radosť – alebo sa tešíme zo spoločne stráveného času s našimi blízkymi – alebo chceme vyvolať slávnostnú atmosféru – alebo chceme vo svojom okolí cítiť, že sa deje niečo výnimočné... čo urobíme?

Kto bol Dušan Makovický?

Dušan Makovický

Čo robia ľudia v našom okolí, keď sa **pripravujú** na sviatok?

- Kupujú darčeky?
- Rozmýšľajú, čo si obličú?
- Radia sa s priateľmi, ako stráviť sviatočný deň?
- Pripravujú sa na výlet?
- Vyzdobujú si svoj príbytok?
- Splašene prichádzajú so stále novými a novými nápadmi?

Porozprávajme sa s niekoľkými ľuďmi, ako si predstavujú prípravu na hocijaký sviatok, ako ho **prežívajú**. V škole potom spoločne prediskutujeme odpovede na otázky:

- Akými spôsobmi sa pripravovali na sviatok?
- Čo zo svojho okolia zahrnuli do prípravy na sviatok?
- Čo všetko robili? Akým veciam sa venovali? Zmenili niečo na svojom správaní k druhým ľuďom?
- Ako rozprávali o prípravách na sviatok? Boli ustarostení? Tešili sa? Mali strach, či všetko zvládnu? Sťažovali sa na niečo?
- Čo považovali títo ľudia za najdôležitejšie v príprave na sviatok?

- Čo pre nich vôbec nebolo dôležité, keď vopred rozmýšľali o sviatku?
- Akým spôsobom dali svojím správaním najavo, že je sviatok? Robili vo sviatok niečo zvláštne, čo bežne nerobia? Ako sa správali počas sviatku?
- Čo pre nich vôbec nebolo dôležité počas sviatku?

význam

Skúsme na záver vlastnými slovami zhrnúť, aký **význam** mal pre nich ten sviatok?

Milan Rúfus

Prečítame si, čo píšu o sviatkoch básnici: Milan Rúfus (1928-2009) v časti eseje Hudba pod ľadom, ktorú napísal pred Vianocami v roku 1968; a Štefan Moravčík (*1943) vo svojej básni Deň výplaty z roku 1981.

Hudba pod ľadom *(Milan Rúfus)*

Ono to raz na každého príde.
Príde k nám a príde za vami.
Vlastnú hlavu v náhlom osamení
Poťažká si človek na dlani.

Verné veci mlčia. Zem i lesy.
Všetko si ťa ticho spomína.
A ty sám v tom tichu poznáš, že si
Hlbina.

Štefan Moravčík

Áno, stáva sa nám to. Nie nepretržite a nie príliš často. Žijeme akoby naladení na permanentnej vlne. V naučenom geste, vypätí a v sebaobrannej maske, ktorú sme si vyvolili, alebo nám bola pridelená, aby sme ľahšie uniesli svoje komplikované bytie. Nie sme sami, ktorí to robíme: I kvety zatvárajú na noc svoje kalíšky. A my, väčšinou uzavretí, len občas vystriehneme svoje slnečné chvíle, keď sa otvárame pre iných alebo sami pre seba. Bojíme sa vyjsť do nečasu nahí, chránime sa. Ale z času načas bývame ustatí z tejto komplikovanej hry, žiada sa nám zhodiť obal a vystaviť holé bytie sviežemu vanutiu pravdy. To býva siedmy deň nášho života, deň, v ktorom telo unavené bytím odpočíva a myšlienka pracuje na sebe.

Sviatočný deň. Naša civilizácia dávno ustanovila v kalendári takéto dni, cítiac ich nevyhnutnosť pre človeka. Neviem, či sa nemýlim, ale zdá sa mi, že zo všetkých jej sviatočných dní najhlbšie zakotvili v nás tie, ktoré v tomto čase prežívame – dni vianočné. Dni, na ktoré sa dopredu ako deti tešia šťastní a ktorých sa osamelí a nešťastní trochu boja, vediac, že v nich, vydaní sami sebe napospas, budú viesť rozhovor so svojím trpkým bytím. Zabehané ochranné mechanizmy prestanú odrazu pôsobiť, automatika ich pohybu sa zastaví a v tomto momente dá sa do pohybu čosi v hlbinách každého z nás.

Akoby v náhlom tichu, ktoré nastalo po chvíľkovom prerušení existenčného lomozu, pouličnej dopravy bytia, odrazu sme začuli tichučko a jemne

tikať svoju ľudskú dušu. Tú dušu, na ktorú toľkokrát nebol čas, že sme naraz takmer prekvapení a zaskočení jej nežným, ale nástojčivým klopaním. Pripomína mi to dávny zážitok na Štrbskom plese. Za suchej, tuhej zimy jazero zamrzlo a ľad na hladine bol pevný, čistý a priezračný ako sklo. Chodil som po ňom a díval som sa, užasnutý, ako dole pod ním žije jazerná hĺbka iným fascinujúcim životom. Videl som tam dolu storočné kmene vyvrátených stromov a medzi ich konármi plávali ryby. Bola to zázračná hlbinná hudba pod ľadom. Chvíľa, v ktorej prehovorila duša tohto večne tichého jazera.

Takéto bývajú v živote ľudí okamihy, keď samozrejmé a prosté veci vystúpia zo šedivého úzadia svojej každodennosti a my sme schopní i chlieb na stole i hrnček vody vedľa neho vnímať ako zázrak. Pretože zázrak nie je nezáväzným ľavobočkom fantázie, ale krvavo vážnou stopou, ktorá po sebe zanecháva potrafená duša človeka. Je teda trestom alebo darom za bytie a nikdy neprichádza pred ním.

Kto dostáva výplatu?

Deň výplaty *(Štefan Moravčík)*

Prišiel deň vytúžený,
prišiel deň výplaty.
Neudrží nás viac
ani boh v zajatí...
Muži, ženy – zdivočení,
úradnícka jazda plieni.
Zápisnice, grafy, nuly,
do ulíc sa vyhrnuli,
preskakujú sedem schodov...
Rovno k pípam! Do obchodov!
Vzbĺkajú oslavy.
Madony zo slamy
s kráľmi či oslami
miznú v kroví...
Znovu sme mladiství,
ortuťoví.

Šéfovia sú nahratí.
Je deň súdu, výplaty...

V obidvoch prípadoch opisujú sviatok, ktorý človek prežíva – ale pri inej príležitosti. Z čoho vyplýva sviatočný pocit v prvej ukážke a z čoho v druhej ukážke? V čom sa odlišuje prežívanie sviatkov ľudí v ukážkach? Aký význam majú Vianoce pre ľudí uvažujúcich ako M. Rúfus? Aký význam má výplata pre ľudí, ktorí sa tešia z nákupov? Aký význam budú mať Vianoce pre ľudí z básne Š. Moravčíka?

REFLEXIA

Ako to všetko súvisí s **kultúrou**, kultúrnou **tradíciou**, kultúrnou **identitou**? Skúsme spoločne nájsť súvislosti.

Každý/každá z nás sa zamyslí sám/sama pre seba: Vyberieme si sviatok, ktorý pre nás veľa znamená a napíšeme si pre seba samých v troch riadkoch, čo pre nás znamená.

Každodenné veci alebo udalosti okolo nás zohrávajú určité úlohy v našich životoch. Každá vec či udalosť má svoju vlastnú úlohu, ale pre iného človeka môže znamenať niečo odlišné. Videli sme, že aj ten istý sviatok sa môže prejavovať v živote rôznych ľudí odlišne, že mu ľudia prisudzujú rôzny význam a podľa toho sa aj správajú. Sviatky sú niekedy len záležitosťou úzkeho súkromného spoločenstva, inokedy sa na ne chystajú státisíce ľudí. Ak to však má byť naozaj sviatok, je dôležité, aby sme ho precítili hlboko v nás – ako písal M. Rúfus.

Sviatok je čas, keď ožívajú veci okolo nás, ktoré si nevšímame (porov. úvahu L. N. Tolstého). Pretože chceme svoje príbytky pripraviť na sviatok, všímame si veci, ktoré nás každý deň sprevádzajú – buď ich chceme vymeniť za nové, alebo im chceme dať nový význam, alebo ich chceme skrášliť a pod. To závisí len od nás. Správame sa pritom **kultúrne** alebo **nekultúrne**: Ak chceme len nakupovať a hromadiť nové veci, asi bude naše správanie nekultúrne. Ak si ich však kupujeme preto, lebo chceme svojmu okoliu dať nový význam, pravdepodobne bude naše správanie kultúrne. V obidvoch prípadoch však budeme tvoriť nové **hodnoty**, ktoré zostanú súčasťou našej individuálnej kultúry.

kultúrny
nekultúrny

hodnota

Čo máme doma, to je náš svet. Je to okrem iného aj náš osobný kultúrny svet. Náš sviatok je súčasťou tejto kultúry, lebo do neho zapájame veci okolo nás. Sviatok je však tak trochu aj mimo tejto „domácej" kultúry, lebo vtedy dávame veciam, udalostiam a myšlienkam nové významy, ozvláštňujeme ich, spestrujeme svoje životné prostredie, robíme z každodennej rutiny niečo zvláštne, sviatočné.

VÝKLAD
Hodnota a význam

Každú vec vytvoril človek s nejakým **zámerom** – hoci si ho niekedy ani nemusel úplne uvedomovať, alebo nemusel mať presne stanovený cieľ či plán svojej práce. Tak vznikajú nielen automobily a počítače, ale aj drevo odštiepené od pňa sekerou – to drevo má určitý tvar podľa toho, či s ním chcel drevorubač zakúriť, alebo či chcel z neho ako sochár niečo vykresať.

Každý predmet sa potom stane súčasťou **činnosti** tohto človeka, alebo mnohých iných ľudí – na aute niekto jazdí, na počítači sleduje film, drevo vloží do pece, alebo ostrým nožom z neho vytesáva sochu Venuše. Tieto činnosti nie sú náhodné. Ovplyvňuje ich predchádzajúca skúsenosť človeka, jeho zručnosti, jeho vkus, jeho ekonomické možnosti, ovplyvňuje ich aj

jeho životná situácia – pre niekoho slúži počítač ako písací stroj, pre iného na četovanie, drevo je pre niekoho nevyhnutnou súčasťou výroby tepla, pre iného človeka je hračkou, z ktorej vytesáva pre svojho syna meč. Počítač však nemožno použiť na zakúrenie a výrobu tepla, z dreva nikdy nebude riadiaca jednotka v motore auta.

Charakter vecí preto zásadným spôsobom určuje, ako budú zapojené do činnosti ľudí. Skúsenosti, zámery, túžby, možnosti ľudí zasa zásadným spôsobom určujú, ako tieto veci do svojho života zapoja.

Tak vzniká **hodnota** vecí. Ľudia však ich miesto vo svojich životoch ešte aj hodnotia, teda uvedomujú si a pomenúvajú hodnotu veci na základe svojich predstáv o tom, ako by mala fungovať. To isté osobné auto môže mať pre niekoho hodnotu luxusného predmetu na nedeľné výlety, pre iného človeka môže byť malým nákladným autom, ktorým si vozí tehly na stavbu svojej chaty. Každý z nich preto bude to isté auto **hodnotiť** inak. Auto však vždy zostane dopravným prostriedkom, takže jeho hodnota bude pre rôznych ľudí veľmi podobná.

Hodnotíme na základe **noriem**. Norma je naša predstava o tom, aká by vec mala byť. Nevytvárame si ju ľubovoľne, ale vždy na základe našich skúseností, na základe názorov a postojov nášho okolia, na základe našich túžob či nezdarov a pod. Na rozdiel od právnych noriem, ktorých plnenie si štát vynucuje zákonmi a súdmi, normy v kultúre sa nedajú vynútiť násilím. Môžeme ich používať alebo nie, ak si ich napĺňanie spoločnosť nejakým spôsobom vynucuje, tak to robí len verejnou mienkou, nevraživosťou či pochvalou a pod.

Keď hodnotíme veci či udalosti okolo nás, tak ich porovnávame s týmito našimi predstavami o tom, aké by veci alebo udalosti mali byť. Tak napr. porovnávame pohodlnosť auta s tým, čo si myslíme o pohodlí. Vianoce budeme hodnotiť ako „pekné a príjemné" na základe našich noriem – hlboko veriaci človek ich môže pozitívne vnímať aj preto, lebo dokázal prežiť mystérium Ježišovho narodenia; neveriaci ich môže hodnotiť pozitívne napr. preto, lebo v rodine vládla veľmi teplá atmosféra; konzumne orientovaný človek ich môže hodnotiť pozitívne preto, lebo dostal veľa darčekov.

Kde sa podľa Nového zákona narodil Ježiš Kristus?

Ľudia môžu veciam prisudzovať úplne odlišný **význam**. Ten vyplýva len z ich predstáv o tom, čo by pre nich mohla vec znamenať. Ak sa jeden človek neznáša so svojou rodinou a druhý ju miluje, bude mať aj auto pre nich odlišný význam. Pre prvého nebude mať auto taký význam ako pre druhého, ktorý si bude svoje auto veľmi vážiť, lebo bude pre neho symbolom kontaktu s milovanými blízkymi ľuďmi. To isté auto bude mať tú istú hodnotu – dopravný prostriedok, ale iný význam – jeden v ňom nevidí možnosť kontaktu s rodinou, lebo ju nechce vidieť, druhý v ňom vidí možnosť blízkeho kontaktu. Tak aj Vianoce, ktoré majú rovnakú hodnotu – voľné sviatočné dni – budú mať pre troch ľudí odlišné významy. Pre jedného človeka budú hlbokou kresťanskou oslavou narodenia Ježiša Krista, pre iného úprimným stretnutím s najbližšími a pre ďalšieho človeka budú zámienkou pre bezuzdné nakupovanie. (Akej národnosti bol Ježiš Kristus? Z akého náboženstva vyšiel?)

Vianoce aj auto sú súčasťou **kultúry** týchto ľudí (porov. vymedzenie kultúry v prvej časti učebnice). Ak však osobné auto využívam ako malé nákladné auto, používam ho **nekultúrne** – lebo napríklad ničím jeho vnútorný dizajn naloženými tehlami. Aj Vianoce sú súčasťou kultúry, ale ak sú pre človeka zámienkou pre nekonečný konzum, stavia sa k nim nekultúrne – lebo si neuvedomuje ich náboženské posolstvo alebo ich hodnotu pre stmelenie rodiny a pod.

Slovo kultúra, kultúrny teda používame buď **vecne**, na označenie prináležitosti: ak je niečo kultúrne, môže to znamenať, že je súčasťou kultúry, ak je niečo nekultúrne, môže to znamenať, že nepatrí do kultúry (napr. oblak; mohli by sme skôr povedať, že je to mimo kultúry). Alebo tieto slová používame v **hodnotení**: ak je niečo kultúrne, tak to zodpovedá našim predstavám o kultúre, ak je nejaká vec nekultúrna, tak dostáva záporné znamienko a odsudzujeme ju.

Sviatok

Každodennosť, **všednosť** označujú rutinný, opakujúci sa, nezáživný priebeh života. Všedné veci a udalosti sa nevyznačujú ničím zvláštnym oproti iným, zvykli sme si na ne a nenachádzame v nich nič nové. Spravidla sa k nim staviame rutinne, bezmyšlienkovito. Každodennosť je nevyhnutnou súčasťou života človeka – rutinný vzťah k veciam, k svetu, k udalostiam a často aj k druhým ľuďom umožňuje človeku šetriť si fyzické i psychické sily na záťažové situácie. Stojí oproti tvorivosti a originalite v ľudskom živote. Človek však nemôže byť neustále tvorivý a originálny, každodennosť a všednosť tvoria podhubie, v ktorom sa zbierajú sily pre originálne výkony.

Termín každodennosť zdôrazňuje opakujúci sa charakter týchto udalostí či vecí, termín všednosť zdôrazňuje, že nie sú ničím výnimočné a zvykli sme si na ne.

Sviatok je výnimočná udalosť vymykajúca sa z rutinnej všednosti a každodennosti. Prináša oslavu výnimočnosti, zdôrazňuje dôležitosť niečoho pre človeka alebo pre skupinu ľudí. Jeho súčasťou sú rituály (napr. spievanie pesničky Happy birthday pri oslave narodenín alebo zapaľovanie sviečok na svietniku počas Chanuky), špeciálna príprava, nádhera. Oslobodzuje človeka od všednosti a dáva nové významy ľudskému životu.

Prečo sa zapaľuje chanukija?

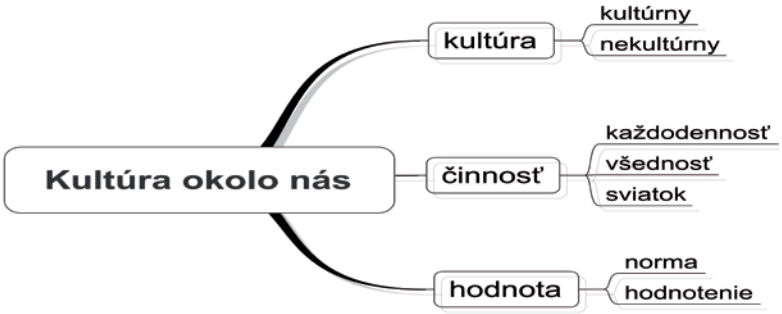

AKO ICH ČÍTAŤ
(SVET ESTETICKÝCH A UMELECKÝCH FORIEM)

Sviatok v kultúre sa nezaobíde bez umeleckých a estetických foriem. Čo je to však estetická forma? Ako sa uplatňuje v umení? Ako sa z nej stane umelecká forma?

Človek si upravuje svoj svet okrem iného aj podľa toho, čo sa mu páči alebo nepáči. Také upravovanie i hodnotenie je u každého iné, ale fungujú v ňom aj určité spoločné princípy. Všetci využívame niektoré formy, aj keď ich používame rôznymi spôsobmi. Pozrime sa na niekoľko **foriem** a **štruktúr**, ktoré vnímame vtedy, ak sa nám predmet páči, alebo ich používame pri úprave svojho životného prostredia. Porovnajme ich ako všeobecné princípy s niekoľkými príkladmi toho, ako sa uplatňujú v umení.

Pre lepšie pochopenie estetických a umeleckých foriem si teraz pozrieme len príklady z výtvarných umení a z poézie, ale na priloženom CD nájdeme ďalšie príklady z iných umeleckých druhov.

symetria

Symetria

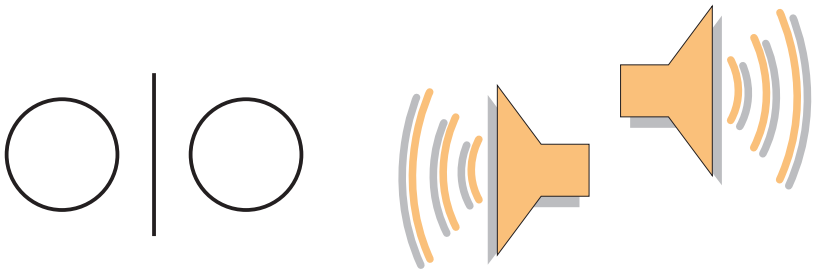

Symetria môže byť úplne mechanickým usporiadaním častí okolo osi – symetria môže byť aj dynamickejším usporiadaním zložitejších celkov. V obidvoch prípadoch možno symetriu matematicky spracovať, teda opísať ju buď aritmeticky alebo pomocou geometrických pravidiel.

Zámok v Bytči, 15. st.

Dove sta amore
Kde je láska
Dove sta amore
Tu je láska
Otázka láska
Rozkošný pocit
Pocíť lásku hôrnu pieseň
Pocíť lásku vzdornú pieseň
Tichej lásky smutný vzlyk
Lichej lásky mútny krik
V pasážach noci
Dove sta amore
Tu je láska
Otázka láska
Dove sta amore
Tu je láska

Lawrence Ferlinghetti:
z básne Lunapark mysle, 1958

Lawrence Ferlinghetti

Christian Morgenstern

Sophie Taueber-Arp

Na stavbe vidíme symetrické usporiadanie častí stavby okolo centrálneho vstupu a veže – v básni vidíme symetrické usporiadanie veršov rôznej dĺžky a veršov v dvoch jazykoch. V symetrii sa striedajú a opakujú rôzne časti toho istého celku, a tak vytvárajú základ rytmu.

Rytmus

rytmus

rytmus tvarov

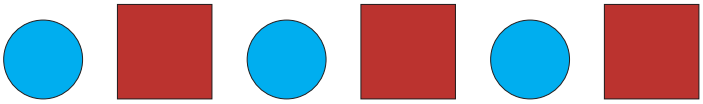

Rytmus tu vzniká striedaním odlišných tvarov a odlišných farieb. V zložitejších rytmických štruktúrach sa môžu vyskytovať aj úplne nerovnaké časti, ktoré člení hoci len jedna, čo sa opakuje. Vzniká aj dojem pohybu.

Abstraktná maľba nám sprostredkuje rytmus pulzujúceho mesta – humorná báseň zasa „počuje“ nemé ryby. Rytmus vzniká na základe rozdielnosti, protikladnosti, kontrastu jednotlivých častí diela. V abstraktnej soche uprostred je rytmus výrazný práve preto, lebo ho autor porušil.

Na priloženom CD nájdeme Pulzar Davida Roya (2006), ako aj epizódu Moloch z filmu Fritza Langa Metropolis (1925). Môžeme sledovať odlišný rytmus v obidvoch dielach: stabilný rytmus v Pulzare v porovnaní s meniacim sa rytmom v Molochu.

Fritz Lang

Sophie Taueber-Arp: Litografia, 1949

Donald Judd: Bez názvu.

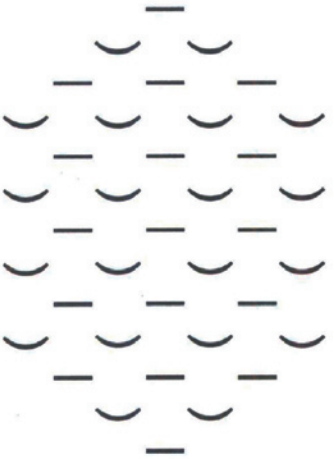

Christian Morgenstern: Nočný spev ryby, 1905

kontrast

Kontrast

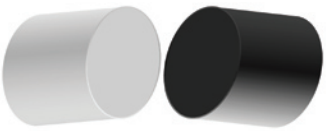

Úplné protiklady tvarov, farieb i umiestnenia, ktoré možno nájsť aj v plošných, aj v priestorových tvaroch.

Velemir Chlebnikov

Hrad vo Fiľakove, zrúcaný v 16. st.

Keď umierajú kone – dychčia,
keď umierajú trávy – chradnú,
keď umierajú slnká – hasnú,
keď umierajú ľudia – spievajú piesne.

Velemir Chlebnikov: báseň z rokov prvej svetovej vojny

Akou rečou, okrem slovenčiny, rozprávajú mnohí ľudia žijúci okolo Fiľakova?

Stará zrúcanina mocnej pevnosti kontrastuje s malým, živým a moderným obchodom so zmrzlinou – v básni zasa vnímame kontrast ľudského osudu a ľudskej tragiky s tragikou iných prírodných bytostí či fenoménov. Ak je nejaká časť diela v kontraste k inej, môže lepšie vyniknúť. Umelec kladie na ňu dôraz.

Dôraz

dôraz

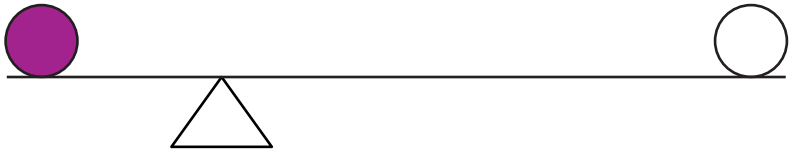

Ľavá guľa je na kratšej strane, preto musí byť ťažšia, aby sa rovnováha udržala (farba zdôrazňuje jej hmotnosť). Dôraz nemôže byť hocijaký, keby farba zdôrazňovala pravú guľu, rovnováha by neexistovala. Mohol by byť však vyjadrený aj veľkosťou gule, nie farbou.

Ai, zde leží zem ta, před okem mým selzy ronícím,
někdy kolébka, nyní národu mého rakev.
Stoj noho! posvátná místa jsou, kamkoli kráčíš,
k obloze, Tatry synu, vznes se, vyvýše pohled.
Neb raději k velikému přichyl tomu tam se dubisku,
jenž vzdoruje zhoubným až dosaváde časům.

Ján Kollár: začiatok Predspevu k Slávy dcére, 1824

Ján Kollár

Naši učitelia slovenského jazyka budú vedieť tieto verše prečítať nahlas – uvidíme, na ktoré slabiky a ako dávajú dôraz. (Písal J. Kollár po slovensky alebo po česky?)

Alebo sa pozrime, ako kladie dôraz na určité verše Ján Ondruš vo svojej básni V stave žlče z roku 1996:

Stŕpnem v izbe, ľudia chodia
za stenou po chodníku, zastavia sa,
vravia medzi sebou: „Dobrý deň“,
a ja vnútri šeptom: „Dobrý deň“,
hovoria „Je pekne“, šepcem:
„Áno, len tu v mojej izbe
sa blýska, je šero, zatiahnuté
mračnom rolety, vrie káva
a stĺpec alkoholu klesá na stole,“

MEDZI NÁS DVOCH
PADLI ÚSTA,

MEDZI NÁS DVOCH
PADLA ŽLČ.

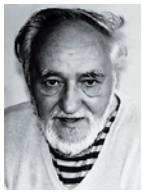

Ján Ondruš

Veľké písmená pôsobia ako výkrik, ako bolesť, ako prenikavý smútok, ktorý je oveľa silnejší ako smútok zo samoty v predchádzajúcich veršoch.

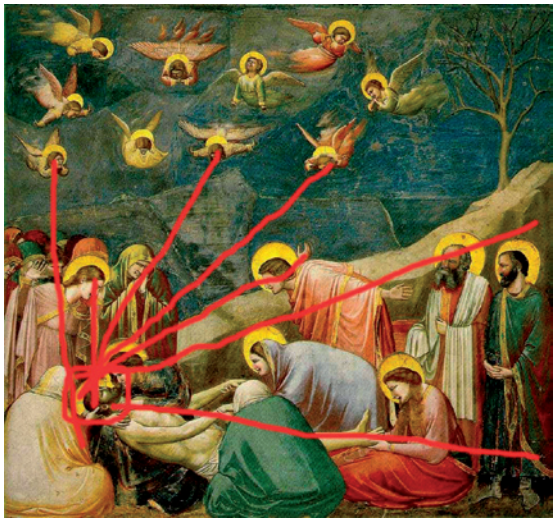

Giotto: Lamentácie nad mŕtvym Kristom.1303

Giotto di Bondone

Umelec zdôraznil Ježiša Krista tým, že hlavné línie obrazu sa zbiehajú k jeho hlave. Zdôraznenie niektorých častí diela spôsobuje, že iné sú potlačené a všímame si ich menej. Zvýraznené tak buď vytvárajú rytmus diela, alebo poukazujú na ťažisko diela – dielo sa celé orientuje k zdôraznenej časti a postupne k nej graduje.

gradácia

Gradácia

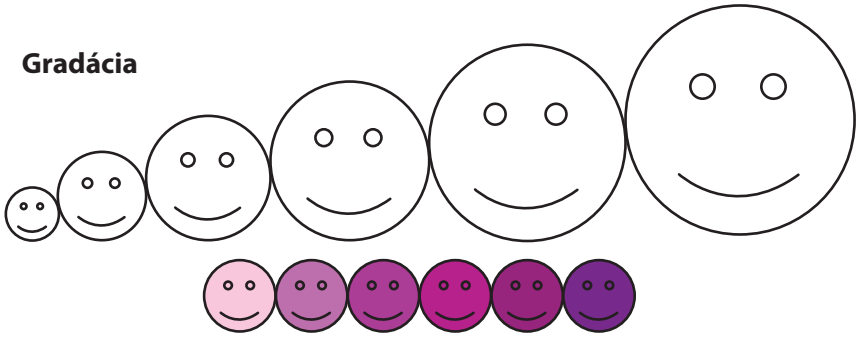

Maurits Cornelis Escher

Zväčšovanie objemu vyvoláva rovnaký pocit ako tmavnutie farby – smajlíci sú stále výraznejší, silnejší.

Tomas Tranströmer

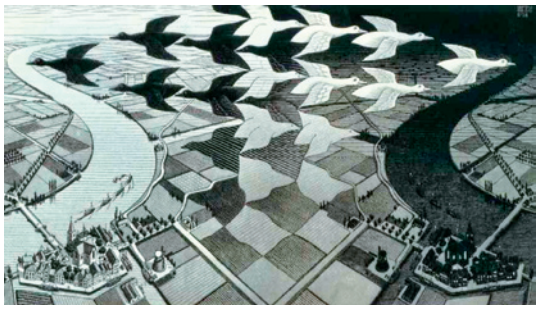

Maurits Cornelis Escher: Deň a noc

Úžasné cítiť, ako moja
báseň rastie,
kým sám sa scvrkávam.
Rastie, preberá moje
miesto.
Odstrkuje ma.
Vyhadzuje z hniezda.
Báseň je hotová.
Tomas Tranströmer:
z básne Ranné vtáky, 1966

Gradácia tvaru vytvára v maľbe vizuálnu hádanku. Báseň zasa postupne začína žiť vlastným životom a básnik postupne stráca na dôležitosti. Gradácia je možná len ako porovnanie jednotlivých častí diela, pretože jednotlivé časti celku sú vo vzájomných merateľných pomeroch, sú v určitých proporciách.

Vo filme bratov Lumiérovcov Príchod vlaku[5] z roku 1896 (priložené CD) sú prítomné dve gradácie – nájdime ich. (V akom štáte tvorili Lumiérovci?)

August a Louis Lumiérovci

proporcia

Proporcia

Proporcia je zložitejšia, pretože v sebe zahrnuje viaceré z predchádzajúcich princípov a sústreďuje komplexnejšie vzťahy diela. Aj preto sa niekedy pri zobrazovaní proporcií využívajú matematické princípy a kreslia zložitejšie útvary (ako napr. ľudská postava).

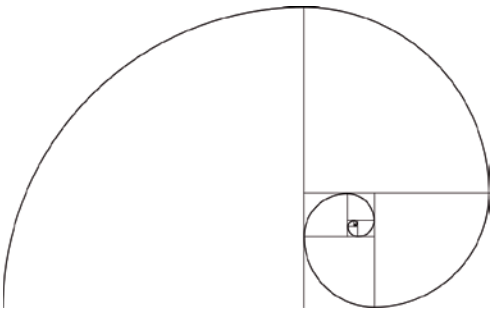

Tzv. Fibonacciho špirála[6]

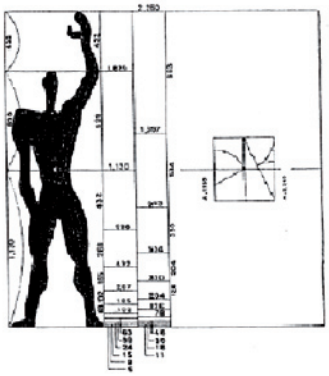

Modulor Le Corbusiera. 1948

Le Corbusier

Maľba Veroniky Gabčovej. 2008

vrátil si sa ku mne
po dlhých rokoch
blúdenia

už nie si kapitán
mojej lode

teraz si spoluhráč

Báseň
Moniky Švehlovej, 2000

Maľba zvýrazňuje proporcie ženského tela a ich vzťahy navzájom, a to aj vo vzťahu k tvrdým geometrickým tvarom. V básni zasa vzniká zaujímavý

Fibonacci

[5] *Jeden z prvých filmov, ktoré boli nafilmované.*

[6] *Nakreslená podľa postupnosti čísel Leonarda Pisana, zvaného Fibonacci (1175-1250). Vo Fibonacciho postupnosti je každé nasledujúce číslo súčtom dvoch predošlých – 0, 1, 1, 2, 3, 5, 8, 13, 21, 34, 55, 89, 144, 233 ... Matematika vytvorila podobnú, ale logaritmickú špirálu, ktorú matematici nazývajú zlatá špirála...*

rytmus tým, že sa menia proporcie jednotlivých slôh. Vzťahy jednotlivých proporcií sú však vyvážené, aby bol celok diela v rovnováhe.

miera

Miera

Každé umenie využíva určité miery, mierky a pevne stanovené pravidlá, ktoré sa niekedy dajú až matematicky vyrátať.

zlatý rez

tzv. zlatý rez vo vizuálnych umeniach
(a+b) : b = b : a = 1,618

a = 3,4 cm b = 5,5 cm
a+b = 8,9 cm

Leonardo da Vinci

Leonardo da Vinci: štúdia

Keď rozdelíme Leonardovu kresbu v línii stredu nosa, vidíme, že pomer jej dvoch častí je približne pomer zlatého rezu.

prozódia

prozódia v literatúre
rytmický sled prízvučných a neprízvučných, resp. dlhých a krátkych slabík vo verši

Ján Hollý

Spívám, jak hroznú Svatopluk na Karolmana véďel vojnu
– – | – – | – ∪ ∪ | – ∪ ∪ | – ∪ ∪ | – ∪ | – –|

Ján Hollý: začiatok eposu Svätopluk, 1833

Ak nevieme tento verš prečítať pomocou prozodických značiek, určite nám to dokážu prečítať naši slovenčinári.

takt v hudbe
striedanie prízvučných a neprízvučných nôt a ich zoskupenie do celkov

takt

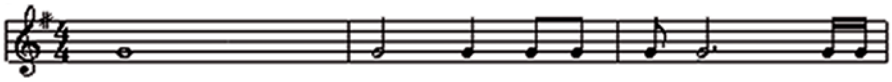

Vyváženosť a rovnováha

Rovnováha môže byť pevná, takže ju nemožno rozbiť, ale aj veľmi krehká, keď máme pocit, že sa každú chvíľu rozpadne. Aj umelecké dielo niekedy ponúka rovnováhu s krehkými základmi.

vyváženosť

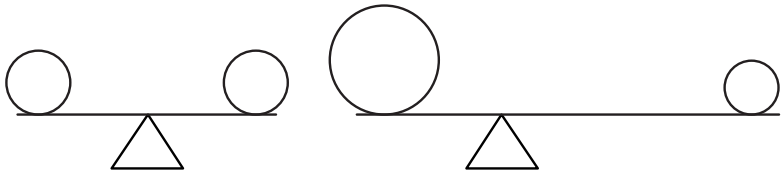

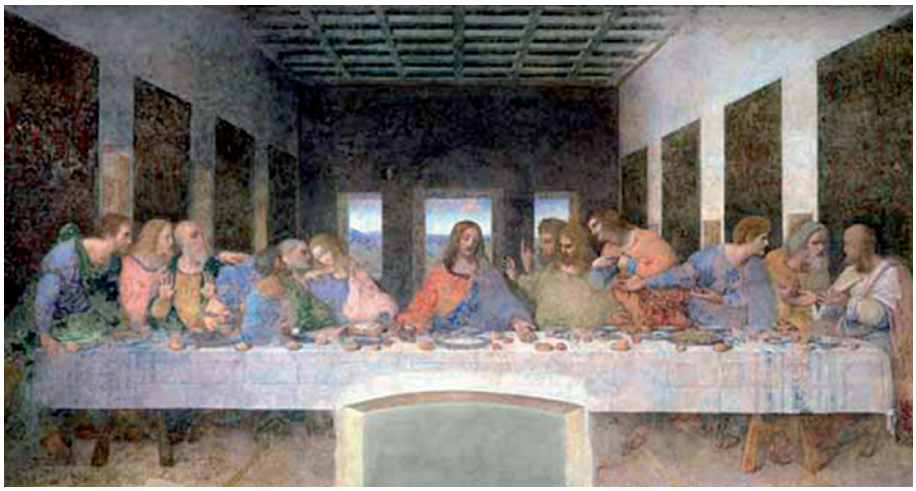

Leonardo da Vinci: Posledná večera, 1498

Osvetľujem sa
nesmiernosťou.
Giuseppe Ungaretti: Ráno, 1917

Giuseppe Ungaretti

Maľba je vyvážená symetriou miestnosti i umiestnením apoštolov za stolom a pri tvorbe rovnováhy pomáha množstvo rôznych pohybov a dynamika postáv. Báseň je krehko vyvážená asymetrickosťou a kontrastom obidvoch veršov. Vyváženosť pravej a ľavej strany alebo prvého a druhého verša vytvárajú vnútornú harmóniu diela, robia z neho jeden celok, jednotu v mnohosti.

jednota v mnohosti

harmónia

Jednota v mnohosti

Každý celok pozostáva z rôznych častí. Ak by ony medzi sebou nemali žiadne vzťahy a neboli by v súhre, celok by sa rozpadol. Niekedy tomu hovoríme **harmónia** – súlad, súhra, jednota a vyváženosť protikladov. Inokedy je to len vzájomné previazanie častí celku. Môžu to byť tvary, farby, slová, zvuky, čokoľvek, čo tvorí kompozíciu celku.

Johannes Itten

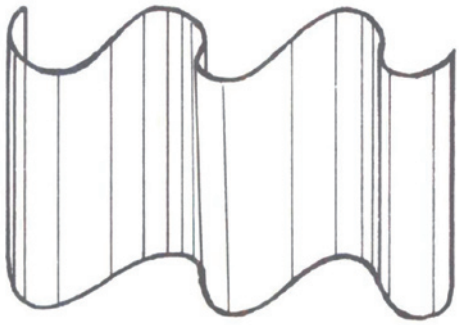

Zvlnená plocha

Farebný kruh podľa Johanessa Ittena, 1961

Benvenuto Cellini

Benvenuto Cellini: Soľnička, 1543

Guillaime Apollinaire: zo zbierky Kaligramy, 1918

Guillaime Apollinaire

Dve postavy na soľničke vytvárajú svojím umiestnením a pózou harmonický celok. Báseň vytvára harmonický celok slova, písma a kresleného tvaru. Jednota v mnohosti je nevyhnutnou harmóniou celku diela. Bez nej by sa dielo rozpadalo na nesúvisiace časti.

chaos

Chaos

Umelci radi narábajú aj s chaosom. Chaos je rozpadom celku, jednotlivé časti celku nie sú previazané, sú zoskupené náhodne, zdá sa, akoby k sebe ani nepatrili.

Lynne Frehm: Maškaráda, 2003

sfingy vystrkujú z kôry nos opatrne
pretože pani niť sa mení na povraz
a pán povraz zasa na niť
omotanú okolo vreca čarov a kúzel

kosti v skalách rastú čoraz rýchlejšie
hnisajú bozky v základoch
oči už nie sú prilepené k čižmám
vázy stonajú ako diamanty.

Hans Arp: z básne
Jedna vec druhá vec, 1930

Lynne Frehm

Hans Arp

Vidíme chaos farieb a slov, len ťažko hľadáme nejaké zákonitosti alebo nejaké proporcie medzi časťami diela. A predsa z celku môžeme mať pôžitok – len sa nám neponúka zadarmo a musíme vyvinúť úsilie, aby sme mu porozumeli.

Chaos patrí k obľúbeným nástrojom na vyjadrovanie najmä v posledných sto rokoch, čo jasne uvidíme, ak si vypočujeme dve záverečné skladby z albumu Mothers of Invention Lasice roztrhali moje telo z roku 1970 (sú na priloženom CD). Obidve skladby sú živou nahrávkou z koncertu. Je zrejmý rozdiel medzi prvou, melodickou skladbou a zvukovým chaosom v druhej skladbe. Vypočujme si aj úryvok skladby z ich prvého albumu z roku 1966 Freak out. Na CD nájdime 8. minútu skladby. Všimnime si, že na rozdiel od záveru prvej ukážky tu neznie absolútny chaos tónov, ale chaos, ktorý má svoj rytmus, svoju melódiu: na pozadí rytmického zvuku niekoľkých nástrojov sa rozvíja chaotická zmes zvukov hudobných nástrojov, iných predmetov a spevu alebo recitácie. Chaos, ktorý sa stáva poriadkom, a tým podčiarkuje poriadok, dáva mu nový zmysel.

Mothers of Invention

A čo na to hovorí príroda? Pozrime sa do rastlinnej prírody:

Symetria
pňov

Rytmus
vrstiev kôry

Zdôraznená
vetvička

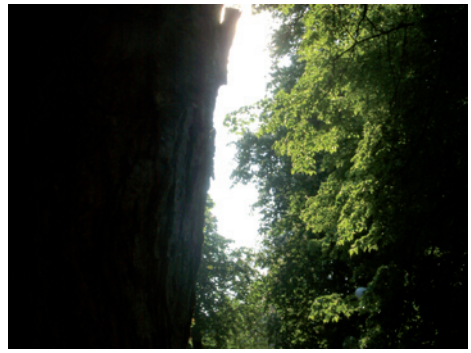

Kontrast svetla a
tieňa

Gradácia
kvetu

Proporcie
listov

Vyváženosť v raste stromu

Jednota tvaru v mnohosti kvetov

Presná miera listu

Chaos v raste stromu

Dokázali by sme podobné tvary nájsť aj v živočíšnej ríši, napríklad na tejto mačke? Pozrime sa na chrobáky, na slimáky, na psov, na vtáky, na kone, na muchy, na dážďovky.

Dokázali by sme podobné tvary nájsť aj v hudbe? Ak si pustíme svoju obľúbenú skladbu a budeme ju pozorne počúvať vo svetle týchto princípov, tak možno nájdeme.

Benoît B. Mandelbrot

tvorba

Aké motívy môžu viesť človeka k tvorbe umenia?

Určite by sme podobné tvary našli aj v bežnom rozhovore dvoch ľudí. Započúvajme sa.

Nájdime niekde na internete zobrazenie **fraktálov** – aký chaos a aký poriadok je v nich? Čo o tom hovorí Benoît B. Mandelbrot (*1924)?

Všetky tieto tvary, princípy, zákonitosti je človek schopný sám **vytvoriť**. Skúsme sami a tvorme. Skúsme vytvoriť podobné tvary, a nemusia to byť umelecké diela. Vytvárajme jednoduché predmety. Naša práca nemusí byť obyčajným mechanickým opakovaním už známych vecí, ale môže byť originálnou tvorbou. Ak práve nemáme nápady, zopakujeme to, čo už poznáme. Ak však máme nápady, popustime uzdu svojej fantázii.

Použijeme akýkoľvek materiál – papier, akýkoľvek hudobný nástroj, svoj hlas alebo vlastný pohyb.

REFLEXIA

Na predchádzajúcich stranách sú len niektoré formy, ktoré využíva umenie. Sú to iba niektoré princípy, s ktorými človek pracuje vo svojej každodennej činnosti. Tieto formy a pravidelnosti nájdeme aj v prírode. V skutočnosti ich je v prírode, v ľudskej činnosti aj v umení omnoho viac – napr. melodickosť, uhladenosť, jemnosť a mnohé ďalšie.

Zamyslime sa nad tým, ktoré z nich máme radšej a ktoré odmietame? Akú podobu rytmu, symetrie, jednoty v mnohosti či ďalších odmietame? Zamyslime sa každý/každá z nás nad svojimi predstavami a pocitmi a napíšme si pre seba samých v troch riadkoch, čo pre nás tieto kvality znamenajú.

VÝKLAD
Umelecké formy - vyjadrovacie prostriedky

Umelec pracuje s mnohými formami, ktoré sa využívajú aj v bežnej, každodennej činnosti človeka, alebo ich odpozoruje z prírody. V prírode vznikajú na základe prírodných zákonov alebo náhodne, v ľudskej činnosti už často cieľavedome (napr. kontrast bielej blúzky a tmavej sukne!). Umelec využíva tieto formy na to, aby vyjadroval svoje predstavy, aby zobrazil svoj pohľad na svet, aby do diela preniesol myšlienky, pocity a fantázie, alebo aby umeleckým dielom komunikoval s druhými ľuďmi. Tým, že sa tieto formy využívajú pri umeleckej tvorbe, stávajú sa **vyjadrovacími prostriedkami** umenia.

Vyjadrovacie prostriedky sú zvláštne formálne prvky, kompozičné zákonitosti, znaky (alebo aj ich celé sústavy), pomocou ktorých umelec vyjadruje obsah svojej psychiky. Vyjadrovacie prostriedky sa v jednotlivých ume-

leckých druhoch odlišujú, alebo sa využívajú odlišne – napr. maľba často využíva rôzne proporcie vytvorené z farieb a tvarov, próza často používa kontrasty slovných väzieb, spevácke umenie veľmi často používa melódiu, rytmus a pod. Niektoré z nich sa však vyskytujú vo všetkých umeleckých druhoch ako spoločné kompozičné princípy.

Symetria[7]

Je takým usporiadaním tvarov alebo častí veci, pri ktorom sú tieto časti pravidelne rozložené okolo pomyselnej alebo reálnej osi veci. Väčšinou je možné ich opakovať, zmnožovať a kopírovať, pretože symetria vychádza z mechanického princípu opakovania – aj keď nie vždy ide len o mechanické opakovanie toho istého prvku. V prípade výtvarných umení je možné ju aritmeticky alebo geometricky vypočítať; v prípade slovesných umení môže ísť o grafické alebo významové zoskupenie slov či viet okolo osi; v prípade zvukových umení zoskupenie jednotlivých zvukov alebo ich súborov; v prípade pohybových a scénických umení funguje na princípe zoskupovania väčších celkov.

Svojou pravidelnosťou pôsobí upokojujúco, avšak súčasne monotónne, niekedy až nudne.

Rytmus[8]

Je takým striedaním prvkov veci alebo diela, pri ktorom sa zdôrazňujú niektoré pravidelne (alebo podľa istých zákonitostí) sa opakujúce časti, iné časti sú potlačené. Zdôraznenie je možné stúpaním a klesaním, zväčšovaním a zmenšovaním, zosilnením alebo zoslabením, priestorovým posunom a návratom, zosvetlením a stmavením, vyvážením a nevyvážením, symetriou a asymetriou a mnohými ďalšími spôsobmi. Opakovanie prebieha v určitých intervaloch, ktoré majú svoju merateľnú zákonitosť. Ak má pravidelnosť podobu zväčšovania, posilňovania, vtedy rytmus využíva gradáciu.

Na rozdiel od symetrie rytmus obsahuje v sebe zmenu, členenie, porušuje súmernosť a zdôrazňuje zložitejšie proporcie. Rytmus slúži na vyvolanie pocitu pohybu a dynamiky. Naopak, ak je vybudovaný na veľmi pravidelnom opakovaní, posilňuje pocit monotónnosti.

---

[7] Z gréckeho syn+metron = spoločná mierka.

[8] Z gréckeho rhytmos, ktoré má koreň v slove rhéein = tiecť. Rhytmos je potom spôsob, akým niečo tečie.

Kontrast[9]

Je takým usporiadaním rôznych častí diela alebo veci, pri ktorom vynikne ich protikladnosť a rozpor. Časti diela nemôžu existovať samostatne, lebo vtedy by sa ich zvláštnosť stratila. Nie sú rovnaké, ale každá časť má určité vlastnosti, ktoré odporujú vlastnostiam druhej či iných častí.

Kontrast vyvoláva pocit napätia, zápasu, nezmieriteľnosti.

Dôraz

Je takým usporiadaním rôznych častí diela, pri ktorom tvorca upozornil diváka na niektorú časť – tým, že ju zväčšil, vysunul do popredia, zosilnil, voči nej orientoval ostatné časti, posunul ju na kľúčové miesto v diele a pod. Časť diela, na ktorú je položený dôraz, je preto zdôraznená len v kontexte ostatných častí.

Dôraz vyvoláva v nás pocit, že daná časť je dôležitá, obracia našu pozornosť na ňu, vytvára v diele určitú hierarchiu, dôraz môže zvýrazniť aj rytmus a gradáciu v diele.

Ako môže učiteľ gradovať vyvolávanie pred tabuľu?

Gradácia[10]

Je takým usporiadaním rôznych častí diela alebo veci, pri ktorom sú jednotlivé časti postupne, v istých etapách alebo krokoch zosilňované, zväčšované, zvyšované, presvetľované, významovo posilňované, zrýchľované a pod. Žiadna z týchto častí nemôže existovať samostatne, lebo každá z nich dostáva zmysel len v celom rade gradovaných častí. Vytvárajú zvláštny systém proporcií (spravidla stupňovitý), ktorý funguje len v ich celku.

Proporcia[11]

Hoci slovo proporcia pochádza z latinského slova označujúceho fakt, že predmet zodpovedá nejakej mierke, prípadne symetrii, v umení znamená oveľa viac ako len symetrické usporiadanie častí. Je takým usporiadaním častí celku, pri ktorom rôzne časti vstupujú do rôznych, ale v podstate merateľných vzťahov. Môže v sebe obsahovať symetriu, gradáciu, kontrast i ďalšie postupy, ale tvorí zložitejší celok. Je to sústava vzťahov založených na určitých zákonoch – vo výtvarných umeniach napr. zlatý rez, v poézii napr. systémy prozódie, v architektúre napr. konštrukčný systém alebo miery ľudského tela, v sochárstve napr. ideál krásy, v hudbe napr. hudobné intervaly a pod.

Miera

Veci sú niekedy tak usporiadané, majú takú štruktúru, že sa v nich pravidelne alebo nepravidelne opakujú isté zložky. Často je možné toto opa-

---

[9] *Z latinského contra+stare = stáť v opozícii, v spore*

[10] *Z latinského gradatio = stupňovanie, ktoré pochádza z gradus = stupeň.*

[11] *Z latinského pro+portion = pre určitú mierku.*

kovanie vyjadriť schematicky alebo nájsť určitý algoritmus[12], prípadne je možné ho matematicky vypočítať. Umelecké vyjadrovacie prostriedky sú často tiež takto zoskupené – niekedy to umelci využívajú cieľavedome (ako napr. J. Hollý, keď chcel vytvoriť slovenský národný epos, ktorý by sa vyrovnal antickému eposu Eneis od Vergília), inokedy dospievajú k týmto mieram intuitívne (ako napr. Leonardo da Vinci pri svojej kresbe).

Publius Vergilius Maro

Chaos

Chaos je takým usporiadaním vecí, v ktorom nie sme schopní nájsť žiadne proporcie, ani nevidíme žiadne zákonitosti, na základe ktorých bol predmet vytvorený. Vzniká náhodne a väčšinou je to skôr zoskupenie individuálnych vecí či predmetov, slov, zvukov. Niekedy však vznikne ako novátorské dielo, v ktorom ešte nie sme schopní rozoznať nejaké zákonitosti.

Chaos je dôležitý aj ako protiklad pravidelnosti, symetrie, kontrastov, proporcionality – všetky lepšie vyniknú len na pozadí chaosu. Okrem toho všetky pravidelné tvary, zvuky či činnosti človeka sú pravidelnými len v porovnaní s nejakou nepravidelnosťou. Takže to, čo sa nám napríklad môže zdať chaosom v porovnaní s pravidelným rytmom, nemusí byť chaosom v porovnaní so zložitejšou jednotou v mnohosti. Aj mnohé pravidelné tvary vyrastajú z chaosu alebo sa neskôr do neho prevrátia. Počítačové technológie a vedecké poznanie stále viac ukazujú, že chaos nie je nedostatkom poriadku, ale normálnou súčasťou nášho vesmíru.

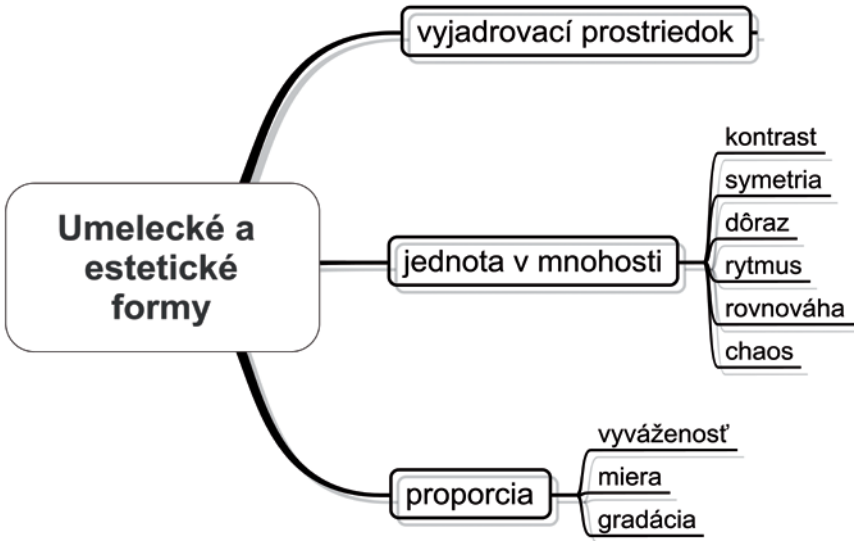

[12] *Algoritmus = poradie určitých činností, ktoré treba urobiť pre dosiahnutie cieľa.*

Toto je hlava ekologického koňa Jásona.
Kto z nás vie, aký je to ekologický kôň?
Prečo má Jáson ekologického koňa?

Toto sú ruky Demetry.
Prečo Demetre chýbajú ruky?
Alebo ich má len naznačené?

3. ČASOVÉ A PRIESTOROVÉ PREMENY KULTÚRY

AKÚ TO MÁ FUNKCIU (PREMENY FUNKCIÍ V ČASE A V PRIESTORE)

Videli sme, že podobné formálne prvky, zákony či štruktúry môžeme nájsť v umení aj v prírode. Zdá sa, že príroda a umenie sú si v mnohom podobné. Je to naozaj tak? Znamená to, že umeleckým dielom môže byť akýkoľvek prírodný útvar?

Porovnajme prírodný **útvar** s **dielom** človeka:

prírodný útvar

ľudské dielo

Vľavo je útvar v Súľovských skalách, ktorý ľudia nazvali Gotická brána. Vpravo je hlavný vchod do Chrámu sv. Benedikta v Hronskom Beňadiku. (Nájdeme na mape, kde sú tie miesta?) Prečo ľudia nazvali dieru v skale gotickou?

Prečo kresťanského Boha píšeme s veľkým „B“ a indiánskych bohov s malým „b“?

Na nasledujúcom obrázku vidíme základný tvar gotického[13] oblúka. Na svojom vrchole je lomený – táto konštrukcia umožnila architektom stavať vyššie chrámy s tenšími stenami a s veľkými oknami. Lomený oblúk je typickým znakom gotickej architektúry a s jeho pomocou doviedli stredovekí architekti svoje stavby k dokonalosti technickej, umeleckej. Lomeným oblúkom mohli aj prejaviť svoju túžbu dostať sa čo najvyššie, teda čo najbližšie k Bohu, pretože chrámy stavali na oslavu kresťanského Boha.

[13] *Gotika – stredoveký umelecký sloh v Európe od 12. do 15. storočia. Odrazil sa vo všetkých oblastiach života, najcharakteristickejšími dielami boli chrámy. Najvýznamnejšími stavebnými pamiatkami na Slovensku sú Chrám sv. Alžbety v Košiciach, Chrám sv. Jakuba v Levoči, Dóm sv. Martina v Bratislave, Chrám sv. Egídia v Bardejove, Chrám sv. Benedikta v Hronskom Beňadiku a ďalšie.*

Gotická brána v Súľovských skalách je **vytvorená** pomocou lomeného oblúka. Nie je však „vytvorená" – **vznikla** sama pôsobením prírodných procesov, zvetrávaním horniny, v ktorej vznikla puklina, a tá sa náhodou podobá na gotický lomený oblúk.

tvorba
vznik

Gotická brána sa nám páči, lebo stojíme v úžase pred tým, čo dokázala príroda vytvoriť. Podobným spôsobom vzniklo množstvo prírodných útvarov, rytmických štruktúr, rôzne gradácie, proporcie, harmónia jednotlivých predmetov a ich častí – všetko vytvorila bez zásahu človeka. Nám však pripomína ľudské diela, preto nás fascinuje.

Portál[14] chrámu v Hronskom Beňadiku bol vybudovaný v 14.-15. storočí. Má tvar lomeného oblúka ako väčšina vchodov do chrámov budovaných v tých rokoch. Je to dielo ľudských rúk, jeho tvar teda vznikol zámerne. Prečo?

Lomený oblúk používali stredovekí stavbári v architektúra všade tam, kde chceli vytvoriť priestor v stene, ktorý by bol dostatočne pevný, alebo dostatočne široký, alebo dostatočne vysoký – pre vstup, pre okno a pod. Vysoký priestor v stene umožňoval vytvárať veľké farebné okná s vitrážou[15], ktoré sa nad ľuďmi otvárali ako Božie oko. Umožňoval vytvoriť široké a vysoké vstupné brány – ľudia mali pocit, že prechodom cez takú bránu opúšťajú obyčajný svet a vstupujú do sveta transcendentna, bližšie k Bohu. (Na priloženom CD nájdeme ukážku spevu – gregoriánskeho chorálu – ktorý sa v tom čase spieval v chrámoch. Keď sa započúvame, pocítime atmosféru takého chrámu.)

Aký **význam** nám ukazuje Gotická brána v Súľovských skalách?

Aký význam nám ukazuje gotický portál v Hronskom Beňadiku?

význam

Súľovské skaly nemajú význam, ktorý by im prisúdil ich tvorca. **Prirodzene** vznikli, proste sú a neponúkajú žiadne ďalšie posolstvo. My ich porovnávame s inými ľudským výtvormi – v podstate nezmyselne, lebo by sme ich mali porovnávať len s prírodnými útvarmi. Ich Gotická brána má však symetrický tvar, je v nej vnútorné napätie dvoch skál opretých o seba – pôsobia, že by sa mali každú chvíľu zrútiť, ale napriek svojej trinásťmetrovej výške sa brána nezrúti. Je v nej protiklad, symetria, jednota v mnohosti – ale žiadne významy. Náš zážitok je len zážitkom obdivu k prírodným silám.

prirodzený
vznik

Takže Gotická brána v Súľovských skalách môže pre nás niesť určité posolstvo, ale je to posolstvo, ktoré sme jej prisúdili pri jej vnímaní a obdive – samotné skaly ukazujú len nevedomé prírodné sily.

Portál chrámu má tie isté vlastnosti – je v ňom protiklad, symetria, kontrast, jednota v mnohosti a pod. Má však niečo navyše – ukazuje, že vstupujeme do sveta odlišného od našej každodennosti. Pocit výnimočnosti pri vstupe do chrámu ovládne veriaceho aj neveriaceho. Uvedomujeme si túto premenu a tento zážitok, pretože tvorca portálu nám chcel práve to poskytnúť.

---

[14] *Vchod do chrámu špeciálne upravený svojím tvarom a výzdobou, najčastejšie sochárskou výzdobou.*

[15] *Z francúzskeho vitrail = sklenená plocha zložená z rôznofarebných skiel. Vitráž označuje hlavne okno v chráme, ktoré tvorí viacero pomaľovaných skiel spojených kovovými pásikmi.*

posolstvo

Portál obsahuje všetky zákonitosti a štruktúry ako Gotická brána – prináša však navyše **posolstvo**. Vyberáme si z neho význam. Posolstvo skalnej brány sa možno zrodilo až tým, že niekto prisúdil skalnému útvaru názov, čím ho pripodobnil ku gotickým stavbám – je to opäť len obdiv k prírodným silám, ktoré akoby dokázali také úžasné veci, aké dokáže človek. Neponúkajú svoje posolstvo, ale cez ne nám posiela svoje posolstvo človek, ktorý im prisúdil názov. Portál má posolstvo svojho tvorcu zakotvené v tvare, ktorý vznikol cieľavedome. Posolstvo umeleckého diela tak vznikalo už pri jeho tvorbe, preto si z neho môžeme vyberať jeho významy. Umelecké dielo má preto **znakovú funkciu** (pozrite sa do predošlej kapitoly, čo je a ako funguje znak).

znaková funkcia

A v tom sa odlišuje umelecké dielo od prírodného útvaru. Všetky tie štruktúry, zákonitosti, prvky, ktoré sú spoločné – rytmus, kontrast, jednota v mnohosti, gradácia a mnohé ďalšie – sú **estetické kvality** predmetov, tak prírodných útvarov ako aj ľudských diel. Umelecké diela však popri estetických kvalitách majú v sebe zakotvené aj posolstvo, myšlienku, význam. Prírodným útvarom môže byť myšlienka, význam, posolstvo len prisúdené zvonku.

estetické kvality

Ľudia s rôznymi skúsenosťami a z rôznych kultúr považujú rôzne veci za „oči boha", nachádzajú v nich aj rôzne posolstvá. Porovnajme rôzne ľudské a prírodné útvary:

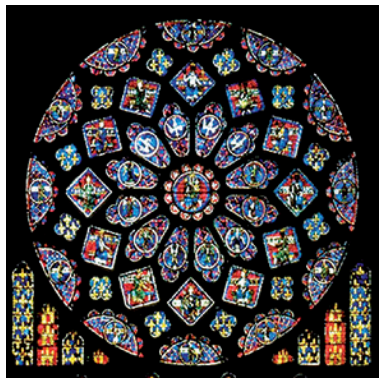

Chartres

Helix

Huičolovia

Slnko

Dolárová bankovka

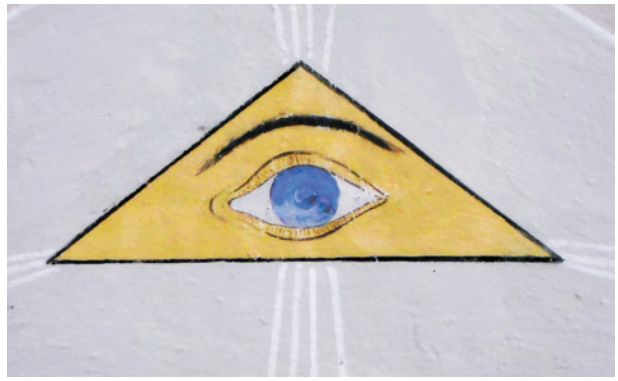

Kresťanská kaplnka

Oko boha Hóra

Ľudské oko

- **Okno** v chráme v Chartres, vo Francúzsku, postavenom v 13. st. – pre súčasníkov mali podobné okná metaforický význam ako Božie oko. Najčastejšie bývalo umiestnené nad dverami alebo na štíte.
- Obrázok **hmloviny** Helix, ktorý vznikol kombináciou fotografií z Hubblovho teleskopu. Hmlovina dostala metaforický názov Božie oko. (Koľko svetelných rokov je vzdialená od Zeme?) Pouvažujme, prečo dostala taký názov – čo nám chceli povedať ľudia, ktorí ju tak nazvali? Chceli by sme jej dať iný názov? Aký by bol, keby sme mali tú možnosť? (Na priloženom CD nájdeme video s ďalšími fotografiami z Hubblovho teleskopu.)
- Tkaný rituálny predmet zo **šamanskej**[16] kultúry mexických indiánov z etnika Huičol – nazývajú ho božie oko. Symbolizuje schopnosť vidieť a chápať to, čo je neviditeľné. Nájdime na internete budhistické alebo hinduistické

Chrám v Štrasburgu

Edwin Powell Hubble

[16] *Šaman – v mnohých kultúrach kňaz a čarodejník, niekedy aj liečiteľ v jednej osobe.*

Carl Gustav Jung

mandaly[17] a porovnajme ich s mexickým výtvorom. Nájdime informácie o švajčiarskom psychiatrovi Carlovi Gustavovi Jungovi (1875-1961) a zistime, čo písal o mandalách. Vedeli by sme nakresliť svoju vlastnú mandalu?

- Fotografia úplného zatmenia **Slnka**, ktoré sa niekedy tiež metaforicky nazýva Božie oko. Prečo ľudia takto nazývajú prírodný úkaz? Aký názov by sme tomuto úkazu radšej dali my?
- Detail z jednodolárovej **bankovky**, kde nájdete Vševidiace oko. Hneď nám napadne, že je to slobodomurársky symbol. Všetci sme počuli množstvo mýtov o slobodomurároch a ich symboloch. Slobodomurári sú filozofickým a duchovným spoločenstvom ľudí, ktoré presahuje hranice štátov. Vzniklo v 18. storočí a dodnes sa mu pripisujú rôzne záhadné aktivity. Existovali a existujú aj iné podobné spoločenstvá, napr. rozenkruciáni, templári, maltézski rytieri. Často ich považujeme za tajuplné organizácie. Ktoré z informácií o nich sú však pravdivé a ktoré sú len čírymi výmyslami? Prečo mnohí ľudia považujú slobodomurárov za takých tajomných? Skúsme pohľadať informácie o slobodomurároch ako aj argumenty, ktoré z týchto informácií môžu byť pravdivé a ktoré nie. Pravdepodobne sa nezhodneme na jednom názore, lebo veľa informácií je len obyčajným výmyslom – téma slobodomurárov však ukazuje, ako silne môže byť mýtus zakorenený.

mýtus

Existujú však aj iné mýty. **Mýtus** je obrazné rozprávanie, do ktorého si ľudia vtelili svoje predstavy o svete a o sebe. Mýty spracúvajú pomocou fantázie historické udalosti, pričom ich často skresľujú. Môžu sa venovať politickým, kultúrnym i obyčajným každodenným udalostiam. U nás sú najznámejšie staré grécke mýty (napr. o Aténe, o Poseidónovi a ďalších bohoch). Mýty vznikajú aj v modernom svete. Nájdime argumenty za a proti slovenskému mýtu o tisícročnej porobe Slovákov v Uhorsku – hľadajte v dejepise, slovenskom jazyku a literatúre, v geografii, v občianskej výchove a inde. Alebo nájdime argumenty za a proti maďarskému mýtu o trianonskej zrade.

Howard Carter

- **Kresťanský** symbol trojjedinosti Boha s Božím okom. Je symbolom toho, že kresťanský Boh je prítomný všade. Určite v našom okolí nájdeme veriaceho človeka, ktorý bude poznať presný význam tohto trojuholníka s okom – alebo si nájdeme slovník symbolov, kde je tento symbol presne vysvetlený.
- Wedžat - oko **egyptského** boha Hóra, ktoré pochádza z hrobky Tutanchamóna. Tento symbol oka bolo dôležitým amuletom[18] pre starých Egypťanov, nosil sa na krku a často ho dávali mŕtvym do hrobu. Prečo

---

[17] *Zo sanskritského mandala = kruh. Mandala je dekoratívny diagram s náboženskou alebo magickou funkciou. Je vytvorený okolo jedného centra, základný tvar je kruhovitý, hoci vnútri kruhu sa vyskytuje množstvo ďalších tvarov. Pochádza z budhizmu. Tvorba mandaly je v budhizme a v hinduizme dôležitým rituálom.*

[18] *Z latinského amuletum. Amulet = predmet, ktorému prisudzujeme ochrannú moc. Jeho nosenie nás chráni.*

asi? Na internete nájdeme veľa informácií o Tutanchamónovi aj o objave jeho takmer neporušenej hrobky. (Ako sa volá údolie, v ktorom ju našli?) Spoznáme pritom aj napínavý a dobrodružný príbeh Howarda Cartera (1874-1939), britského archeológa[19], ktorý túto hrobku našiel – ale stretol sa aj s tzv. faraónovou kliatbou. Čo je pravdy na tejto kliatbe?

- **Ľudské** oko. Nájdime vo svojom okolí aspoň jedného človeka, ktorého oči sa nám páčia. Čo sa nám páči na očiach našich blízkych? Prečo nás ľudské oči fascinujú?

Každé zo zobrazených očí na nás svojím spôsobom hľadí. Čo asi vidia jednotlivé zobrazené oči?

Aké posolstvá prinášajú tie z predchádzajúcich očí, ktoré sú výtvorom človeka? Aké významy môžeme v nich odhaľovať?

Prečo sa významy líšia? Prečo kresťania vnímajú v božom oku niečo iné ako mexickí Indiáni a niečo iné ako starovekí Egypťania? V čom sa líši vzťah človeka k vesmírnemu Božiemu oku od vzťahu k vlastnému oku alebo od vzťahu k Božiemu oku namaľovanému na stene kresťanského chrámu?

Vytvorme si (nakreslime, opíšme, ukážme, vyberme si) božie oko podľa svojich predstáv: Ako si ho predstavujeme? Komu bude patriť – akému bohu alebo akému prírodnému úkazu? V čom sa bude líšiť od ľudského oka a v čom mu bude podobné? Bude farebné? Aké farby použijeme? Bude sa hýbať alebo bude nehybné? Bude rozprávať alebo vydávať nejaké zvuky? Aké? Zasadíme ho do niečoho, do nejakého pozadia, alebo do ornamentu, alebo ho necháme len voľne visieť v priestore? Bude vystupovať v nejakom príbehu?

Porovnali sme umelecké diela a prírodné útvary. Človek však vytvára veľa predmetov, ktoré nie sú umeleckými dielami, ale pritom majú estetické kvality. Ak nie sú prírodnými útvarmi, čím sú?

úžitkové predmety

Sú to esteticky stvárnené **úžitkové predmety**.

Pozrime si svoje najbližšie okolie doma, na ulici, v škole, kdekoľvek. Mnohé predmety okolo nás sa nám páčia a mnohé nepáčia. Väčšinu z nich však určite vyrobili ľudia, ktorí chceli, aby sa predmety páčili. Okrem toho však určite chceli, aby boli tieto veci aj **užitočné**.

užitočnosť

Pozrime si napríklad mobilný telefón – čo je na ňom užitočné a mohlo by mať inú formu? Čo je na ňom len preto, aby sa nám páčil? Čo je na ňom také, že sa nám možno páči, ale trošku nám to komplikuje jeho používanie?

---

[19] *Archeológ = vedec venujúci sa archeológii. Archeológia je veda skúmajúca dejiny človeka s pomocou hmotných vecí, ktoré sa z minulosti zachovali. Väčšinou sa venuje aj priamym vykopávkam v miestach, kde existovali staré civilizácie, ako napr. Egypt, Mezopotámia, Zimbabwe, Inkovia. V dejepise nájdete veľa informácií o archeológii a o jej poznatkoch.*

Vyberieme si tri typy mobilných telefónov a vytvoríme rebríček ich najlepších a najhorších vlastností:

- Ako sa drží v ruke? Ako „sadne“ na ucho? Aké pohodlie má telefonujúci?
- Ako zobrazuje jeho displej? Ako sa čítajú smsky, ako zobrazuje mmsky a obrázky?
- Ako funguje klávesnica? Sú klávesy dostatočne veľké? Sú pri stláčaní tvrdé alebo idú ľahko? Ako rýchlo možno písať smsky?
- Funguje ako mp3 alebo ako rádio? Ako reprodukuje hudbu? Akú veľkú pamäť na hudbu má?
- Je možné s ním fotografovať? Je možné s ním robiť krátke videá? Akú veľkú pamäť na obrázky a videá má?
- Ako dlho vydrží jeho batéria? Ako dlho možno s ním telefonovať?
- Aké ďalšie vybavenie má?
- Je dostatočne pevný a odolný voči pádu, odreninám, vode a pod.?

Určite nám napadne aj množstvo ďalších otázok. Keď budeme mať telefóny vyhodnotené, pozrieme sa na ich funkcie a kvality:

Ktoré kvality má preto, aby lepšie fungoval – ktoré kvality má preto, aby sa nám páčil a mohli by byť úplne iné?

Fungovanie mobilu – to je jeho úžitková funkcia. Krása mobilu – to je jeho estetická funkcia.

estetická funkcia

úžitková funkcia

znaková funkcia

Krása hmloviny Helix – to je jej **estetická funkcia**, ktorú sme jej prisúdili, lebo nám pripomína estetické kvality predmetov, ktoré vytvárame. Užitočnosť portálu v chráme v Hronskom Beňadiku – to je jeho **úžitková funkcia**, lebo bol vytvorený na to, aby bolo možné cezeň vstúpiť do chrámu. Krása portálu v Hronskom Beňadiku – to je jeho estetická funkcia, lebo bol okrem iného vytvorený pomocou estetických princípov, aby sa nám páčil. Portál v Hronskom Beňadiku však aj označuje výnimočný zlom v každodennom živote – a to je jeho **znaková funkcia**, lebo bol vytvorený tak, aby označoval vstup do priestoru stretnutia s Bohom.

Portál v Hronskom Beňadiku však svojou sochárskou výzdobou aj výrazne ukazuje, že vstupujeme do mimoriadneho priestoru. Použijeme ho ako vstup, ako „obyčajné“ dvere, ale súčasne si uvedomujeme, že robíme mimoriadny krok. Umelecké dielo je takým výtvorom človeka, v ktorom človek niečo prežíva, ale súčasne si uvedomuje, čo sa deje. Umenie to často dosahuje humorom, ktorý má v posledných desaťročiach nezriedka črty čierneho humoru.

Pozrime sa, ako sa tieto poznatky prejavujú v básni Maroša Bančeja (*1960) Nad splavom zo zbierky Vampiriáda z r. 1998 a porovnajme ju s básňou Ivana Krasku (1876-1958) Zmráka sa... zo zbierky Nox et solitudo z roku 1909.

Nad splavom

Viktorka, prečo...?

Zmráka sa, stmieva sa,
od vody ťahá,
Splav nôti pesničku
smutného vraha.

Postávam na moste,
dole je voda,
vlhký svit mesiaca
imidž jej dodal.

Zmráka sa. Utíchol
popevok vtáčí,

Viktorka nad splavom
klasicky jačí.

Do duše zateká,
deprák si rastie,
postávam na moste.
Nechodí...
Šťastie.

Zmráka sa. Nadýchnem
výpary vody...
Konečne chodec. Už
viem kam ho hodím.

(Maroš Bančej)

Zmráka sa...

Zmráka sa, stmieva sa, k noci sa chýli.
- -
Od hory, od lesa tak plače, kvíli...!
Výčitky neznámych duše sa chytia.
... Vyplniť nádeje nebolo sily –
zapadli, zapadli vo zhone žitia...

Oblaky nízko sú, tak letia, letia...!
Žaluje zúfale žaloby márne
ktos´ príliš úbohý z šíreho sveta,
že veril, že čakal, že starne, starne...

Zmráka sa, stmieva sa. Zhora i zdola
havrany veslujú do noci spešne...
ktos´ príliš úbohý o pomoc volá,
do tvári hádže nám spomienky hriešné...
- -
Zmráka sa, pôjdeme... Noc je už spola.

(Ivan Krasko)

Maroš Bančej

Ivan Krasko

Básne vznikli v celkom odlišných dobách. Kraskova báseň vznikla v čase, keď sa v Európe schyľovalo k prvej svetovej vojne, v kultúre sa hovorilo o fin de siécle[20], Slovensko bolo súčasťou rakúsko-uhorskej monarchie (Až do ktorého roku?). Bančejova báseň vznikla v čase veľkej otvorenosti voči novým myšlienkam, v čase veľkej pestrosti v kultúre Európy, v čase globalizácie, keď sa rúcali hranice ekonomické, politické a kultúrne, Slovensko bolo už päť rokov samostatnou republikou.

Sú to celkom odlišné situácie, je preto zrejmé, že aj básne sú napísané úplne odlišným štýlom, aj prinášajú úplne iné pocity – možno.

[20] *Fin de siécle [fen d siékl] (fr.) = koniec storočia. Označenie prelomu 19. a 20. storočia, keď sa rúcali klasické predstavy o kultúre, umení, spôsobe života, ale ešte nebolo zrejmé, čo pretrvá a aké nové hodnoty vzniknú*

irónia

Božena Němcová

Čo prežívame pri čítaní básne? Báseň ponúka obraz depresie (deprák), nešťastia, smútku – ale súčasne sa z nich vysmieva a **ironizuje**[21] ich. Využíva štruktúru, rytmus a melódiu Kraskovej básne. Uvedomme si však, ako zosmiešňuje klasickú báseň. Odvoláva sa aj na príbeh Viktorky z románu Boženy Němcovej (1820-1862) Babička z r. 1855, vieme aký tragický bol jej osud – zatiaľ čo M. Bančej sa z nej vo svojej básni vysmieva.

Báseň M. Bančeja na jednej strane hovorí o smútku, nešťastí, bolesti – na druhej strane zosmiešňovaním diel klasickej literatúry jasne ukazuje, akým spôsobom hovorí o bolesti, ukazuje, že nemáme pred sebou len bolesť, ale súčasnú báseň o bolesti. Báseň má výraznú znakovú aj umeleckú funkciu.

dizajn

Existuje ešte skupina ľudských diel, ktoré sú špeciálne vytvárané na to, aby rovnakým dielom uspokojovali aj úžitkovú, aj estetickú funkciu – výrobky **dizajnu**. Dizajnérskym predmetom je napr. mobil, karosárske spracovanie auta, prípadne jeho prístrojovej dosky, ale aj napr. školská tabuľa.

Dizajn nie je moderným vynálezom. Vráťme sa k predchádzajúcej kapitole tejto učebnice, kde je obrázok výnimočnej soľničky zo 16. storočia (vytvoril ju taliansky umelec pre francúzskeho kráľa Františka I.) – skúsme rozhodnúť, či u nej prevažuje estetická funkcia, alebo je úžitková funkcia ešte stále prítomná.

Doma i v jedálni máme ďalšie – súčasné – soľničky. Napríklad túto, ktorá dostala nevšedný tvar dvoch objímajúcich sa duchov. V čom sa líši od tej zo 16. st., ktorá mala tiež nevšedný tvar?

Skúsme si predstaviť, ako by sme tamtú starú soľničku používali dnes. Ako by sa vynímala na našom stole? Ako by sme sa k nej správali? Vedeli by sme ju použiť? Predstavme si, ako ju používali jej súčasníci: Bola vytvorená v Taliansku a určená pre francúzskeho kráľa - kde asi bola umiestnená v kráľovskom paláci? Je známe, že najvzácnejší hostia sedeli blízko nej. Ako si ju počas jedla ponúkali? Akým obradným gestom si ju podali? Pochválil

[21] *Spýtajte sa na hodine materinského jazyka, alebo na hodinách literatúry, čo je to irónia a aké príbuzné podoby môže mať humor – paródia, fraška, satira, karikatúra, sarkazmus a ďalšie.*

sa ňou kráľ? Čo urobili, keď bola prázdna? Kto ju naplnil? Čo by asi urobili, keby sme im ponúkli našu dnešnú soľničku v tvare dvoch duchov? Zľakli by sa duchov? Vedeli by, na čo slúžia? A čo by asi ľudia 16. storočia urobili, keby sme im ponúkli najobyčajnejšiu súčasnú soľničku, ktorú nájdeme v každej reštaurácii?

Aby sme mali lepšiu predstavu, pomôžeme si obrázkom majiteľa soľničky zo 16. storočia, kráľa Františka I. a miestnosti vo francúzskom zámku Fountainebleau, ktorá bola postavená tiež pre neho. (Mali sme vtedy na Slovensku kráľov?) Soľničku teda používal takto vyzerajúci a oblečený kráľ a pravdepodobne aj v takýchto priestoroch.

Urobme si však vlastný dizajn. Aj keď nie každý má vlohy na dizajnérsku tvorbu, určite všetci máme predstavy o tom, ako by mali vyzerať predmety každodennej potreby. Premyslime si a navrhnime vlastný dizajn mobilu.

Najprv si každý z nás vytvorí svoju vlastnú predstavu o mobile, urobíme si poznámky, náčrty a skice.

Potom sa rozdelíme do skupín po dvoch až troch – prediskutujme v skupinách svoje individuálne návrhy a pokúsime sa dohodnúť na jednom spoločnom návrhu. Buď si spoločne vyberieme jeden z troch návrhov, alebo z nich urobíme kompromis a vytvoríme štvrtý, spoločný. Prediskutujeme, na čom všetkom sa musíme dohodnúť, ako ho vyrobiť, aby bol funkčný aj estetický a rozdelíme si úlohy.

Na záver ho vyrobíme z papiera, z kartónu, z moduritu, z plastelíny alebo z akéhokoľvek iného materiálu – nesmieme zabudnúť pomaľovať ho ako skutočný mobil.

Ako by náš mobil vyzeral, keby sme ho používali v 16. storočí? Ako by náš mobil vyzeral pri soľničke v 16. storočí? Ako by sme museli zmeniť jeho tvar, aby sa vtedajší ľudia nečudovali?

VÝKLAD
Funkcia

Je takým vzťahom predmetu a človeka, pri ktorom predmet plní určitú úlohu v živote človeka, prípadne spôsobuje zmeny v živote človeka. Funkcie uspokojujú potreby človeka. Človek si vyberá z prírody predmety, ktoré môžu uspokojovať jeho potreby, alebo si ich cieľavedome vytvára.

Funkcia je vždy **vzťahom**, hoci vyplýva z toho, ako je predmet štruktúrovaný, aké má kvality a vlastnosti, kde a kedy sa vyskytuje a pod. Jeho vlastnosti sa síce nemusia stratiť a môže ich mať aj vtedy, ak práve nefungujú v živote človeka. Ak sa však tieto vlastnosti stratia, nemôžu ani plniť svoje funkcie (ak na mobile nesvieti displej, nemôžu sa na ňom písať smsky).

Úžitková funkcia

Vzťah človeka a predmetu, v ktorom predmet uspokojuje **praktické potreby** človeka, napr. potrebu bezpečia (airbag v aute), potrebu jedla (napr. čerstvá žemľa s mäsom), potrebu tepla (napr. mikina) a pod. Na rozdiel od znakovej funkcie, úžitková nás nevedie k tomu, aby sme za predmetom hľadali niečo iné, ako uspokojenie našich potrieb.

Ilustrácia v knižke pre deti

Ilustrácia vo vedeckom texte

Existuje celá skupina umeleckých žánrov, ktoré plnia úžitkovú funkciu popri znakovej a umeleckej funkcii – dokážu teda fungovať aj pri plnení praktických úloh ľudského života. Vznikali vo všetkých dobách a vo všetkých spoločnostiach, pretože rôzne spoločnosti pociťovali potrebu dať výnimočnú podobu aj každodenným starostiam. Sú to napr. knižná ilustrácia vo vedeckom texte alebo umelecká ilustrácia v knižke pre deti, príležitostná báseň alebo oslavný text. Pomocou takýchto umeleckých diel sa každoden-

nosť stávala a stáva sviatkom. V mnohých prípadoch sa však hodnota takéhoto diela stráca, pretože plní len priamu politickú alebo propagandistickú funkciu.

Žiariš krásne v horizonte neba, ó Slnko žijúce, ktoré si žilo na prapočiatku. Keď vychádzaš na východnom horizonte, napĺňaš každú zem svojou krásou. Si veľké, lesknúce sa, vznášajúce sa vysoko nad všetkými zemami.

Tvoje lúče objímajú svet až na koniec všetkého, čo si stvorilo. Ty si Re; prichádzaš až na koniec sveta a podmaňuješ ho pre svojho syna, ktorého miluješ. Aj keď si vzdialené, tvoje lúče sú na zemi, a aj keď si pred tvárou ľudí nevidia, ako konáš svoju cestu.

(Úryvok z Achnatovho oslavného Hymnu na Slnko, 14. st. pr. n. l.)

Konečne pokoj, konečne koniec rachotu zbraní,
konečne prestali dni vädnúť v baladách,
máj sadí svetu živý plot mieru do umieraní,
dokvitli ruže – na ľudských telách krvavé rany,
kvitnite, kvitnite, ružičky v záhradách.

Zdvíhame hlavy, pocitom hanby zalamované,
- vystri driek, kto ho máš navyklý poklonám -
pália nás vôle, slobody vôňou zalamované,
po tvorčích činoch túžia nám mysle,
svrbia nás dlane,
budúcnosť, otváraj brány nám dokorán!

(Fraňo Kráľ: Po mieri, 1945)

Estetická funkcia

Estetickú funkciu má ten predmet, ktorý človek vytvoril alebo spracoval tak, že používateľ predmetu si všimne, ako je predmet vytvorený. Upriamuje sa **pozornosť** na predmet sám, na jeho štruktúru, jeho kompozíciu, jeho vlastnosti – a dočasne sa odsúva do úzadia jeho úžitková funkcia, ktorá však nezaniká. Estetická funkcia neprotirečí úžitkovej funkcii, ale dopĺňa ju, posilňuje ju alebo pomáha pritiahnuť pozornosť človeka, aby predmet využíval.

Ak estetická funkcia preváži, predmet sa môže stať neužitočným, alebo sa z neho stane umelecké dielo (napr. soľnička zo 16. storočia).

Niektoré umelecké diela neplnia estetickú funkciu, dokonca mnohí umelci využívajú také štruktúry a kompozíciu, ktoré rozbíjajú klasické predstavy o estetickej funkcii (napr. umenie pop-artu, dadaizmu a pod.).

Znaková funkcia

Videli sme, že znak je predmet, ktorý odkazuje na niečo **iné** ako sám na seba. Každé umelecké dielo má znakovú funkciu, pretože divákovi či poslucháčovi prináša určité posolstvo, divák dokáže hľadať a nachádzať význam diela. Význam je niečo, čo nie je v samotnom diele, ale vzniká v kontakte diváka s dielom – a vlastne odvádza diváka od samotného diela.

Znakovú funkciu nemajú len umelecké diela, ale všetky znaky, ktoré si človek vytvoril (napr. táto dopravná značka neoznamuje nič o sebe, ale iba označuje, že na tom mieste sú vyhradené miesta pre parkovanie automobilov).

Umelecká funkcia

Praveká soška ženy z Willendorfu

Praveká soška ženy z Moravian

Umelecké dielo má vtedy umeleckú funkciu, ak poukazuje na niečo **mimo seba** (na pocity, predstavy, udalosti a pod.), ale zároveň ukazuje, že je predmetom samo osebe (je sústavou slov, farieb, hmôt, zvukov), teda že má hodnotu aj **samo osebe**. Na rozdiel od predmetov, ktoré majú len znakovú funkciu, umelecké dielo púta pozornosť aj na seba. Umelec vypracoval jeho kompozíciu a štruktúru, použil vyjadrovacie prostriedky tak, že ony samy osebe sú niečím zvláštne a pútajú pozornosť diváka, čitateľa, poslucháča.

Predmet, ktorý pôvodne vznikol len pre úžitkové ciele, teda s hlavnou úžitkovou funkciou, sa môže neskôr **zmeniť** na predmet s umeleckou funkciou – keď už pôvodná úžitková funkcia stratila význam. Napr. tieto sochy žien z Moravian pri Piešťanoch (asi 22 500 r. pr. n. l.) a z Willendorfu v Rakúsku (asi 25 000 r. pr. n. l.) možno slúžili svojim tvorcom na magické účely – buď na privolávanie plodnosti ženy, alebo na ochranu tehotných žien, alebo na oslavu plodnosti. Dnes sa táto úžitková funkcia pre mágiu už stratila a obdivujeme len krásu ženského tela (znaková funkcia), a popri nej obdivujeme aj spôsoby, akými túto krásu pravekí lovci zobrazili (umelecká funkcia).

Kde je Willendorf?

Kde sú Moravany?

Dizajn

Dizajn je činnosť v technike a v priemysle, prípadne v remeselnej výrobe, ktorej cieľom je vytvoriť predmety s úžitkovou aj estetickou funkciou. Snaží sa o **vyvážené** formovanie úžitkovej aj estetickej funkcie, nesnaží sa o znakovú ani o umeleckú funkciu. V dizajne sa často uplatňuje podobný vkus pre rôzne oblasti ľudskej tvorby – v obliekaní, v tvaroch áut, v tvaroch nábytku a pod.

Koľko generácii Eldorada vzniklo do r. 2002, keď sa prestal vyrábať?

Cadillac Eldorado, 1959

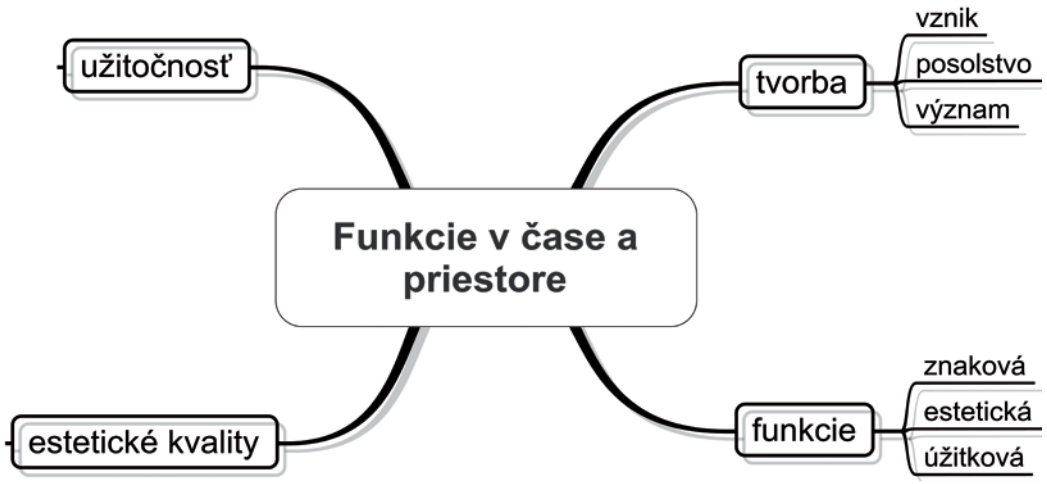
Funkcie v čase a priestore
užitočnosť
estetické kvality
tvorba
vznik
posolstvo
význam
funkcie
znaková
estetická
úžitková

Obraz talianskeho maliara Vincenza Vanina

Grafit neznámeho autora na ulici v Berlíne

4. FUNKCIE UMENIA, ESTETICKÉ VNÍMANIE

NAČO MI JE (ZMYSEL UMENIA)

Zdá sa, že umenie v sebe ukrýva množstvo nejasných miest a fígľov. Zdá sa, že si môžeme preberať v rôznorodosti umenia a umeleckých diel. Zdá sa, že význam umeleckých diel môžeme postupne odhaľovať tak, ako to nám vyhovuje. Zdá sa, že nám ponúka veľký priestor na hranie, na tvorbu, ale nájdeme v ňom aj chaos. Môže nám byť príjemné aj nepríjemné, môže nás miasť aj upokojovať...

Aký to však má všetko zmysel? Načo je v našom živote umenie?

Priblížiť sa k zmyslu umenia nám pomôže úryvok z poviedky Generácia, ktorú v osemdesiatych rokoch napísal Ivan Kolenič (*1965).

Ivan Kolenič

Generácia *(Ivan Kolenič)*

A niekedy som sa ráno zobudil, a nechcelo sa mi vstať... Ležal som, zízal do stropu: – Prečo by som mal vlastne vstávať...? Potom som sa predsa len pozviechal a skackal, keď som si obliekal nohavice. Sedel som na okraji vane s kefkou v ruke a uvažoval som o tom, či má vôbec zmysel, aby som sa umýval. Vyšiel som von a prechádzal sa popri rieke. Vyhľadával som polostrovčeky a hádzal do vody kamienky a babral sa prstom v bahne. A potom som sa prechádzal po meste, pozeral som sa na ľudí, akí sú starí a škaredí. Najhnusnejšie boli staré ženy; hovoril som si, že interiér nič neznamená, že sú to ľudia, ktorí si už svoje odkrútili... no ale staré ženy ma fakt odpudzovali. A hneval som sa na chlapíka, ktorý vyšmaril z električky chalana so psom, pretože nenahlásil to úbohé zviera... a potom som sa hneval sám na seba, pretože ten frajer aspoň makal, a ja som iba príživníčil.

Prestal som písať, nebavilo ma len tak hádzať to do šuplíka. Celé dni som mlčal. Ako chorý. Všetci pili, všetci sa ožierali. Chodil som do krčiem a mlčal. Všetko ma bolelo... Bolo to neznesiteľné. Išiel som po ulici a zrazu som zostal stáť – nechápal som, čo sa so mnou robí; pripadalo mi nekonečne absurdné, že ľudia prepletajú nohami, že otvárajú zobáky. Stál som ako blázon, ľudia do mňa vrážali a ja som len stál a stál. Dostal som strach, že sa už nikdy nebudem môcť pohnúť, nevedel som, ktorým smerom sa mám pustiť, bál som sa, že keď poruším svoju statiku, zbláznim sa. Stál som. Stál. Stál. *Stál.* A potom som zrúkol a začal utekať, bežal som cez mesto ako šialenec, bol som mokrý ako šteňa, ale potreboval som bežať... Zaliezol som do nejakej kaviarne a zase vybehol, a tak stále dokola, bol som ako nafetovaný, prepracoval som sa k parádnemu depráku[22]. Depresia ma omotala ako plaz. Zhrýzal som sa v úzkostiach a nevedel prísť na to, čo sa so mnou robí, čo to je, čo sa stalo. Zaháňal som depresiu ožierkou, nerobil som iné, iba chlastal. Kde som sa objavil, tam sa predo mnou dekovali: – To je ten bláznivý, zdrhnime...! – Stal sa zo mňa taký ten smutný samotár. V triezvom stave zo mňa nevyšlo ani slovíčko, a keď som sa nalial, bol som agresívny ako zver.

[22] *Deprák – v rokoch vzniku textu to bol hovorový výraz pre depresiu, dnes – depka.*

Aké **pocity** vo vás vyvoláva tento text? Sú vám známe a text neponúka nič nové? Alebo sú vám známe, ale text o nich hovorí inak, ako ste boli zvyknutí? Alebo sú pre vás tieto pocity nové?

pocity

Rozdeľme si tento text na významové celky, teda na vety alebo časti s niekoľkými vetami, ktoré **vyvolávajú** jeden pocit alebo **vyjadrujú** jednu situáciu.

vyjadrenie

Aké pocity ponúkajú jednotlivé časti?

Pocit nezmyselnosti činnosti?

A niekedy som sa ráno zobudil, a nechcelo sa mi vstať... Ležal som, zízal do stropu: – Prečo by som mal vlastne vstávať...? Potom som sa predsa len pozviechal a skackal, keď som si obliekal nohavice. Sedel som na okraji vane s kefkou v ruke a uvažoval som o tom, či má vôbec zmysel, aby som sa umýval.

Pocit bezútešnosti vlastného života?

Vyšiel som von a prechádzal sa popri rieke. Vyhľadával som polostrovčeky a hádzal do vody kamienky a babral sa prstom v bahne. A potom som sa prechádzal po meste, pozeral som sa na ľudí, akí sú starí a škaredí. Najhnusnejšie boli staré ženy; hovoril som si, že interiér nič neznamená, že sú to ľudia, ktorí si už svoje odkrútili... no ale staré ženy ma fakt odpudzovali. A hneval som sa na chlapíka, ktorý vyšmaril z električky chalana so psom, pretože nenahlásil to úbohé zviera... a potom som sa hneval sám na seba, pretože ten frajer aspoň makal, a ja som iba príživníčil.

Pocit bezmocnosti?

Prestal som písať, nebavilo ma len tak hádzať to do šuplíka. Celé dni som mlčal. Ako chorý. Všetci pili, všetci sa ožierali. Chodil som do krčiem a mlčal. Všetko ma bolelo... Bolo to neznesiteľné. Išiel som po ulici a zrazu som zostal stáť – nechápal som, čo sa so mnou robí; pripadalo mi nekonečne absurdné, že ľudia prepletajú nohami, že otvárajú zobáky. Stál som ako blázon, ľudia do mňa vrážali a ja som len stál a stál. Dostal som strach, že sa už nikdy nebudem môcť pohnúť, nevedel som, ktorým smerom sa mám pustiť, bál som sa, že keď poruším svoju statiku, zbláznim sa. Stál som. Stál. Stál. *Stál.*

Depresívne pocity?

A potom som zrúkol a začal utekať, bežal som cez mesto ako šialenec, bol som mokrý ako šteňa, ale potreboval som bežať... Zaliezol som do nejakej kaviarne a zase vybehol, a tak stále dokola, bol som ako nafetovaný, prepracoval som sa k parádnemu depráku. Depresia ma omotala ako plaz. Zhrýzal som sa v úzkostiach a nevedel prísť na to, čo sa so mnou robí, čo to je, čo sa stalo. Zaháňal som depresiu ožierkou, nerobil som iné, iba chlastal.

Ak alkohol škodí, aké sú menej škodlivé spôsoby zaháňania depresie?

Pocit osamelosti?

Stal sa zo mňa taký ten smutný samotár. V triezvom stave zo mňa nevyšlo ani slovíčko, a keď som sa nalial, bol som agresívny ako zver.

Pozrime sa, čím sa jednotlivé časti líšia – či ide len o naše pocity, alebo autor textu posúva svoj pohľad na svet. Pomenujme jednotlivé časti – daj-

Marguerite Duras

Carlos d´Alessio

Jeanne Moreau

me im samostatné titulky či názvy tak, aby sme vyjadrili svoj vlastný pocit z tej časti, nie ten, ktorý im chcel dať I. Kolenič. Po porade s učiteľmi materinského jazyka a literatúry dajme jednotlivým častiam podtituly – tragédia, komédia, fraška, horor, čierny humor a pod. Nájdime v literatúre také charakteristiky, ktoré zodpovedajú jednotlivým častiam.

A teraz hlavná úloha:

Vyberieme si jednu zo situácií, ktoré sme pomenovali a označili literárnym žánrom. Prepíšeme ju svojimi slovami, ale podľa našej vlastnej charakteristiky. Nemusíme dodržať dĺžku, nový text môže byť dlhší i kratší. Budeme sa však snažiť písať tak, aby text, ktorý vznikne, dokázal u spolužiakov vyvolať podobné pocity, ako pôvodná časť vyvolala u autora nového textu.

Keď budeme hotoví, nájdeme medzi obľúbenými hudobnými skladbami takú, ktorá by vyjadrovala podobné pocity, ako nový text. (My, ktorí vieme francúzsky, si môžeme nájsť na internete pieseň India Song, ktorej text napísala Marguerite Duras, hudbu zložil r. 1975 Carlos d'Alessio a spieva ju Jeanne Moreau, prípadne videoklip k tejto piesni. Aké pocity vyvoláva táto pieseň?)

Porovnajme bežné uvažovanie o depresii, o ťažkých chvíľach, ktoré nás občas stretnú – chceme sa im vyhnúť, niekedy ich chceme rýchlo odohnať, často hľadáme spôsoby, ako sa im vyhnúť. Robíme všetko preto, aby nás také ťažké chvíle nestretli a keď nás už stretnú, tak sa chceme rýchlo dostať preč od nich.

Čo však ukazujú naše pomenovania jednotlivých častí textu? A čo ukazujú naše nové texty? Všetky pocity, ktoré v nás vyvoláva text – depresiu, samotu, útek, zlé životné obdobie – prevraciame zo všetkých strán, raz ho vidíme ako tragédiu, inokedy ako komédiu alebo ako frašku, smejeme sa nad hrdinom alebo plačeme s ním... Akoby sme chceli poznať a precítiť všetky **odtiene** smútku, ťažoby a depresie.

odtiene pocitov

Je to určite príjemnejšie, ako prežívať ich na vlastnej koži. Tu sa rodí **zmysel umenia**:

zmysel umenia

Umožní nám prežiť, vnímať, vidieť, predstavovať si situácie, pocity, zážitky, myšlienky a mnohé iné súčasti ľudského života – ale neprežívať ich na vlastnej koži. Prežívame ich akoby na nečisto, ale prežívame ich dosť intenzívne. Nemusíme utekať pred nepríjemnými udalosťami a ťažkými pocitmi, ale môžeme ich intenzívne a hlboko prežiť bez toho, aby nám to ublížilo.

Zóna A

Pozrime si provokatívne piesne či videoklipy Limp Bizkit, Eminema, Fergie, Pink, Lady Gaga, Bustu Rhymesa, Kurta Cobaina, Avril Lavigne, Rites of Spring, My Chemical Romance (na priloženom CD nájdete slová aj klip ich piesne Mama – porovnajme si ho s klipom kapely Abba), Zóny A, Slobodnej Európy. Porovnajme klipy s tým, čo sme reálne zažili vo svojom živote. Ktoré situácie z toho všetkého by sme nemohli prežiť, ale ony nám ich umožnili precítiť?

Avril Lavigne

Limp Bizkit

estetické vnímanie

estetický zážitok

Ak sme vnímali niečo, čo nás prekvapilo, nejakým spôsobom zasiahlo, pohlo, mali sme z vnímania diela príjemný alebo nepríjemný zážitok, prebehlo v nás **estetické vnímanie**, ktorého výsledkom bol práve ten **estetický zážitok**. Zážitok mohol byť hlboký alebo aj povrchný, mohol trvať niekoľko minút i prebehnúť v stotine sekundy. Ak to však bol skutočný estetický zážitok, potom ten pocit nebol úplne povrchný. Možno zanechal v nás nejakú stopu, a už vôbec nás umelecké dielo nenechalo ľahostajnými. Stalo sa to vtedy, ak sme cítili, že niečo môžeme prežiť, že nás prežívanie – teda vnímanie umeleckého diela – môže nejako obohatiť.

Ako sa asi cítime pri tanci? Pri počúvaní kvalitnej hudby z mixážneho pultu? Ako sa cítime, keď ju sprevádzajú stroboskopické efekty? Ako sa cítime, keď máme v autobuse v ušiach slúchadlá? Čo to robí s našou fantáziou, ako to ovplyvňuje naše telo?

Kedy je to silný zážitok a kedy len doplnenie každodenného života o ďalší bežný podnet?

Keď je týchto podnetov priveľa, naša schopnosť rozlišovať ich a hlbšie prežívať prestane fungovať. Čo sa napríklad stane s našou **pozornosťou**, keď sme vystavení tomuto:

GARANCIA
najnižšej ceny
v meste

Dni pre milovníkov
nízkych cien

DLHODOBO
NÍZKA CENA

AKCIA

1
NAJNIŽŠIA
CENA

0,06 €
zľava
-50%

Priateľské
ceny

NIŽŠIA
CENA

až 90 %
FINÁLNA
LIQUIDÁCIA

VÝPREDAJ

novinka
NOVÉ ZNAČKY
ZA SUPER CENY

DOBRÁ CENA

Revolučná
NOVINKA!

Čo sa stane s naším vnímaním a našou pozornosťou, ak vidíme podobné nápisy v každom obchode, ak sa v supermarketoch opakujú tak, že v predajni sú ich stovky?

Prestaneme vnímať.

Náš zrak síce registruje tieto nápisy a ponuky, ale náš mozog ich prestal **vedome** spracúvať. Splývajú s pozadím, teda s regálmi, tovarmi, ľuďmi, zvukmi, pohybmi, svetlom a tieňom. Pri prechode do iného obchodu si ich možno všimneme, lebo majú inú farbu, tvar aj grafické stvárnenie, ale čoskoro aj tam si ich prestaneme všímať. Aj keď sa sem po čase vrátime, zabúdame na tieto značky a nápisy.

anestetizácia

Wolfgang Welsch (*1946) nazval túto stratu pozornosti – **anestetizácia**[23]. Znamená situáciu, keď sa nesústredíme na zmyslové podnety z nášho okolia, keď ich je tak veľa alebo sú stále rovnako silné, že ich naša psychika už prestala registrovať. Je preťažená a unavená z takého množstva podnetov. Stáva sa to bežne v našom živote:

Wolfgang Welsch

- Blízko nás kosia trávu, a my po chvíli prestaneme zvuk kosačky vnímať.
- V miestnosti hrá rádio, a my ho nevnímame.
- Niekto nám stále niečo pripomína, a my už jeho rady nepočúvame.
- V televízii opakovane beží tá istá reklama, ale my si už ani neuvedomujeme, čo nám vlastne ponúka.

Taká situácia sa vyskytuje aj v našom vzťahu k umeniu. Navštívime veľké múzeum, napr. parížsky Louvre, v ktorom sú desiatky miestností a stovky špičkových malieb a sôch. Po určitom čase už nie sme schopní precítiť a prežiť to množstvo vynikajúcich obrazov, ktoré sa tam nachádzajú. Už na nás nepôsobia, sme z priveľa zážitkov **unavení**. Je to ako naše každodenné vnímanie, ktoré tak presne opísal L. N. Tolstoj a stretli sme sa s ním v jednej z predchádzajúcich kapitol.

Louvre

Estetický zážitok sa stratil. Musíme z múzea odísť, oddýchnuť si a vrátiť sa po určitom čase.

Alebo chodíme často do jedného supermarketu a po čase už nevnímame množstvo tovarov, ktoré ponúka, ale smerujeme cielene k regálu s tovarom, ktorý potrebujeme. Nevšimneme si množstvo noviniek v iných regáloch, ktoré vyložili. Preto v supermarketoch občas úplne zmenia usporiadanie tovarov – aby sme museli svoj tovar hľadať so „sviežimi očami", aby sme prechádzali obchodom so sústredenou pozornosťou a všimli si aj tovary, ktoré si bežne nevšímame. A aby sme nakupovali[24].

Michal Hvorecký

[23] *Z gréckeho an- = predpona označujúca zápor, slovenské ne-, aisthetikos – zmyslové vnímanie.*

[24] *Stratégie supermarketov v získavaní zákazníkov a v spôsoboch, ako ich prinútiť ku kúpe toho, čo chce obchod predať, opísal Michal Hvorecký (*1976) vo svojej poviedke Prvé víťazstvo supermarketov.*

Tancovali by sme v supermarkete?

V umení a kultúre sme takto vystavovaní obrovskému množstvu podnetov – stovky reklám okolo nás, vysielanie desiatok televíznych kanálov, neustály prúd hudby z mp3, hudobné zvonenia telefónov, večerné párty, divadelné predstavenia a koncerty, lákavý dizajn predmetov v obchodoch, obrázkové časopisy, ponuka CD, DVD, kníh, spomienkových predmetov, trhy na námestiach, množstvo hudby, filmov a fotografií na internete... Nestihneme ani nevládzeme všetko sledovať, hoci by sme niekedy aj chceli. Z výnimočných diel vytvorených pre zážitky sa stala nesúrodá masa – **kultúrny šum**. Nemáme čas sa pristaviť pri jednotlivých predmetoch, aby sme ich precítili – aby sme poprevracali situáciu zo všetkých strán, ako sme to urobili pri poviedke Ivana Koleniča. Nesúrodá masa kultúrnych podnetov výrazne prispieva k tomu, že sa naše zážitky stávajú povrchnými alebo sa úplne strácajú.

kultúrny šum

Jedným z najsilnejších súčastí kultúrneho šumu je reklama. Skúsme najprv odhadnúť, ale potom naozaj spočítajme a porovnajme náš odhad so skutočnosťou:

- Koľko reklamných značiek máme v triede? Najprv odhadnime – a potom zrátajme každé logo, slogan[25], obrázok.
- Koľko reklám vidíme cestou z domu k priateľovi alebo cestou z domu do školy? Najprv odhad – a potom (napr. zajtra) to skutočne zrátajme.
- Koľko reklám vidíme v dopravnom prostriedku, ktorý bežne používame?
- Dokázali by sme na základe týchto výpočtov zistiť, koľko reklám sa nás snaží osloviť v priebehu dňa?

V takomto kultúrnom šume to nemajú tvorcovia reklamy ľahké. Ak chcú zaujať, musia vymýšľať stále nové a výraznejšie reklamy.

Dokážeme aj my vymyslieť niečo, čo by bolo odlišné, výrazné, svojské? Pokúsme sa vymyslieť reklamu na mobil. Napíšeme ju alebo nakreslime.

REFLEXIA

V ktorom svete sa cítime lepšie? Vo svete, kde reklama znivočí naše cítenie a vnímanie – alebo vo svete, kde sami niečo vytvárame? Niekedy je nám lepšie, ak nemusíme na nič myslieť – ale niekedy potrebujeme chytiť život a situáciu do svojich rúk.

Kedy to je? Zamyslime sa každý/každá sám pre seba a pokúsme sa odpovedať.

Pomohlo nám pri tom niekedy umenie?

[25] *Krátke reklamné heslo. Väčšinou chce byť vtipné a výstižné.*

VÝKLAD
Zmysel a funkcia umenia

Umenie nepotrebujeme pre každodenný život, pretože sa z neho ani nenajeme, ani sa ním neprikryjeme, keď je nám zima, ani nás nikam neodvezie, nijako nám nepomôže v našom praktickom živote. A predsa je užitočné.

Možno práve tým, že priamo nesúvisí s naším praktickým a každodenným životom. Umenie nás totiž dokáže odviesť od všedných potrieb a starostí, a ponúkne nám pohľad na ne z inej, nečakanej strany. Je originálne v tom, že s jeho pomocou získavame **nadhľad nad každodennosťou**. Že prežívame to, čo by sme buď nikdy nemohli prežiť, alebo to, čo sa učíme cítiť, to, čo precítime v skutočnom živote ešte len v budúcnosti.

nadhľad

Nadhľad - New York a Budapešť

Umenie nám nastaví **zrkadlo**, v ktorom uzrieme svoje silné aj slabé stránky. Umenie nás **vyprovokuje** k činnosti, keď sme unavení a nemáme žiadnu motiváciu. Umenie nám ponúkne pohľad do vzdialených, **neznámych** svetov a krajín. Umenie nás **pohladí**, keď potrebujeme útechu. Umenie nám pomôže **uľaviť** si v našich bolestiach. Umenie nás **rozosmeje** vtedy, keď sa nám chce smiať, ale niekedy i vtedy, keď nás ovládol smútok. Umenie nás **zbližuje**. Umenie vedie **veriacich** k bohu. Pri umení si **oddýchneme**. Umenie rozvíja našu **tvorivosť**. Umenie nám pomáha pochopiť **kultúru** okolo nás i kultúru druhých ľudí či krajín. Umenie nás robí **tolerantnejšími**. Umenie nám pomôže v **komunikácii** s druhými ľuďmi. Umenie nám ukazuje, ako je možné riešiť zdanlivo neriešiteľné **problémy**. S umením sa **hráme**. Umenie nás **vzdeláva**. Ale môže nás aj vzďaľovať od druhých ľudí, ak sa veľmi doň zahĺbime a nachádzame v ňom odpoveď na naše dôležité životné otázky. A má mnoho ďalších funkcií.

Umenie nám však v prvom rade dáva ľudský rozmer, pretože nás učí pozrieť sa na seba, na svoje činy, na svoje hodnoty, na svoje pocity či na svoje myslenie s odstupom, s nadhľadom. Robí nás **múdrejšími**.

múdrosť

Na jednu vec však neslobodno pri umení zabudnúť. Múdrymi sa staneme len v skutočnom živote – umenie nám môže pri tom iba **pomôcť**. Umenie nám ukáže, akí sme a aký je svet okolo nás, ale nič nevyrieši za nás.

Estetické vnímanie

Estetické vnímanie je stretnutím našich zmyslov a našej psychiky s estetickým predmetom alebo s umeleckým dielom. Výsledkom tohto stretnutia môže – ale nemusí – byť estetický zážitok. Estetické vnímanie vždy kombinuje zmyslové zážitky s našou fantáziou, s pocitmi, aj s myslením. Všetko sa odohráva na pozadí našej skúsenosti s estetickými predmetmi.

estetická norma

estetický vkus

Ak esteticky vnímame predmety, ktoré majú štruktúru, kvality či kompozíciu podľa zákonitostí, ktorým sme sa venovali v predchádzajúcich kapitolách, vtedy svoje predstavy o kvalitách tých predmetov porovnávame s predmetmi samotnými. Naše predstavy sa volajú **estetické normy** a všetky naše estetické normy dohromady tvoria náš **estetický vkus**.

Kurt Cobain

Ak esteticky vnímame umelecké diela, vtedy vnímame aj znakovú funkciu diela, takže si uvedomujeme, že nevnímame a neprežívame skutočnosť, ale len jej obraz (napr. deti v puberte počúvajú Nirvanu a Kurta Cobaina, často majú pocit, že by mali byť ako on – netušia, že on len umelecky vypovedal ich bolesti a že estetické vnímanie Nirvany v sebe obsahuje aj pôžitok z hudobných kompozícií, teda pôžitok napr. z toho, čo kapela ukázala v relácii MTV Unplugged). Preto sa vnímania umeleckého diela už nezúčastňuje len estetický vkus, ale aj všetky naše ostatné normy a hodnoty – morálne, politické, náboženské a mnohé ďalšie, vždy podľa povahy umeleckého diela. Aj skúsenosť, ktorú využívame, je oveľa širšia ako pri vnímaní estetických predmetov. Pri vnímaní umeleckého diela využívame celú **životnú skúsenosť**.

Pretože každé estetické vnímanie je vzťahom človeka k veci, často badáme zásadné rozdiely vo vnímaní toho istého predmetu alebo toho istého diela rôznymi ľuďmi.

estetický zážitok

katarzia

Výsledkom estetického vnímania je **estetický zážitok**. Najčastejšie ho vyjadrujeme jednoduchým – toto sa mi páči. Toto sa mi nepáči. Najsilnejší estetický zážitok nazývame **katarziou**.

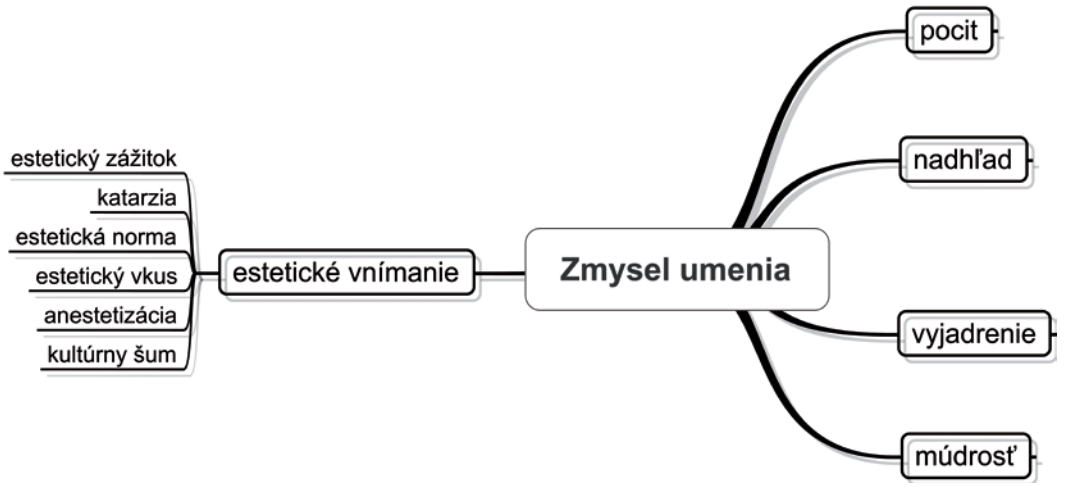

Jáson ako povrazolezec.

Prečo chce byť Jáson povrazolezcom?

Prečo má dvojníka?

Toto sú nohy Demetry.

Prečo Demetra kľačí tak, že jej nevidno nohy?

CBS Decaux
HEARD ABOUT YASMIN?

5. ŽIVOTNÝ ŠTÝL

AKO ŽIJEME (ŽIVOTNÝ ŠTÝL)

Umenie využíva množstvo zákonitostí, s ktorými sa stretávame aj vo svete okolo nás. Ponúkajú nám veľa zážitkov, ktoré nás môžu viesť v našom každodennom živote – lebo sa okolo nás stretneme s tým, s čím sme sa už stretli v umení. S pocitom, s predstavou, s obrazom, s myšlienkou, s nápadom, s proporciou a všetkým možným. Čím to je?

Asi tým, že každý deň využívame tie isté nástroje, postupy, zákonitosti, aké sme videli v umení, v našich estetických výtvoroch a v prírode.

Johaness Vermeer (pravdepodobný portrét)

- Vyjadrujeme svoje myšlienky tým, že niečo zdôrazníme.
- Príde nám na um výborná myšlienka, lebo vidíme nejaký protiklad, kontrast.
- Dávame veci do vzájomného súladu.
- Hľadáme zákony a pravidelnosť v neporiadku a chaose.
- Chceme presne vyjadriť, čo máme na mysli.
- Chceme si zorganizovať svoj deň podľa určitého poriadku a uviesť naše rôzne činnosti do harmónie.

Pieter de Hooch

Robíme to všetci, a predsa to robí každý z nás inak. Preto často hovoríme o tom, že druhým ľuďom rozumieme – alebo nerozumieme. Každý z nás to nielen robí inak, ale aj sa prejavujeme inak.

Pozrime sa na konkrétnych ľudí v rôznych dobách. Vrhne nám to svetlo na spôsoby, ako sa navonok prejavujeme, čo druhí ľudia môžu na nás vidieť, čo si môžu domyslieť z toho, ako sa navonok prejavujeme.

Budeme sledovať život rôznych žien v rôznych situáciách a v rôznych dobách – ale vždy sa budú pohybovať vo svojom prirodzenom, domácom prostredí.

Johannes Vermeer: Pohár vína, 1661

Pieter de Hooch: Dvor v dome v Delfte, 1658

Máme pred sebou dva domáce výjavy z Nizozemska v 17. storočí (ktorá krajina dnes tvorí bývalé Nizozemsko?). Sú tu dve ženy v rôznych situáciách. Predstavme si seba na ich mieste:

- Čo by sme rozprávali tomuto mužovi a tomuto dieťaťu?
- Koľko máme detí? Ako si predstavujeme budúcnosť týchto detí?
- Máme zamestnanie aj mimo svojej domácnosti?
- Ak áno, kde sme zamestnané? Ako sme získali svoje zamestnanie?
- Ak nie, prečo sa staráme len o domácnosť?
- Aký máme voľný čas? Kedy? Koľko? S kým a ako ho trávime?
- Čo by sme porozprávali druhým ľuďom o našom živote? Aké pocity by sme mali z nášho života? Sme spokojné, šťastné, nespokojné, utrápené? Prečo?
- O čom snívame? Čo by sme chceli zmeniť na našom živote?
- Ako sme spokojní so situáciou, v ktorej sa práve nachádzame? Ako sa v nej cítime?

Jan van Eyck (pravdepodobný portrét)

François Boucher

Alebo tieto ženy:

Jan van Eyck: Svadba Arnolfiniovcov, 1434

François Boucher: Odpočívajúce dievča, 1752

Položme si tie isté otázky, aké sme si položili pri predchádzajúcich dvoch obrázkoch. V čom sa budú životy týchto žien odlišovať?

Máme pocit, že ženy posledných desaťročí žijú inak ako tieto? V čom sa odlišuje ich deň, pocity, túžby od našich? Chceme žiť tak ako ony?

O čom snívajú nasledujúce dve ženy?

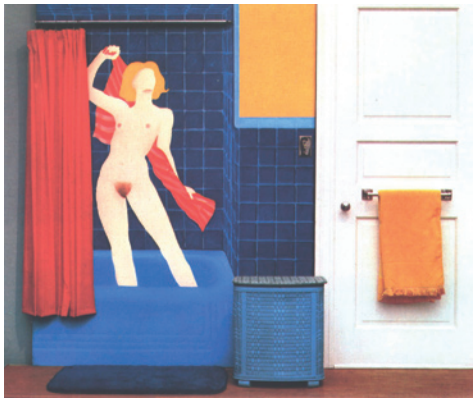

Tom Weselmann: Kúpelňová koláž, 1963

David Hockney: Pán Clark a pani Percy, 1971

Tom Weselmann

David Hockney

V každej dobe a v každej spoločnosti žili ženy inak. Typický deň ženy v starovekom Grécku opísala Lynn Schnurnbergerová v r. 1991 takto:

7:05 Vstane.

7:08 Zje malý kúsok chleba a zapije ho vínom. Je stále hladná, ale musí si dávať pozor na svoju postavu.

7:09 Letmo pobozká manžela na líce a vyšle ho na agoru.[26]

Vzdychne si. Pozrie sa na štyri holé steny (jemne pomaľované). Len zriedka môže opustiť dom, tak sa pripravuje na začínajúci sa deň.

7:15 Zavolá slúžku, aby ju ochladila veľkým pávím perom.

8:30 Je kompletne oblečená, ale nemá kam ísť, tak sa zatúla do kuchyne a očami hltá medové zákusky. Odpočíva.

9:27 Počuje hádku medzi dvoma sluhami, uteká problém vyriešiť.

11:15 Zatúla sa do dvora blízko kvetinového záhonu, kde pradú a chichocú sa mladé otrokyne. Pýta sa, či sa môže pripojiť. Pripomenú jej, že sa to nehodí a odporúčajú jej pripraviť sa na obed.

12:15 Prichádza manžel, ktorý jej dohovára, že je hlúpe používať make-up. Predstiera, že súhlasí. Manžel odchádza o 12:22.

Agora v Aténach

[26] *Agora – z gréckeho ageirein = zhromažďovať sa. V starovekom Grécku to bolo verejné priestranstvo v centre miest, kde sa zhromažďovali slobodní občania.*

15:00 Poúča dcéru o jej povinnostiach v manželstve.
20:05 Manžel s manželkou si sadajú k večeri na nízkom stole: chlieb, olivy, víno, niekoľko fíg, malá porcia rýb (iba 320 kalórií) a fazuľa. Ona počúva o tom, ako manžel strávil deň. On jej hovorí, že sa nemá starať do mužských záležitostí. Ona predstiera, že súhlasí. Je príliš hladná na to, aby oponovala.
22:10 Zaspáva. Nesníva o zajtrajšku.[27]

Tento opis hovorí o tom, že grécka žena v antike nesnívala o zajtrajšku, ale žila každodennosti. Dokážeme si predstaviť situáciu, že by naozaj o ničom nesnívala? Ak by sme boli v jej situácii, o čom by sme snívali? O čom by sme rozmýšľali počas takéhoto dňa?

Čo asi robila táto žena v čase, ktorý v opise nie je naznačený? Čo by sme na jej mieste robili my?

Čo všetko robili tieto ženy?

- Rôzne sa **obliekali** a upravovali (aj my si niekedy obliekame klasické šaty alebo monotónne, niekedy pestrofarebné alebo výstredné, niektorí z nás si zachovajú prirodzenú farbu vlasov, iný si ich nafarbí na zeleno a celé ruky si nechá potetovať).
- Ženy na obrazoch určite rôznym spôsobom **rozprávali** (ako aj my – niekto rozpráva pomaly, iný rýchlo a hlce konce slov, niekto ticho, iný takmer kričí).
- Mohli sme si domýšľať, ako sa **pohybovali** (aj my niekedy chodíme veľmi rýchlo, prudko meníme smer chôdze, inokedy sme pohodlní, pomalí, vydržíme veľa sedieť).
- Ich denný režim bol určite veľmi odlišne **zorganizovaný** (niekto všetko stihne, iný zmätene behá od činnosti k činnosti).
- Rôzne sa **stravovali** (ako aj my – často pravidelne, ale nezdravo, alebo inokedy nepravidelne, ale samými zdravými jedlami).
- Pravdepodobne sa odlišným spôsobom starali o svoje zdravie (niektoré z nich mali k dispozícii chemicky vyrobené lieky, iné používali liečivé bylinky, niektoré si udržiavali kondíciu pravidelným pohybom, iné tvrdo cvičili, niektoré sa vôbec o svoje zdravie nestarali).
- Ich **voľný čas** bol určite veľmi rozdielny (aj my sme niekedy zavalení domácimi a inými prácami a nezostáva nám chvíľka voľného času, niekedy sedíme pred televízorom alebo monitorom celé dni, alebo chodíme po prírode celý víkend, ďalší navštevuje pamiatky) – takže sa aj **zabávali** inak.
- Spoločnosť, v ktorej sa pohybovali, ich naučila odlišnými spôsobmi **komunikovať** (aj z nás sú niektorí uzavretí a ledva vypovedia slovo, iný zasa potrebuje pri každej činnosti množstvo ľudí okolo seba, s ktorými sa neustále radí).

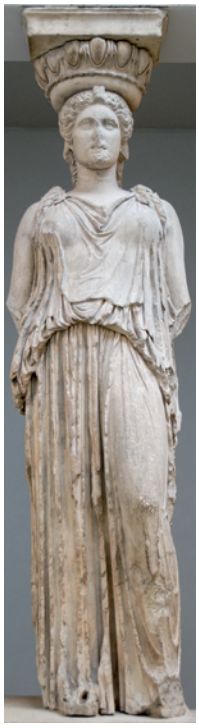

Oblečenie gréckej ženy v antike

Starogrécka soľnička

Prečo sa človek zabáva?

[27] *Na stránke Britského múzea http://www.ancientgreece.co.uk/dailylife/home_set.html nájdeme mnoho informácií o každodennom živote v antickom Grécku. Môžeme sa na nej aj pohrať – klásť postavy do izieb, hľadať vzťahy medzi nimi a pod.*

Prečo pápež sídli v Ríme?

- Ich postavenie v spoločnosti ich pravdepodobne viedlo k tomu, že priateľstvá a blízke vzťahy **nadväzovali** veľmi odlišne (veď to poznáme aj my – niekto je hanblivý, iný veľmi bezprostredný, niekto je závistlivý, iný je úprimný, ďalší je neochotný, iný okamžite ponúka spoluprácu).
- Ich odlišné zamestnanie, či už domáce práce alebo zamestnanie inde, alebo aj ich povaha a vzťahy, všetko ich asi viedlo k odlišným postojom k **práci** (ako veľmi sa v tomto odlišujeme my – niektorí z nás zvládajú stres bez problémov a musia pracovať pod tlakom, aby sa vypli k veľkému výkonu, iní musia mať úlohy urobené dlho vopred).
- Určite sa nám ukázalo, že ženy na obrázkoch vyznávali rôznorodé **ideály** (aj my máme veľmi pestré ideály – niekto sa chce podobať veľkému športovcovi, iný s obdivom hľadí k pápežovi, ďalší neuznáva žiadne autority).
- Je možné, že grécka žena sa stavala k **podmienkam** svojho života inak ako žena z 21. storočia (aj my sme niekedy pasívni a prijmeme všetko, čo sa nám ponúkne, inokedy alebo iní z nás si agresívne prispôsobujú svoje okolie sebe).

životný štýl

To všetko sú súčasti nášho **životného štýlu**.

Teraz si prejdime všetky uvedené obrázky opäť a uvažujme o mužoch, ktorí sú tam zobrazení, alebo ktorých si domyslíme v pozadí obrazov. Využime tie isté otázky, na ktoré sme odpovedali vyššie.

Ako sa odlišujú životné štýly tamtých mužov od životných štýlov tamtých žien? Prečo?

Ako sa odlišujú životné štýly tamtých mužov od životných štýlov súčasných mužov? Prečo?

VÝKLAD
Životný štýl

Každý človek nejakým, sebe vlastným spôsobom uspokojuje svoje potreby, vyjadruje obsah svojej psychiky, vstupuje do vzťahov s druhými ľuďmi a správa sa vo svojom spoločenstve. Vyberá si – náhodne alebo cieľavedome – rôzne prostriedky, ktoré na to používa a všetko robí na základe určitej hierarchie **hodnôt**, určitej predstavy o svete a o živote.

hodnoty

Životný štýl je tento výber, ako aj výsledok tohto výberu. Je to spôsob uspokojovania našich mnohorakých materiálnych aj duševných **potrieb**. Je to aj proces organizácie a hodnotenia toho, ako svoje potreby uspokojujeme.

potreby

Mnoho vecí sa do nášho životného štýlu dostalo výchovou alebo z prostredia, v ktorom sa pohybujeme – prijali sme ich často bez toho, aby sme si ich uvedomovali (napr. ak boli naši rodičia presvedčení, že človek musí dosahovať najvyššie výkony, je možné, že aj my sa snažíme byť vždy úspešnými).

Životný štýl žiadneho človeka nie je nemenný, môže sa meniť s vekom, zmenou prostredia, zmenou práce, zmenou zdravotného stavu či zmenou rodinného stavu a pod. Buď my chceme žiť inak, lebo sme spoznali iné predstavy o živote, zmenili sa nám **normy**. Alebo na nás tlačí okolie, aby sme sa prispôsobili. Alebo si musíme inak rozložiť sily, ktoré nám zostávajú. Alebo sa zmenili naše základné životné **postoje**. Mení sa aj podľa životných cyklov, ktorými človek prechádza – iný je v mladosti a počas štúdia na škole, iný v starobe a starostlivosti o vnúčence. Môže sa líšiť aj v jednotlivých oblastiach našej činnosti – napr. môžeme mať iný pracovný štýl (hoci systematickosť v dosahovaní cieľov) a úplne chaotický štýl trávenia voľného času (urobím, čo mi napadne), súčasne môžeme mať mimoriadne prísny štýl stravovania a pod.

normy

postoje

Dôležitou súčasťou životného štýlu je spôsob, akým človek trávi **voľný čas**. Voľný čas sa niekedy určuje ako čas, ktorý strávime mimo práce a mimo nevyhnutného zabezpečenia svojho života. Niekedy sa určuje ako taký čas, ktorý máme úplne voľne k dispozícii, teda aj mimo nášho prípadného ďalšieho vzdelávania a patrí k nemu len ten čas, v ktorom oddychujeme. Voľný čas teda podľa toho, ako si ho určíme, môžeme využívať buď na ďalšie vzdelávanie, alebo na zábavu, na stretnutia s druhými ľuďmi, na relax pri čomkoľvek a akokoľvek, na cestovanie a pod.

voľný čas

Spôsob trávenia voľného času napovedá veľmi veľa o životnom štýle človeka: workoholici ho trávia pri ďalšej práci, ľahostajní alkoholici pri alkohole, človek túžiaci po vedomostiach si môže stále niečo čítať alebo sledovať vzdelávacie filmy. Ten, kto má rád prírodu, trávi svoj voľný čas prechádzkami v prírode, lyžovaním, plávaním a pod., iný zasa zásadne športuje, aby si vypestoval dobrú kondíciu (prípadne dobrú postavu). Niekto v tom čase veľa varí, iný zasa rád navštevuje rôzne reštaurácie. Vždy to závisí od hodnotovej orientácie daného človeka, teda od toho, čo považuje za dôležité pre seba, svoje okolie a pre svoj život, ako aj od jeho potrieb a postojov.

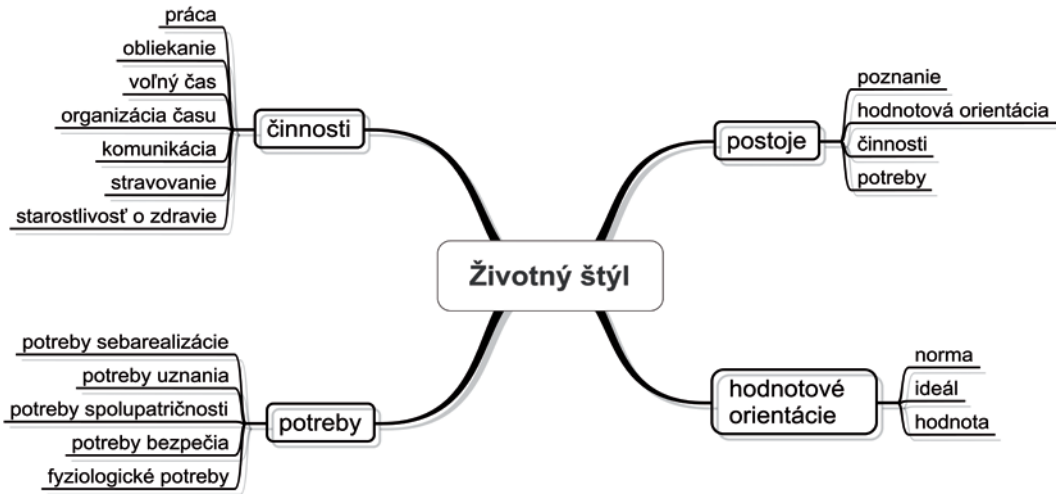

ČO NA NÁS VIDNO (OBLEČENIE A MÓDA)

Hans Christian Andersen

funkcia

V jednej z rozprávok Hansa Christiana Andersena (1805-1875) sa po ulici prechádzal nahý cisár. (Aká to bola rozprávka?) Všetci sa tvárili, že obdivujú jeho nové šaty z neviditeľnej látky, až jedno dieťa zakričalo – Veď je nahý!

Prečo chcel mať cisár šaty z takej jemnej látky, že ju nebolo ani cítiť, ani vidieť? Čo pre neho znamenalo mať šaty z takej látky? Akú **funkciu** pripisoval svojim šatám?

Prečo pripisujeme svojim šatám taký veľký význam? Prečo je pre nás také dôležité, čo si oblečieme?

Pozrime sa na fotografie ľudí v rôznom oblečení. Celkom pestrý svet – a to len v Európe. Ani sme z Európy nemuseli odbočiť do afrických, ázijských či starých amerických kultúr. Len krátko sa pozrieme do tradičnej Číny a do Indie:

Tradičné čínske oblečenie

Čínsky cisár

Súčasné indické sárí

Každodenné oblečenie v súčasnej Indii

Ktoré náboženstvá vznikli v Indii?

Skoro sme sa stratili, lebo bez označenia by sme možno ani nevedeli, či máme pred sebou šľachtu alebo otrokov.

A ešte po dva odevy z Afriky a zo severnej Ameriky:

Kmeň Himba v Namíbii

Kráľ národa Bantu

Kmeň Zuni

Kmeň Hupa

Čomu všetkému z toho rozumieme?
Čo nám bráni porozumieť?

Čo vyjadrujú všetci títo ľudia svojím oblečením? Skúsme odpovedať na nasledovné otázky, prípadne si položme ďalšie otázky, ktoré nám pri pohľade na fotografie napadli:

- Chceli si títo ľudia proste obliecť, čo sa im **páčilo**?
- Chceli **ukázať** svoju postavu?

páčiť sa
ukázať
vyjadriť
provokovať
imidž

- Chceli ukázať svoje spoločenské postavenie alebo svoje povolanie, prácu?
- Chceli ukázať svoje bohatstvo alebo svoju skromnosť?
- Páčila sa im látka, tak si z nej dali ušiť šaty?
- Chceli **vyjadriť** svoj vzťah k okoliu?
- Chceli vyjadriť svoj životný pocit?
- Chceli vyjadriť svoje životné ciele?
- Záležalo im na ich **imidži**?
- Chceli **provokovať**?
- Chceli byť **prakticky** oblečení? Čo je na ich oblečení praktické a čo je len „na parádu"?

úžitková
estetická
erotická
sociálna

Akú funkciu má oblečenie ľudí na fotografiách? **Úžitkovú** – v zime hreje a v teple veľmi nezohrieva? Chráni pred poranením? **Estetickú** – ukazuje krásne farby a tvary šiat aj tela? **Erotickú** – provokuje túžbu? **Sociálnu** – dáva najavo ich postavenie? **Identifikačnú** – ukazuje ich zaradenie do sociálnej skupiny či vrstvy? **Diferenciačnú** – chcú sa odlíšiť od iných ľudí?

identifikácia
odlíšenie

Určite sú okolo nás mnohí ľudia, ktorí sa obliekajú inak ako všetci na prvej skupine fotografií, určite ani mnohí z nás si tam nenašli svoj obraz. Mnohých z nich sme však určite spoznali, niektorých asi nie. Sú tam: gotička; oblečenie z Talianska v 17. st.; punker; Janis Joplin ako hippie; bežné meštianske oblečenie z Rakúska v r. 1918; francúzsky kráľ Ľudovít XIV. v r. 1701; bežné meštianske oblečenie z Francúzska v 19. st.; byzantský cisár Justinián v 5. st.; skin; paródia na emo dievča; heavy metalová kapela Manowar; yuppie.

Odkiaľ prišiel punk?

Je punk mŕtvy?

Pozrime sa na ich oblečenie z pohľadu zákonitostí, ktoré sme spoznali v 2. kapitole tejto učebnice: Majú ich šaty nejaký **rytmus**? Aké **proporcie** sa v nich uplatňujú? Snažili sa tvorcovia týchto šiat nejakým spôsobom **vyvážiť** protikladné časti odevu alebo tela? **Zdôrazňujú** niektoré časti šiat alebo časti tela? Vytvárajú alebo narúšajú **symetriu**?

Aké boli hlavné ideály hnutia hippies?

Pravdepodobne nevieme o všetkých týchto ľuďoch dosť, skúsme si ich nájsť v encyklopédiách alebo na internete. Na rôznych hudobných televíznych kanáloch (MTV, VH1, MusicBox, Musiq1 – aké ešte poznáme?) často hrajú aj klipy z minulosti, až zo 70-tych rokov minulého storočia. Pozrime si ich a všimnime si oblečenie týchto kapiel či spevákov. Poprosme našich učiteľov/učiteľky, aby nám doniesli fotografie z čias, keď mali 15-17 rokov.

Prečo sa oblečenie z minulosti tak líši od súčasného oblečenia?

V čom sa podobá nášmu oblečeniu a prečo?

A teraz v tom narobíme chaos. Skúsme im navrhnúť iné oblečenie, napr.:

- emo výzor pre Ľudovíta XIV.,
- rastafariánske farby do oblečenia pre yuppieho,
- yuppie vzhľad pre Manowar,
- kráľovské rúcho pre Janis Joplin,
- punkové číro pre skina,
- indiánsky slávnostný odev pre gotické dievča.

Čo sa zmenilo okrem toho, že možno vyzerajú smiešne? Prečo vlastne vyzerajú smiešne?

Vyskúšajme si aj sami pre seba vymyslieť podobné odevy – navrhnime si ich a pokúsme sa ich aspoň čiastočne do budúcej hodiny realizovať – a urobíme si v triede **módnu prehliadku**. Alebo ju pripravíme vo veľkom štýle pre viac tried? Alebo budeme prezentovať výsledky svojej módnej tvorby podľa zákonitostí prezentácie zo začiatku učebnice?

Po našom módnom chaose a po módnej prehliadke asi budeme schopní zodpovedať na otázky:

Prečo sa **obliekame** tak, ako sa obliekame?

Prečo sme si **dnes** vzali to, čo máme na sebe?

Kedy nás zaujíma **celkový** vzhľad a **posolstvo**, ktoré tým vysielame svojmu okoliu?

Kedy nás zaujíma drobný **detail** našej úpravy? Aký význam mu pripisujeme?

Kedy veľmi chceme, aby sme neboli oblečení v zastaraných šatách, ktoré „vyšli z módy“ alebo nie sú „**cool**“?

Čo je práve dnes cool? Aké charakteristiky má dnešné cool oblečenie?

Kedy nám na tom všetkom nezáleží a prečo?

posolstvo
celok
detail
cool

REFLEXIA

Ako sa cítime, keď hovoríme o **vlastnom** obliekaní? Rozprávaním o svojich šatách vypovedáme aj niečo intímne o sebe – nevadí nám to? Pokiaľ môžeme alebo chceme o sebe takto hovoriť?

Ako sme sa cítili na našej módnej prehliadke? Tešili sme sa, že môžeme niečo o sebe prezentovať?

Prijmeme, ak niekto zasahuje do nášho obliekania a chce nám radiť?

Ale zabudli sme na nášho cisára, ktorý chcel mať šaty z veľmi vzácnej látky. Tu ho máme, ako v zrkadle obdivuje svoje šaty – ktoré na sebe nemá. Stáva sa niekedy aj nám, že vidíme v zrkadle niečo iné, ako tam je alebo nie?

Ako to súvisí s našou kultúrnou identitou, o ktorej sme sa bavili na začiatku učebnice?

Ako súvisí móda s naším vzťahom k sebe samým a k svojmu telu? Ako súvisí s našou kultúrnou identitou? Ako naša kultúrna tradícia ovplyvnila našu módu?

VÝKLAD
Obliekanie a móda[28]

funkcia odevu

Oblečenie človeka plní viacero **funkcií**, no zrodilo sa z výsostne praktickej – **ochrana** pred zranením. Spočiatku sa ľudia v praveku odievali do zvieracích koží, ktoré tvorili niečo ako krátke sukne okolo pása u mužov aj žien. Neskôr, najmä keď prehistorickí ľudia putovali do chladnejších pásiem, sa prikrývali celou zvieracou kožou[29].

Zavčasu však oblečenie a úprava tela získalo aj magickú funkciu – človek chcel nejakým spôsobom **ovplyvňovať** svet okolo seba, ako o tom asi svedčí napr. účes na hlave pravekej sošky ženy z Brassempouy.

V čom sa homo sapiens odlišoval od neandertálskeho človeka?

Z magickej funkcie sa veľmi rýchlo vyvinula **sociálna** funkcia obliekania, keď si kože zo vzácnejších zvierat obliekali poprední členovia kmeňa, prípadne vzácnymi kameňmi, zubami zvierat a pod. sa tiež ozdobovali poprední členovia kmeňa. Tým na jednej strane ukazovali svoju funkciu, schopnosti či postavenie alebo príslušnosť ku kmeňu – identifikovali sa s celkom spoločenstva alebo ukazovali svoju individuálnu **identitu**. Na druhej strane sa tak **odlišovali** od iných kmeňov alebo od iných príslušníkov svojho kmeňa.

Postupne odev získaval aj **estetickú** funkciu, ako svedčí táto soška zo strednej Ázie. Tak si už od neskorého praveku do dneška uchovali šaty praktickú funkciu spolu s estetickou, sociálnou, erotickou. V každom období inak, s inými predstavami o kráse, slušnosti, sociálnom postavení.

Škodlivá sila z podsvetia, stredná Ázia, asi 2 000 pr.n.l.

---

[28] *Na stránke Timeline of costume history (Časová os dejín módy) http://www.costumes.org/history/100pages/timelinepages/timeline.htm je veľmi zaujímavý, stručný a jasný prehľad hlavných etáp vo vývoji módy s množstvom ďalších obrázkov v podstránkach.*

[29] *Na internete nájdeme množstvo údajov o prehistorickom človeku, ktorého zachovalú múmiu našli na hraniciach Rakúska a Talianska a nazvali ho Ötzi.*

Kréta, asi 1 600 pr.n.l.

Flámsko, 16. st.

Anglicko 1848

USA 2009

Egypt, asi 1 300 pr.n.l.

Flámsko, 16. st.

Anglicko, 19. st.

USA 2009

Móda sa snaží výrazne podporovať všetky ostatné funkcie okrem praktickej. Tá zostáva trvalo prítomná, ale módne premeny jej často nepomáhajú. Dokonca niekedy ide móda proti praktickosti odevu, ako je to pri krinolínach[30], ktoré tak zaťažovali panvu, až ju poškodzovali. Boli totiž vyrábané z drôtov, niekedy z dreva, neskôr z veľrybích kostí a často vážili mnoho kíl. Alebo pri odhalenom brušku a bedrách u žien v zime[31], alebo pri tesnej bielizni u mužov[32].

---

[30] *Kedysi vyrábali pre ženy s krinolínou špeciálne nízke stolčeky namiesto stoličiek, aby si mohli sadnúť a krinolínu rozložiť okolo stolčeka.*

[31] *Púšťajú chlad na vaječníky, ktorým hrozí prechladnutie a problémy pri tvorbe vajíčok.*

[32] *Pritláčajú semenníky k telu, čím sa zvyšuje ich teplota a sťažuje sa tvorba spermií.*

Súčasná krinolína

Postupne sa v móde **oslabuje** diferenciačná funkcia, pretože v poslednom storočí sa stali vďaka lacným materiálom a priemyselnej výrobe módne odevy prístupnými väčšine spoločnosti. Dnes sa už človek odevom – najmä konfekciou – **neodlišuje** výrazne od iných sociálnych vrstiev, ako to bolo ešte v 19. st. Dnes sa obliekanie líši hlavne svojím účelom – pracovné oblečenie, slávnostné oblečenie, denné oblečenie a pod. O to väčší význam začali v druhej polovici 20. st. nadobúdať špecifické odevy **subkultúr** a alternatívnych kultúr – lebo také oblečenie nám pomáha odlíšiť sa od väčšiny spoločnosti.

Krinolína zo začiatku 20. st.

Pomocou módy, teda pomocou toho, čo si oblečieme, v dnešnej dobe už len ťažko môžeme jasne vyjadriť, k akej sociálnej vrstve patríme. Môžeme však vyslať svojmu okoliu posolstvo o tom, ako sa cítime, aké hodnoty vyznávame, čo považujeme za dôležité, s akými ľuďmi sa identifikujeme a k akým sa nechceme hlásiť a mnoho ďalších vecí. To všetko môžu ostatní „vidieť" na nás, teda usudzovať z toho, ako sa oblečieme.

Hoci všetci od detstva počúvame, aby sme druhých ľudí **neposudzovali** podľa šiat – lebo hodnota človeka nie je daná tým, čo má oblečené, predsa svojimi šatami druhým ľuďom niečo odkazujeme. Vlastne oni si niečo o nás prečítajú. Možno nie správne, ale pravdepodobne budú o nás usudzovať na základe nášho oblečenia.

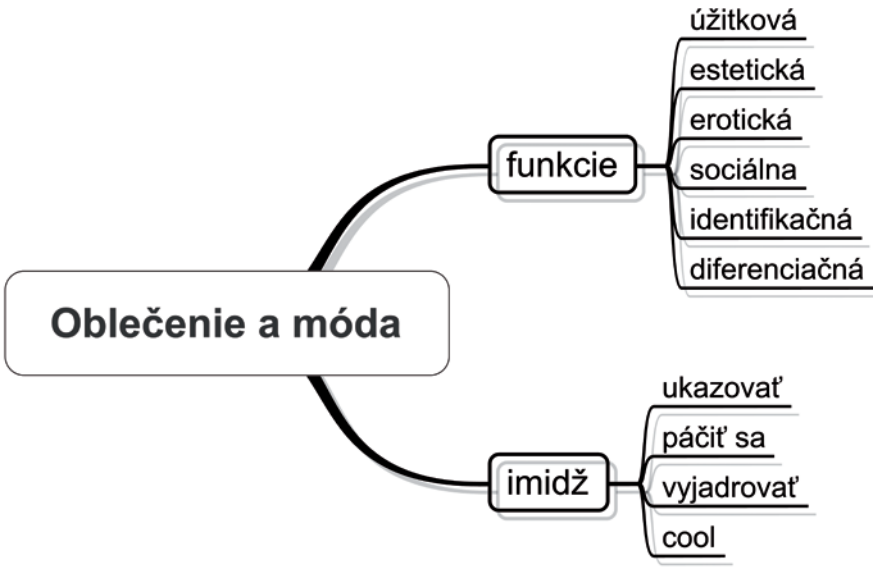

MOJE TELO SOM JA (KULTÚRA TELA A ŠPORT)

Gregory Corso (1930-2001) napísal v roku 1960 báseň Vlasy:

Vlasy *(Gregory Corso)*
(úryvok)

Gregory Corso

Moje nádherné vlasy sú v ťahu –
Mám hlavu úplne nahú –
A keď sa tak pred zrkadlom krútim
moja plešina je ešte plešivejšia –
Keď spím, spím spánkom
ktorý by mi mohol byť aj ukradnutý –
A keď sa mi sníva, sníva sa mi o deťoch, ktoré kývajú na rozlúčku.
Boli to kedysi prekrásne vlasy –
boli –
Hodiny a hodiny s veľkým hrebeňom pred výkladmi a pred zrkadlami
automatov na žuvačku
vo vreckách plno lanolínového oleja –
Umyté vlasy som nenávidel:
na špinavých sa ľahšie robili vlny a potom dlho držali.
Ale za svet som sa nedokázal zbaviť lupín
Vitamíny, hormóny, brezová voda, brilantína – nič
Ležať v posteli bez vlasov to je nedorozumenie aké môže zapríčiniť iba Boh
Hrboľ na hlave – no dobre, nech som teda plešivý,
ale aspoň keby som mal taký hrboľ, pre ktorý by ma ľutovali –
Nedbanlivý Bože! Ako ma teraz staré panie môžu pozývať na čaj?
Ako mám teraz stáť a rečniť z anglického útesu
ako hektický Heatcliff?
Ó, moje nádherné vlasy, vlasy ako čierne sklo, sú suché, temné, neviditeľné,
sú preč!
Slnko! Ty si na vine
Keď si tak pomyslím, ako som ti kedysi otŕčal svoje vlasy,
ako pyšný obchodník s hodvábom –
Plešivý! Som plešivý!
Teraz už zostáva len fajka
– zbohom, dievčatká!

Prečo sa v armáde strihajú vlasy na krátko?

Akú funkciu majú u neonacistických skínov veľmi krátke alebo úplne ostrihané vlasy?

http://popartmachine.com sa inšpirovala Corsovou básňou

Ako sa identita tohto človeka spájala s vlasmi?
Bol sám sebou bez vlasov?

telo

celý človek

Naše vlasy, to je naše **telo**. Sme **celok** tela a psychiky, preto sa môžeme spýtať: Zostaneme tým, čím sme boli, keď sa zmení niečo na našom tele?

Naše telo patrí k nám, my patríme k nemu. Nie sme dve odlišné jednotky, sme jedna a tá istá. Ľudia v histórii vedeli, že bez starostlivosti o svoje telo nemôžu prežiť. Venovali veľa pozornosti svojmu telu.

Ľudia poznali a poznajú mnoho spôsobov, ako sa starať o svoje telo, z nich sú súčasťou kultúry hlavne:

hygiena
šport

hygiena

Voda bola a je jedným zo základov **hygieny**. Je symbolom **očisty** tela. Dnes máme skoro všade v Európe splachovacie záchody a tečúce vodovody – ak ich nemáme, považujeme to za chybu. Radi sa kúpeme aj verejne, v riekach, jazerách, bazénoch, moriach, saunách, kúpeľoch. Bolo to vždy tak?

Antický grécky kúpeľ, 430 pr.n.l

Kúpeľ v 14. st.

kúpeľ

Už Gréci v antickom staroveku poznali hodnotu očistného **kúpeľa**, radi chodili do kúpeľov. Stredovekí ľudia trochu menej, hoci sa s účastníkmi križiackych výprav dostávali do Európy orientálne predstavy o kúpaní a kúpeľoch.

Od 16. st. sa však v Európe udomácnila pravidelná očista vodou.

V 18. st. sa verejné kúpanie takmer vytratilo, zostal pobyt pri vode v špeciálnych odevoch – hovorilo sa mu „kúpanie". V 19. st. sa však už aj odvážili v šatách okúpať, dokonca sa učili aj plávať.

Domáca očista, 1597

„Kúpacie" odevy, 1797

Kúpanie v mori, 1829

Výučba plávania, 1899

Až po 1. svetovej vojne sa kúpanie stáva voľnejším, prístupnejším mužom aj ženám spoločne (dovtedy sa kúpali najmä ľudia z „lepšej" spoločnosti oddelene) a vznikajú odevy už prispôsobené na pobyt vo vode. Od 2. svetovej vojny sa európsky človek kúpe slobodne, obidve pohlavia spoločne, hromadne vznikajú aj nudistické pláže. Všade vznikli špecializované priestory na kúpanie pri jazerách, pri moriach alebo kúpaliská s bazénmi. Budujeme kúpele, sauny či termálne kúpaliská alebo tzv. vodné raje. V nových bytoch a domoch považujeme tečúcu vodu v kúpeľni za nevyhnutnosť. Pobyt a pohyb vo vode považujeme za **prirodzenú** súčasť života človeka a vôbec ho neobmedzujeme na intímny kúpeľ v domácej kadi ako kedysi. Stal sa súčasťou zdravého **životného štýlu**.

prirodzenosť

životný štýl

Vo svete mimo Európy platia často iné pravidlá – v roku 2006 vznikli špeciálne kúpacie úbory (burkini) pre moslimské ženy.

Burkini

O čom hovorí príbeh kúpania, využívania vody a kúpacích úborov v Európe? Čo hovorí o starostlivosti o naše telo?

Čo všetko je súčasťou hygieny moderného človeka? Nájdime desať predmetov, ktoré považujeme automaticky za súčasť našej hygieny, našej starostlivosti o svoje telo. Prečo sú pre nás dôležité?

Skúsme opísať vzťah moderného človeka k svojmu telu. Kto z ľudí, ktorých poznáme z televíznej obrazovky, hovoril v poslednom čase o starostlivosti o svoje telo? Čo hovoril/hovorila? V čom s ním/s ňou súhlasíme a v čom nie? Môžeme využiť mnoho slov, ktoré poznáme z rozhovorov alebo z médií.

REFLEXIA

Pravdepodobne nie všetci radi otvorene a verejne rozprávame o svojej hygiene. Samozrejme, musíme to u každého rešpektovať – kto nechce, nemusí nič na túto tému povedať.

Skúsme sa však zamyslieť, prečo je to tak? Prečo je pre nás problém hygieny taký citlivý?

- Naučili nás to tak staršie generácie?
- Hanbíme sa?
- Myslíme si, že to nemá čo druhých ľudí zaujímať a je to len naša súkromná vec?

- Aké iné dôvody máme na to, aby sme o týchto veciach nerozprávali verejne?
- Dokážeme rešpektovať dôvody spolužiakov a druhých ľudí?

šport

O **športe** sa (popri zdravej životospráve) hovorí ako o základe pre zdravú existenciu človeka. Je naše plávanie v bazéne športom aj vtedy, ak nedosahujeme špičkové výkony?

Mnohí z nás majú svoje obľúbené športy – fandíme im, páčia sa nám, sami sa ich zúčastňujeme. Iným z nás sú športy ľahostajné, niekto sa nerád pohybuje, niekoho zasa nezaujíma vrcholový šport. Pozrime sa na hlavné súvislosti „našich" športov – skúsme prediskutovať ich povahu, výhody a nevýhody, zmysel, dôsledky a mnoho ďalších súvislostí.

Budeme mať pred sebou rôzne pohľady na šport a budeme v skupinkách diskutovať o jednotlivých hľadiskách. Môžeme si ich medzi sebou rozdeliť alebo postupovať systematicky od jedného k druhému. Môžeme o každom z nich začať diskutovať priamo na hodine – a bude najlepšie, ak budeme uvádzať veľmi konkrétne príklady. Alebo sa môžeme na každú hodinu vopred pripraviť tak, aby sme mali argumenty, informácie a fakty o témach diskusie.

Budeme sa rozprávať o týchto hlavných okruhoch tém:

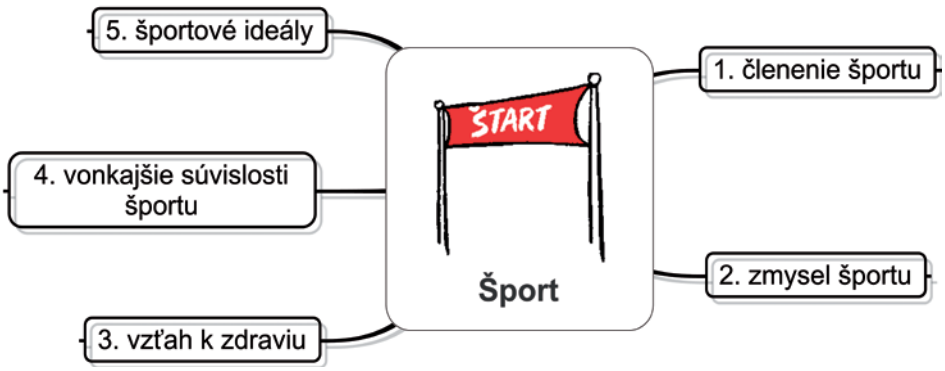

Vidíme, že ich bude dosť a žiadna z nich nebude jednoduchá, lebo – určite budeme mať rozličné názory. Nebojme sa aj úplne protikladných názorov, zachovajme si však kultúrnu diskusiu, v ktorej budeme tolerovať odlišný názor – a budeme sa presviedčať **silou argumentov**, nie silou hlasu.

Pripomenieme si, o čom sa vlastne bavíme:

členenie športu

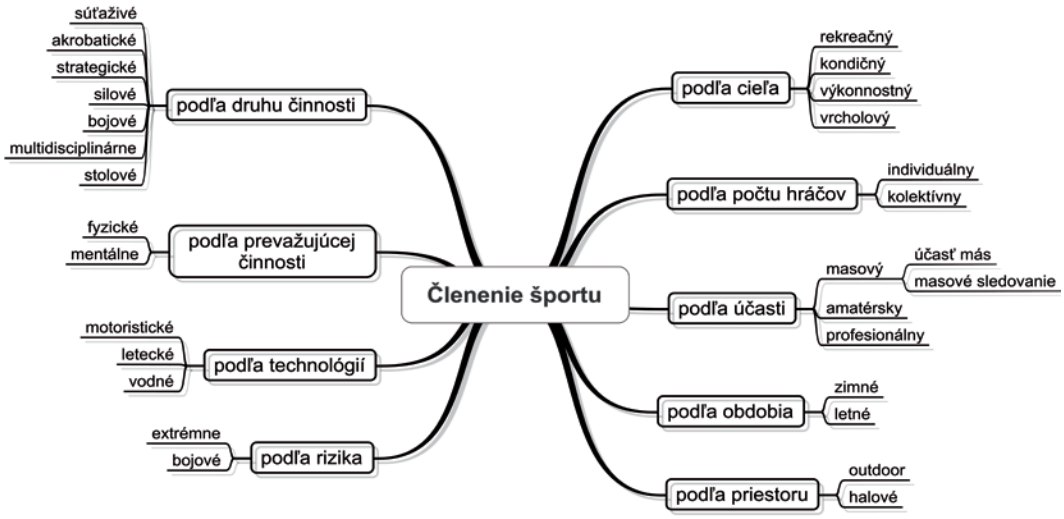

Čo je to Sieň slávy?

Kam by sme zaradili „náš“ šport? V ktorej **krajine** vznikol a **kedy** – vieme to zistiť na internete alebo v encyklopédiách?

Je tento šport **obľúbený** len u nás? Alebo aj v Amerike? Alebo v Ázii či inde? Možno v niektorých krajinách týchto kontinentov viac, v iných menej. Kde ako. Prečo je to tak? Závisí to od športu samotného alebo od jeho histórie? Alebo ľudia v tej krajine majú za sebou inú históriu a iné skúsenosti?

A hneď nastupuje prvá téma – zmysel športu. Je to komplexná téma, lebo sa dotýka našich potrieb, záujmov, názorov, našich hodnotových orientácií, našich túžob, ale aj našich peňaženiek, výchovy, akú sme dostali v rodine, prostredia, v ktorom žijeme... a všetkého možného. Možno budeme o jednotlivých položkách nasledujúcej schémy diskutovať tak dlho, že sa k iným ani nedostaneme. Nevadí, nechajme si ostatné schémy na diskusie mimo školy.

Rozmýšľajme aj o tom, o čom vypovedajú obrázky pri niektorých bodoch.

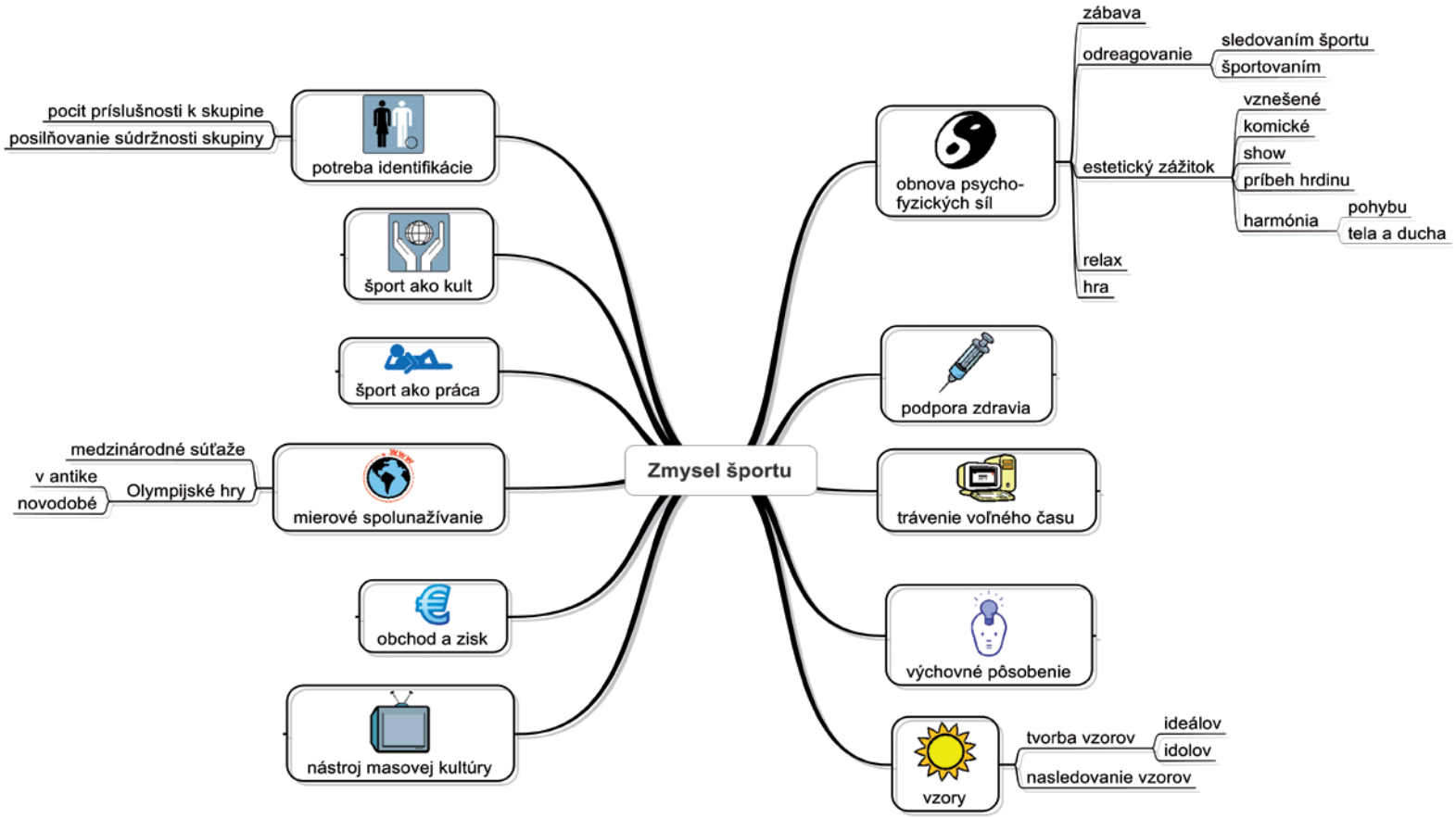
Zmysel športu
potreba identifikácie
pocit príslušnosti k skupine
posilňovanie súdržnosti skupiny
šport ako kult
šport ako práca
mierové spolunažívanie
medzinárodné súťaže
v antike
novodobé
Olympijské hry
obchod a zisk
nástroj masovej kultúry
obnova psycho-fyzických síl
zábava
odreagovanie
sledovaním športu
športovaním
estetický zážitok
vznešené
komické
show
príbeh hrdinu
harmónia
pohybu
tela a ducha
relax
hra
podpora zdravia
trávenie voľného času
výchovné pôsobenie
vzory
tvorba vzorov
ideálov
idolov
nasledovanie vzorov

Pre chápanie zmyslu športu je dosť dôležité, ako si vyriešime otázky, ktoré nastoľuje druhá schéma o vzťahu športu k zdraviu.

Alebo je to naopak: chápeme zmysel športu podľa toho, ako odpovedáme na otázky tejto schémy?

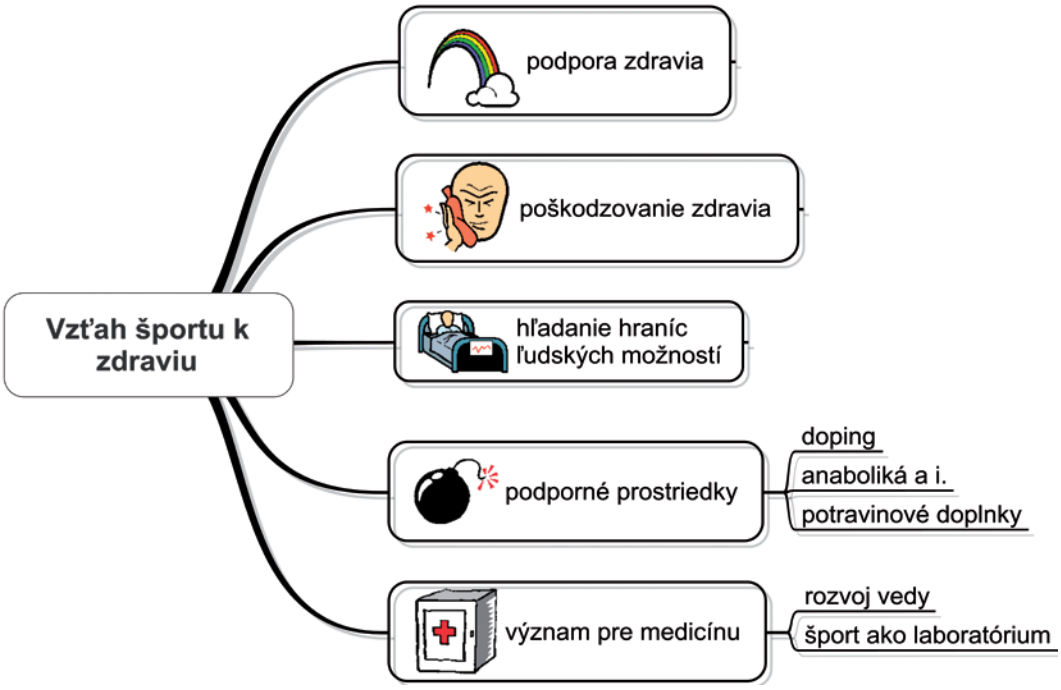

Určite sme mnohokrát v predchádzajúcich diskusiách zistili, že šport nemôžeme posudzovať bez sveta, v ktorom žijeme, alebo bez prostredia, krajiny, doby, ľudí, teda bez toho všetkého, čo existuje okolo športu. Je to prirodzené prostredie každého športového výkonu a športového zápolenia.

S čím všetkým sa však stretneme, keď začneme uvažovať o tom, čo všetko existuje v okolí športu a súvisí s ním? Naznačí nám to ďalšia schéma. Skúsme prediskutovať aspoň tie jej časti, ktoré nás najviac pália.

Najprv sa však musíme spýtať – platia všetky položky nasledovnej schémy pre „náš“ šport? Alebo niektoré nie? Prečo je to tak?

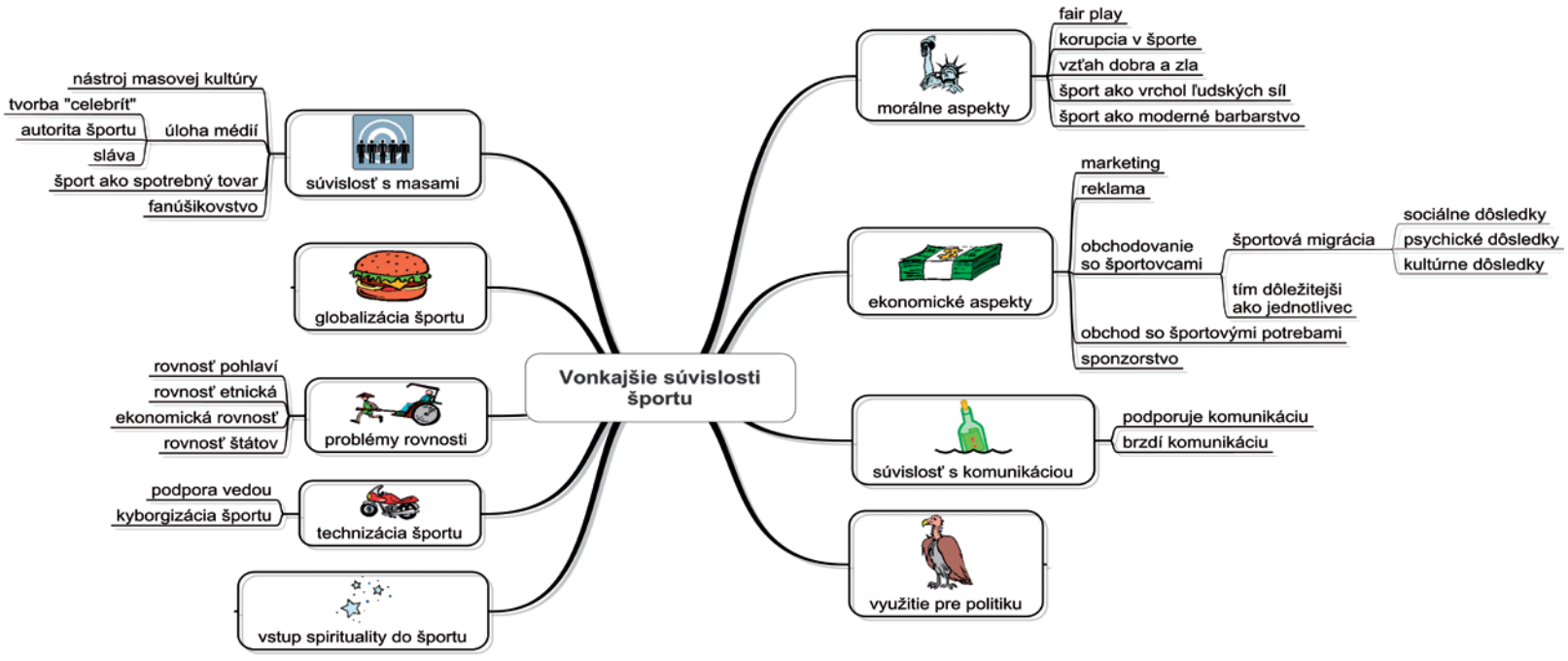
Vonkajšie súvislosti športu
súvislosť s masami
nástroj masovej kultúry
tvorba "celebrít"
úloha médií
autorita športu
sláva
šport ako spotrebný tovar
fanúšikovstvo
globalizácia športu
problémy rovnosti
rovnosť pohlaví
rovnosť etnická
ekonomická rovnosť
rovnosť štátov
technizácia športu
podpora vedou
kyborgizácia športu
vstup spirituality do športu
morálne aspekty
fair play
korupcia v športe
vzťah dobra a zla
šport ako vrchol ľudských síl
šport ako moderné barbarstvo
ekonomické aspekty
marketing
reklama
obchodovanie so športovcami
športová migrácia
sociálne dôsledky
psychické dôsledky
kultúrne dôsledky
tím dôležitejší ako jednotlivec
obchod so športovými potrebami
sponzorstvo
súvislosť s komunikáciou
podporuje komunikáciu
brzdí komunikáciu
využitie pre politiku

Určite sme našli množstvo tém na diskusiu. Skúsme sa však ešte zamyslieť nad nasledujúcimi ideálmi. Súhlasíme s niektorým z nich? Ak áno, prečo? Ak s ním nesúhlasíme, hľadajme dôvody, prečo nie.

Čo hovoria tieto ideály o „našom“ športe? Súvisia s ním? Alebo ich považujeme za prázdne slová? Kde sme dospeli k našim názorom?

Ak niektorým slovám v nasledovnej schéme nerozumieme, máme aspoň námet na surfovanie po internete a hľadanie v historických či encyklopedických príručkách.

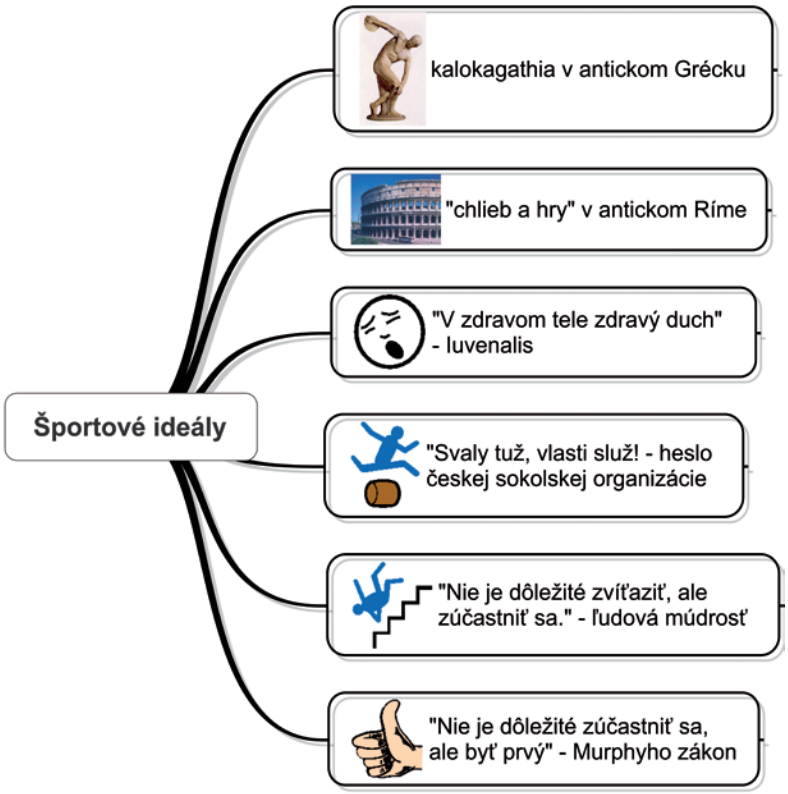

športové ideály

Ktosi múdry vraj kedysi povedal: „Kto vymyslel tú hlúposť, že v zdravom tele je zdravý duch! Veď u človeka to funguje úplne naopak – najprv musí mať zdravého ducha a potom bude aj telo zdravé.“ Kto má pravdu – v schéme uvedený výrok rímskeho satirika Iuvenalisa alebo autor tejto druhej myšlienky?

Čo znamená slovo rowdies?

REFLEXIA

Ako po týchto diskusiách zhodnotíme svoj fanúšikovský postoj k „svojmu“ športu? Prečo sme fanúšikmi? Čo nás na „našom“ športe priťahuje?

Alebo je nám šport ľahostajný? Ako sme sa v takom prípade stavali k predchádzajúcim diskusiám? Kde a ako sme hľadali argumenty pre svoje postoje, keď šport nie je súčasťou nášho života?

Olympijské hry

V súčasnom športe však existuje ešte jeden dôležitý fenomén, na ktorý sme v predchádzajúcich diskusiách už narazili – **Olympijské hry**. Nie je to vôbec len športové zápolenie, ale významná kultúrna, politická aj spoločenská udalosť. Ťažko ich dokážeme sami zhodnotiť. Aby sme im lepšie porozumeli, musíme sa pozrieť na množstvo zdrojov.

Máme ďalšie námety na surfovanie po internete a rozmýšľanie:

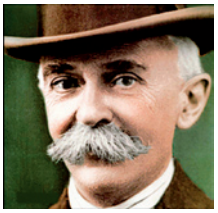

Pierre de Coubertin

- Ako vznikli **grécke** olympijské hry? Prečo sa volajú „olympijské“?
- Prečo sa olympijské hry v r. 1896 obnovili? Kto bol Pierre de **Coubertin**?
- Čo hovorí **Olympijská charta** o povahe a organizácii novodobých olympijských hier? (Kompletnú Olympijskú chartu máme na priloženom CD – je v češtine, aby sme si trochu potrénovali čítanie v tomto jazyku.)
- Akú úlohu zohráva pri olympijských hrách **doping**? Čo sa stane, ak u nejakého športovca zistia, že používal rôzne formy dopingu?
- Ako súvisia moderné olympijské hry s **politickými** vzťahmi medzi štátmi? Čo to znamená „bojkot olympijských hier“? Je správne miešať šport s politikou? Prečo si niekedy myslíme, že je to správne? Prečo si niekedy myslíme, že je to nesprávne?
- Čo je to **Medzinárodný olympijský výbor**? Nájdime informácie o jeho úlohách i o škandáloch, ktoré sú s ním spojené.

- Ako a prečo vzniklo toto **logo** Medzinárodného olympijského výboru a čo znamenajú jeho farebné kruhy? Možno sa viac dozvieme na oficiálnej stránke olympijského hnutia: http://www.olympic.org/uk/index_uk.asp.
- Aký charakter má **otvárací ceremoniál** moderných olympijských hier? (Nájdime na internete videá z rôznych otváracích ceremoniálov v rôznych krajinách. V čom sa líšia? Ako si my predstavujeme otvárací ceremoniál? Skúsme vytvoriť jeho scenár – teda vymyslieť situácie, ktoré by sa tam mali odohrávať, v akom poradí, na akej scéne, v akých kostýmoch, pri akej hudbe a pod.)
- Čo je to **paralympiáda**? Aký je jej zmysel? Keby sme patrili k tej skupine športovcov, zúčastnili by sme sa jej?

6. SÚČASNÁ KULTÚRA

ČO SA MI PONÚKA (SÚČASNÉ PROCESY V KULTÚRE)

Sviatok, ktorý narušil a obohatil náš každodenný život, nie je prítomný neustále. Ak by bol stále prítomný, nebol by to sviatok, ale každodennosť a všednosť. Len vo svojej výnimočnosti nás môže obohacovať.

hrdina

Aj vo všedných dňoch však stretávame ľudí, ktorí sú v niečom výnimoční. Každý z nás je samozrejme neopakovateľný a nenahraditeľný, ale niektorí ľudia akoby prekypovali výnimočnými vlastnosťami. Ich vlastnosti spôsobujú, že si ich druhí ľudia ľahšie všimnú.

Kultúra a umenie si takýchto ľudí tiež často všímajú a vytvárajú množstvo diel, v ktorých opisujú správanie, myslenie a cítenie týchto výnimočných ľudí. Zobrazujú ich, ospevujú ich, hania ich, opisujú ich osudy. Zvykneme ich nazývať **hrdinovia**.

Pozrime sa na troch hrdinov:

1. Homer Simpson

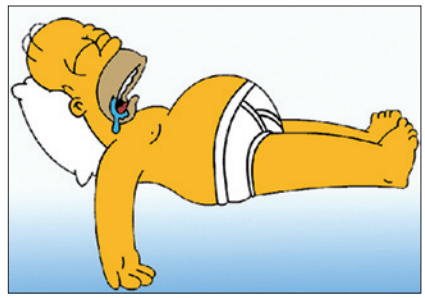

Jeho Veličenstvo Homer Simpson

Nájdeme na internete ľubovoľný príbeh o Homerovi Simpsonovi a jeho rodine a skúsime opísať, aký je to človek.

správanie
vzťah
hodnota

Prvý dojem z Homera Simpsona, ktorý vyplýva z jeho **správania**: Opíšeme, ako sa správa – doma, na ulici, v práci, so známymi, so susedmi. Aké typy správania možno u neho pozorovať? Ako by sme sa cítili, keby sme mali takého suseda? – Akú povahu má podľa vás Homer Sipmson?

Hlbší dojem z jeho správania: Čo ukazuje Homer Simpson svojím správaním – aké **vzťahy** k členom rodiny? Aký vzťah k svojmu zamestnaniu? Aké vzťahy k ľuďom v Springfielde ukazuje? Aké myšlienky a pocity vyjadruje svojím správaním?

Naše hodnotenie Homera Simpsona: Ktoré **hodnoty** sú podľa nás v jeho živote najdôležitejšie? Čo si myslí o Springfielde? Ako si predstavuje svoje miesto v živote mesta? O čom rozmýšľa, keď oddychuje? Aké sú asi jeho životné ciele?

život
okolo nás

Ukazuje Homer Simpson niečo, čo sa dotýka aj nášho života? Môžeme sa stretnúť s podobnými charaktermi ľudí ako v seriáli Simpsonovci? Vidíme okolo seba ľudí, ktorí sa správajú podobne ako ľudia v Springfielde? Čo majú spoločné ľudia zo Springfieldu s nami? V čom sa odlišujeme?

Sú naše názory na tieto otázky rozdielne? V čom sa medzi spolužiakmi zhodneme a v čom nie? Bráni nám niečo v pochopení Homera Simpsona, alebo bez problémov rozumieme tomuto hrdinovi? Ak sme cítili, že mu celkom nerozumiete, prečo? Ak to bolo jednoduché, čo nám pomohlo porozumieť mu?

2. Odysseus

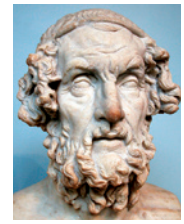

Homér (pravdepodobný portrét)

Rozpráva Odysseus z Homérovho (8. st. pred n. l.) eposu Odysseia[33]:

Odysseia *(Homéros)*
(epizóda z 12. spevu – stretnutie Odyssea so Sirénami)

A ja som jej rad-radom povedal všetko,
ako sa patrí, a velebná Kirké mi na to zas riekla:

„Prvú cestu si úspešne skončil, však počúvaj, čo ti
rozpoviem teraz, a raz ti to povie aj samotné božstvo.
Najsamprv k Sirénam prídeš; tie spevom lákajú všetkých
ľudí, čo prichodia k nim. Kto ale sa z nevedomosti
odváži priblížiť k nim a vypočuť spievanie Sirén,
toho už manželka jeho a jeho maličké deti
neprídu vítať a tešiť sa z neho, až vráti sa domov,
ale ho omámia sirény svojím lahodným spevom.
Na lúke sedia a okolo nich je hromada kostí
z ľudí, čo tleje im telo a koža scvrká sa na ňom."
(.....)
Vtedy som povedal druhom, hoc smútok trápil mi srdce:

Nesmie, druhovia milí, len jeden alebo dvaja
poznať tie veštby, čo riekla mi Kirké, bohyňa slávna.
Ja vám to poviem, nech viete všetci, či stihne nás skaza,
alebo ujdeme osudu svojmu a záhubnej smrti.
Najsamprv radí nám vyhnúť sa Sirénam a čarovným hlasom,
vyhnúť sa spevu tých bohýň a ich kvetnatej lúke.
Iba ja môžem počuť ich hlas. No aby som pevne
na mieste zostal, ma musíte dotuha priviazať putom
o stožiar lode a povraz obviazať okolo neho.
Ale ak budem vás žiadať, by putá ste sňali mi z údov,
pritiahnite mi ešte viac putami ruky i nohy!"

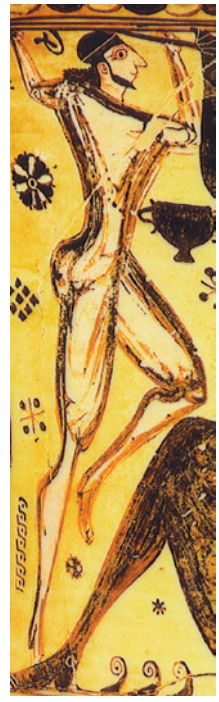

Odysseus. 650 pr.n.l.

[33] *Na priloženom CD je tento úryvok aj v češtine. Porovnajme slovenské a české znenie a uvažujme v čom sa líšia – nájdime odlišné slová, všimnime si odlišné formulácie tých istých veršov, uvažujme, ako sa menia detaily výpovede pri preklade do iného jazyka. Všimnime si tam aj anglickú, nemeckú a grécku verziu toho istého textu. Nájdeme niekoho, kto ich vie prečítať, aby sme počuli odlišný zvuk rôznych jazykov?*

Takto som vravel a snažil sa na všetko pripraviť druhov.
Medzitým loď naša krásna sa rýchle hnala, až prišla
k ostrovu Sirén; veď dobre ju poháňal vietor.
Potom sa utíšil vietor a hladina morská sa stala
jasnou a tichou a vlny tiež utíšil niektorý démon.
Druhovia zdvihli sa z miest a zvinuli korábne plachty,
tieto hodili do vnútra lode, no sami si sadli
k veslám a vodu čerili hladkými veslami z jedlí.
Ja však nožíkom ostrým som odrezal z kotúča vosku
maličké kúsky a tieto som v silných rozmiesil rukách.
Vosk sa čoskoro zohrial, tak mocne som tlačil ho v prstoch,
mäkčili ho však aj lúče, čo vydával Hélios vládca.
Potom som druhom zalepil uši rad-radom všetkým;
nato ma stojačky priviažu na lodi o pevné sedlo
stožiara lode a laná obviažu okolo neho.
Potom si sadli a veslami brázdili spenené more.
Keď sme k nim natoľko prišli, jak možno sa dovolať hlasom,
rýchle sme plávali vpred, no Sirény zbadali našu
loď, jak sa nablízku hnala, a zvučným spievali hlasom:

Herbert James Drapper: Odysseus a Sirény, 1909

„Poď sem, Odysseus slávny, ty veľká Achájcov pýcha,
zastaň trošičku s loďou a našu si vypočuj pieseň!
Každý plavec, čo tadiaľto prechádza na čiernej lodi,
vypočuje si lahodný spev, čo z úst našich plynie,
potom však šťastný a omnoho múdrejší vracia sa od nás.
Vieme my všetko, čo museli z vôle nebeských bohov
podstúpiť na pláňach Tróje i trójski i argejskí chlapi,
vieme tiež všetko, čo deje sa na zemi životodarnej."

Takto spievali prekrásnym hlasom. Mne túžilo srdce
počúvať pieseň a mrkajúc očami, kázal som druhom
zbaviť ma pút. No zatiaľ čo ostatní brázdili more,

Perimédés a Eurylochos sa od vesiel rýchle
zdvihli a ešte tuhšie mi zviazali ruky i nohy.
Keď však druhovia popri nich prešli a nebolo možné
viacej už počuť ni hlas ni spievanie čarovných Sirén,
verní druhovia moji si vybrali vosk, čo ním som im
zalepil uši a z rúk i nôh mi zosňali putá.

Skúsme opísať, akým človekom bol Odysseus:

Aký je náš prvý dojem z jeho správania – ako sa správal, keď vedel, že sa blíži nebezpečenstvo v podobe Sirén?

život hrdinu

Hlbší dojem zo správania Odyssea – prečo sa tak správal? Aký vzťah ukazoval k priateľom na lodi a k sebe samému? Čo vyjadroval svojím sebazaprením?

Ako zhodnotíme jeho správanie – aké hodnoty asi vyznával Odysseus? Čo bolo pre neho dôležité? Čomu sa bránil a prečo sa tomu chcel ubrániť?

O akom živote rozpráva Homérov epos? V čom sa odlišuje život Odyssea od vášho? Čo majú spoločné? Čo má spoločné súčasný „obyčajný" človek s Odysseom?

Bráni nám niečo v pochopení Odyssea alebo bez problémov rozumieme tomuto hrdinovi? Ak sme cítili, že je ťažšie mu porozumieť, prečo sa to stalo? Ak to bolo jednoduché, čo nám umožnilo rozumieť jeho ideálom?

3. Superman

Všetci poznáme príbehy Supermana, vieme, ako zachraňuje ľudí a svet v situáciách, keď už nikto neverí na záchranu. Skúsme opísať, akým človekom bol Superman:

Aký je náš prvý dojem z jeho správania – čo robí, keď je „v akcii"? Ako môžeme opísať jeho správanie?

Čo by Superman urobil pri stretnutí so Sírénami?

Čo povieme, ak pôjdeme hlbšie – prečo sa Superman tak správa, aký má vzťah k ľuďom? Čo chce vyjadriť svojimi razantnými a rýchlymi akciami?

Ako zhodnotíme jeho správanie: Aké hodnoty asi vyznáva Superman? Má nejaké ideály, ktoré by chcel dosiahnuť? O akom živote rozprávajú príbehy Supermana? Majú naše životy niečo spoločné so životom Supermana?

Bolo jednoduché porozumieť Supermanovi, alebo nie? Ak nie, čo nám bránilo a prečo? Ak bolo jednoduché porozumieť mu, čo nám to umožnilo?

Aké budú odpovede na tieto otázky, ak sa budeme rovnako pýtať na Superwoman, ktorej obrázok je v závere tejto kapitoly?

správanie
prejav

Určite sme vnímali týchto troch hrdinov rôzne. Najvýraznejšie sa odlišuje ich **správanie**, ktoré vidíme okamžite. Správanie je vonkajším **prejavom** ich myslenia a cítenia. Z ich správania pravdepodobne môžeme odvodiť ich túžby, predstavy, životné ciele?

Niekedy je to ľahšie, niekedy ťažšie. Akoby najjednoduchšie bolo pochopiť Supermana, pretože jeho správanie vždy vedie priamočiaro k pomoci ľuďom, k odstraňovaniu zla a k boju za dobro. Superman nepozná žiadne vedľajšie cestičky a úskoky, ktoré by používal v ceste za dobrom. Vždy ide priamočiaro. Jeho cieľ je jasný, nič ho nespochybňuje a všetci mu ľahko porozumejú. Vo svojom boji zabúda na seba, mnohokrát akoby ani nič necítil, bojuje za dobro až po sebazničenie – ale pretože je Superman, je nezničiteľný, takže si takú cestu môže dovoliť. Je takmer božský (veď aj má pôvod mimo tohto sveta), nemusíme sa báť, že by sa mu niečo v jeho boji stalo, veď jeho schopnosti ďaleko presahujú schopnosti jeho protivníkov. Preto ani prostredie, v ktorom sa pohybuje, okolnosti a obmedzenia mu nemôžu zabrániť v jeho poslaní.

masová
kultúra

Je to postava **masovej kultúry**. Je jednoznačným hrdinom, pre pochopenie ktorého nepotrebujeme zložito rozmýšľať. Všetko je v tomto hrdinovi jasne dané, určené a vopred nalinkované.

Dokázal by
Odysseus
absolvovať
autoškolu?

Homérov Odysseus je zložitejšou osobou. Tiež potreboval sebazaprenie, ak chcel prekonať nástrahy Sirén a dostať sa so svojimi priateľmi domov, do Ithaky, po vyhratej vojne o Tróju. Urobil všetko preto, aby tento cieľ dosiahol – dokonca sa nechal priviazať. Ale jeho duša je zložitejšia, nedokázal odolať lákaniu Sirén, spev Sirén sa mu natoľko páčil, že chcel ísť za nimi, keď ich začul (našťastie bol priviazaný). Je slabým človekom, ktorý má však veľké ideály a dokáže prinútiť sám seba, aby tieto ideály nasledoval. Ak mu ťažké okolnosti bránia v jeho ceste za ideálom, prekoná ich bez väčších problémov. Aj tak nie je u neho nič vopred nalinkované, ale v podstate cítime, že ťažkosti prekoná. Odysseus vyznáva a ukazuje pevné morálne hodnoty, ktoré sú síce v niečom podobné Supermanovým – lebo obidvaja chcú dobro – ale Odysseus nemá nadľudské vlastnosti. Je obyčajným človekom, ktorý sa pridržiava svojich pevných morálnych zásad.

tzv. vysoká
kultúra

Odysseus je postavou **tzv. vysokej kultúry**. Prečo sa nazýva vysokou, a navyše len takzvanou? Vysvetlenie nájdeme v časti Výklad v závere tejto kapitoly.

Čo by ako prvé
urobil Homer
Simpson
po príchode
na Mesiac?

Homer Simpson je obyčajným človekom. Žije v súčasnom americkom meste, žije životom, akým žijú milióny súčasných ľudí, zápasí s problémami každodennosti. Nemá mimoriadne schopnosti, skôr má viac slabostí a mnohokrát ani nevie, čo robiť, ako nájsť východisko zo zložitej situácie. A pritom sa do mnohých ťažkých situácií dostáva sám, svojou nešikovnosťou. Má dosť vysoké ciele, ale jeho schopnosti na ne často nestačia. Dokáže sa vypnúť k mimoriadnym výkonom, mnohokrát aj prekročí svoje osobné obmedzenia – ale je schopný aj ujsť pred problémom. Veľmi silno ho ovplyvňujú okolnosti, v ktorých sa vyskytne. Musíme sa o neho báť, lebo ho situácia môže úplne zničiť.

populárna
kultúra

Homer Simpson je postavou **populárnej kultúry**. Je jedným z nás, ale súčasne je hrdinom, je ľudsky smiešny aj ľudsky vznešený. Súčasťou popu-

lárnej kultúry môžu byť rôzne postavy z manga, hoci sa nezdá, že by boli jednými z nás. Mnohé z nich však majú bežné ľudské vlastnosti a v situáciách, do ktorých sa dostávajú, často reagujú ako iní ľudia.

REFLEXIA

Ktorý z tých troch hrdinov je nám najbližší? S ktorým z nich by sme sa chceli zoznámiť alebo priateliť? S ktorým z nich by bola nuda? S ktorým by sme mohli prežiť najpestrejší deň? Prečo práve s tým a nie s inými? Prečo sú u nás v triede rozdiely v týchto názoroch?

Našli by sme ďalších podobných hrdinov? Pokúsime sa pohľadať vo svete filmu, počítačových hier, literatúry, v televízii, v komiksoch alebo kdekoľvek inde. Možno aj naša učiteľka/náš učiteľ nájdu svojich hrdinov.

Premyslime si každý sám/každá sama pre seba – ktorý z týchto hrdinov nás doteraz najviac priťahoval? Prečo?

Aká kultúra je „tam vonku"? V našom súkromí žijeme v každodennosti, ktorá sa prepája so sviatkami. Nachádzame v nich hodnoty, symboly a významy.

Mimo nášho súkromia sa stretneme s rôznymi podobami kultúry – „tam vonku" je populárna kultúra, ktorá nám prináša ľudí blízkych nášmu životu, je tam tzv. vysoká kultúra, ktorá prináša veľkých hrdinov, a je tam aj masová kultúra, ktorá prináša nezničiteľných hrdinov. Každá z nich funguje inak – stretneme sa s nimi opäť v budúcom ročníku.

VÝKLAD
Populárna kultúra

Prívlastok populárna pochádza z faktu, že tvorcovia takýchto produktov chcú, aby ich diela vnímalo čo najviac ľudí. Neponúkajú diela, na ktorých pochopenie by bola potrebná špeciálna príprava, ktorá je často potrebná na plné pochopenie produktov tzv. vysokej kultúry.

Produkty populárnej kultúry sa orientujú na to, aby ich prijalo čo najväčšie obecenstvo, ale robia to iným spôsobom ako produkty masovej kultúry. Pre populárnu kultúru je dôležité vypovedať o každodennom a **reálnom** živote, ako ho žijú „obyčajní" ľudia.

Aké sci-fi sme v poslednom čase čítali?

Pre jej tvorcov nie je podstatné, aby spĺňali estetické kritériá, ktoré sa v tradícii kultúry vytvorili, preto niekedy vôbec nerešpektujú kritériá tzv. vysokej kultúry. Preto aj bývajú produkty populárnej kultúry často označované za menej hodnotné. Sú to napr. komiksy, počítačové hry, science-fiction v literatúre a pod.

O tom, či dielo populárnej kultúry diváci prijmú, nerozhoduje estetická kvalita týchto diel, ani ich nadväznosť na kultúrnu tradíciu. Rozhoduje o nich to, či súvisia so životnou skúsenosťou obecenstva, či nejakým spôsobom reagujú na reálne životné situácie.

vzdor

Obsahuje v sebe aj moment **vzdoru** proti dominantnej kultúre strednej vrstvy, preto ju vnímajú predovšetkým mladí ľudia.

Pretože využíva na svoje šírenie masové médiá a prispôsobuje sa obecenstvu, je niekedy dosť ťažké odlíšiť produkty populárnej kultúry od produktov masovej kultúry. Niekedy chce byť zámerne jednoduchá, avšak necháva priestor pre dotváranie divákom.

Často využíva gýč[34], avšak nie ako nástroj pre získanie diváka. Z gýča sa vysmieva, alebo ho zaraďuje do svojich diel ako jednu zo súčastí nášho každodenného života.

Masová kultúra

Prívlastok masová znamená, že tvorcovia týchto produktov nechcú získavať jednotlivých ľudí pre svoje diela, ale chcú ich predávať masám **bez ohľadu** na vzdelanie, sociálny pôvod, región, vek a pod. Aj preto sa šíri hlavne cez masové médiá, v prvom rade cez televíziu.

zisk

Tvorcovia masovej kultúry sa orientujú na to, aby dobre a rýchlo predali čo najviac svojich produktov a aby z nich mali čo najväčší **zisk**. Preto znižujú kritériá na hodnotu svojich diel – už nie je dôležité, aby dielo malo umeleckú hodnotu a ponúkalo ľuďom priestor na ich zážitky a fantáziu. Dôležité je, aby bolo dielo rýchlo a ľahko zrozumiteľné čo najväčšiemu počtu ľudí – aby si ho čo najviac ľudí kúpilo, prípadne sledovalo. Takto fungujú napr. mnohé televízne seriály.

produkt

Pre tvorcov masovej kultúry je veľmi dôležité vytvoriť taký **produkt**, ktorý ohúri divákov akýmkoľvek spôsobom, a tým ich získa čo najviac. V tvorbe využívajú schémy a zaužívané, teda všeobecne zrozumiteľné vyjadrovacie prostriedky. Dôležité pre nich je, aby bolo možné tvoriť a produkovať diela masovej kultúry v čo najväčšom množstve.

nenáročnosť

nespochybňovať

show

Ak sa má produkt stať dielom masovej kultúry, mal by byť myšlienkovo **nenáročný**, nemal by **spochybňovať** všeobecne prijaté pravdy a morálne normy. Vhodná je štruktúra **show**, teda vizuálne a zvukovo (hudobne) lákavé predstavenie, prípadne s jednoduchou dramatickou zápletkou. Mal by napĺňať očakávania obecenstva – spoliehať sa na to, že obecenstvo už pozná tvorivé postupy, ktoré sa použijú v novom produkte.

O tom, či diváci prijmú dielo masovej kultúry, väčšinou rozhoduje fakt, či tvorca vytvoril dostatočne vtieravé dielo, aby si ho diváci všimli – a dostatočne lákavé, aby pri ňom chvíľu zostali (nie však príliš dlho, pretože si majú kupovať, majú sledovať aj ďalšie diela). Vedie k tomu, aby všetci diváci sledovali a kupovali tie isté produkty, pretože masová výroba kultúrnych produktov je lacná. Vedie k **štandardizácii** vedomia obecenstva – teda snaží sa ovplyvňovať vedomie ľudí tak, aby sa mnohým páčilo to isté dielo. Je vedome jednoduchá, nenecháva žiadny priestor na divákovu spolutvorbu.

štandard

Produkty masovej kultúry mnohokrát skĺznu do gýča, pretože ten je ľahko pochopiteľný, jasný, zrozumiteľný a vtieravý.

---

[34] *S gýčom sa bližšie stretneme vo vyšších ročníkoch.*

Tzv. vysoká a nízka kultúra

Prívlastok vysoká vychádza z faktu, že na vnímanie produktov tejto kultúry sú väčšinou potrebné buď **špeciálne** znalosti, alebo aspoň určitá **skúsenosť** s ňou. Okrem toho sa tým chce odlíšiť od **tzv. nízkej kultúry**, menej hodnotnej, za ktorú sa považuje masová kultúra. Produkty tzv. vysokej kultúry sú považované za diela s hlbšou, väčšou hodnotou, **trvalé** diela. Sú súčasťou školských osnov, pretože ich spoločnosť považuje za hodné poznávania. Je to napríklad vážna hudba, výtvarné a literárne avantgardy 20. storočia, gotický sloh v architektúre, romantická poézia a pod. Prívlastok takzvaná však označuje, že označenie „vysoká" a „nízka" možno používať len ako nepresné označenie, a že v skutočnosti ich nemožno hodnotiť ako vyššiu-nižšiu, teda ako lepšiu-horšiu.

Prívlastok nízka znamená, že produkty tejto kultúry sa nepovažujú za vysoko hodnotné, hodné uchovania, poznávania, či nebodaj školského vyučovania. Je to napr. gýč, brak, mnohé tzv. telenovely, pornografia a pod.

Tzv. vysokú kultúru tvoria diela, ktoré boli uznané v priebehu histórie za kultúrne predmety hodné toho, aby ich ľudia uchovali pre ďalšie generácie. Považujú sa za súčasť **kultúrnej tradície**, súčasné spoločenstvá si ich pomocou budujú svoju kultúrnu identitu. Mnohé zo súčasných kultúrnych produktov sa považujú za súčasť tzv. vysokej kultúry, lebo využívajú vyjadrovacie prostriedky uznané za hodnotné, prípadne na ne nadväzujú a rozvíjajú ich.

Mužskí superhrdinovia

Antický Héraklés

Komiksový Héraklés

Kevin Sorbo ako Hercules vo filme Legendárne cesty, 1995

Aký vzťah by mali títo superhrdinovia k svojim ženám?

Mnohé z produktov tzv. vysokej kultúry môžu prejsť aj do masovej kultúry, ako sa to stalo napr. s Héraklom (po grécky Héraklés, po latinsky Hercules), postavou z gréckej mytológie a Homérových eposov. Héraklés sa v rôznych súčasných dobrodružných filmoch stal nezničiteľným hrdinom bez bohatšieho vnútorného sveta, až „supermanom". Potom sa už z pozície tzv. vysokej kultúry hodnotia ako „padlé" diela, ako súčasť tzv. nízkej kultúry.

Mnohokrát sa do tzv. nízkej kultúry zaraďujú aj produkty populárnej kultúry a často sa celá populárna kultúra považuje za tzv. nízku. Prechodom rôznych motívov, symbolov, myšlienok a obrazov sa však stierajú hranice medzi tzv. vysokou kultúrou, tzv. nízkou, populárnou a masovou kultúrou.

Ženské superhrdinky

Boj Grékov s Amazonkami, 430 pr. n. l.

Z komiksu Bojovné kráľovné

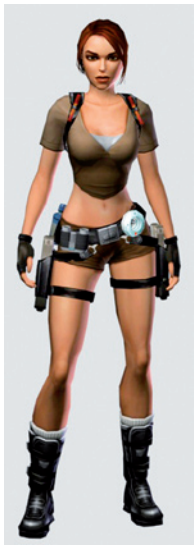

Lara Croft z hry Tomb raider

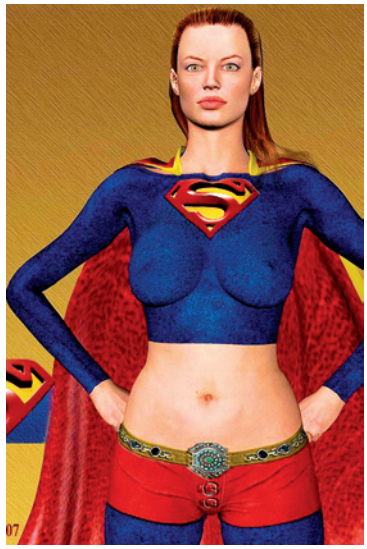

Jeri Ryan ako Superwoman

Oblečenie Superwoman na párty

Keby sme si predstavili, že Superman a Superwoman boli manželia – koľko detí by mali mať?

Do akej školy by ich dali? Ako by vyzerala Superdetská škola, teda Superškola? V čom by sa líšila od našej školy?

Kam by bolo možné zaradiť túto plastovú figúrku E.T. Mimozemšťana? Je to produkt masovej kultúry? Populárnej kultúry? Tzv. vysokej kultúry? Tzv. nízkej kultúry? Prešiel z jednej do druhej?

- Aká je jeho funkcia?
- Načo nám je?
- Ako porozumieť úsmevu tejto figúrky?
- Ako porozumieť jej pohyblivým kĺbom a krku?
- Ako porozumieť jej farbám?
- Komu je určená?
- Kde sa asi predáva, v ktorých krajinách?

Čo sa stalo so slávnostným indiánskym odevom, keď si jeho napodobeninu obliekla Miss USA 2004?

Akú funkciu získal?

Do ktorej z týchto vrstiev a podôb kultúr patri indiánsky odev, ak ho má na sebe Miss v súťaži krásy?

Svetové dedičstvo UNESCO[35]

Zoznam asi 800 rôznych prírodných a architektonických lokalít na celom svete, ktoré sú považované za najcennejšie miesta na Zemi a za súčasť tzv. vysokej kultúry sveta. Prešli špeciálnym posudzovaním v orgánoch UNESCO, ktoré ich považuje za hodné uchovania ako súčasť najcennejšieho kultúrneho a prírodného dedičstva ľudstva. Zoznam sa neustále dopĺňa. Členské krajiny UNESCO sú povinné tieto lokality chrániť. Zápis do zoznamu Svetového dedičstva sa považuje za najvyššie ocenenie hodnoty lokality. Patria k nim napr. Veľký čínsky múr, Socha slobody v New Yorku, pyramídy v Gize, Tádž Mahál v Agre a pod. Z nášho územia sú zapísané do zoznamu

Kde sídli UNESCO?

[35] *UNESCO = United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation (Vzdelávacia, vedecká a kultúrna inštitúcia Organizácie spojených národov). Medzinárodná organizácia, ktorá vznikla 16. novembra 1945 ako špecializovaná agentúra Organizácie spojených národov. Snaží sa rozvíjať dialóg medzi národmi a krajinami, civilizáciami, kultúrami a ľuďmi. Rozvíja spoluprácu v kultúre, vede, ochrane prírody a zdravia človeka. Je to najväčšia kultúrna organizácia na svete. V roku 2009 mala 193 členských štátov, Slovenská republika je členom od 9. februára 1993.*

napr. Banská Štiavnica, Spišský hrad, drevené kostoly stredného a východného Slovenska, jaskyne Slovenského krasu a iné[36].

Tádž Mahál, Agra, India (1631-1649)

Drevený kostol v Hronseku, okr. Banská Bystrica (1725-1726)

[36] *Celý zoznam Svetového dedičstva UNESCO aj so základnými faktami o lokalitách aj s komentármi nájdeme na internete http://whc.unesco.org alebo vo Wikipédii. Na tejto stránke je aj zoznam kritérií, ktoré UNESCO používa na to, aby začlenilo nové miesta. Množstvo fotografií z týchto miest nájdeme zasa na adrese http://www.our-placeworldheritage.com.*

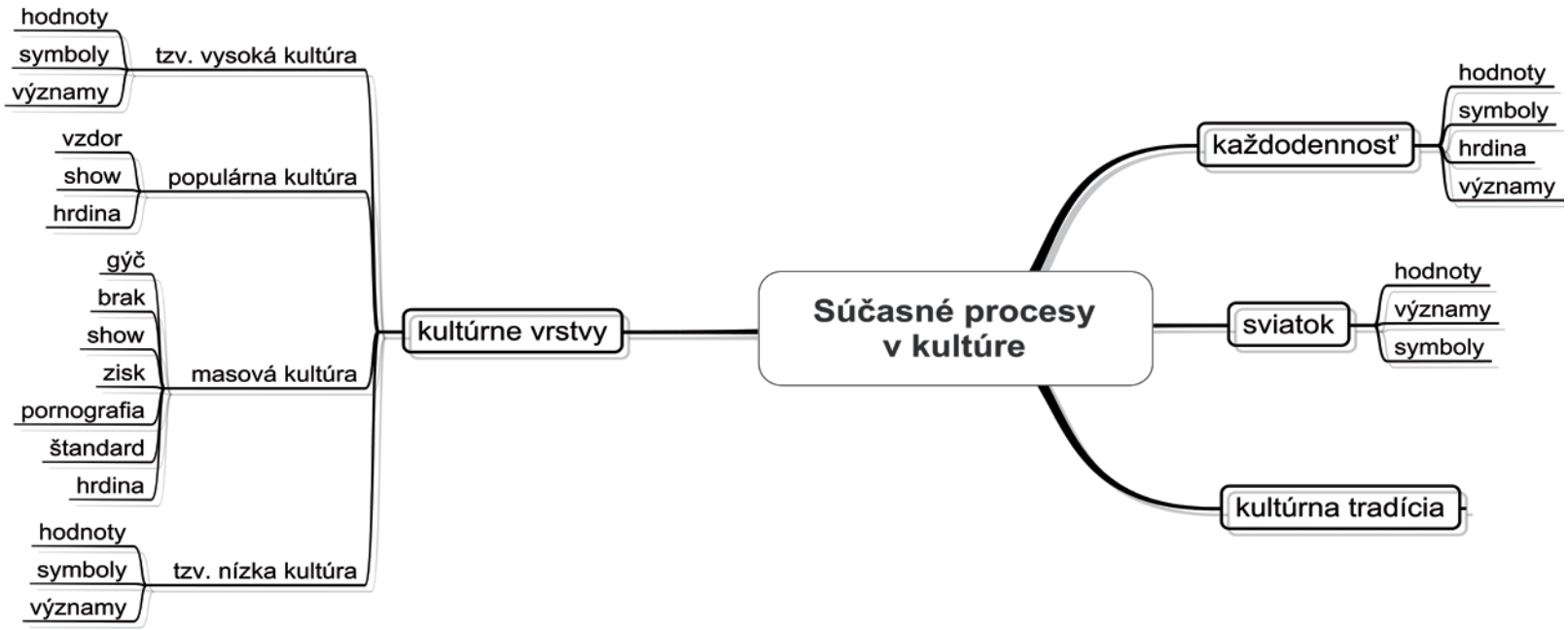
Súčasné procesy v kultúre
kultúrne vrstvy
tzv. vysoká kultúra
hodnoty
symboly
významy
populárna kultúra
vzdor
show
hrdina
masová kultúra
gýč
brak
show
zisk
pornografia
štandard
hrdina
tzv. nízka kultúra
hodnoty
symboly
významy
každodennosť
hodnoty
symboly
hrdina
významy
sviatok
hodnoty
významy
symboly
kultúrna tradícia

Robert Combas:
Jáson, americký ekologický kôň a dvaja povrazolezci
Ave Márie. 2004

Robert Combas

Rozriešená záhada.

Jáson jazdil na ekologickom koňovi, pričom so svojím dvojníkom ledva udržiavali rovnováhu. Máme pred sebou sochu francúzskeho umelca, ktorý patril k spoluzakladateľom „voľnej figurácie". Čo nám hovorí toto umenie?

Čo nám pomôže k tomu, aby sme vedeli jasne povedať, či máme z Jásonovej sochy pôžitok alebo nie? V učebnici sme to zistili.

Dokážeme sa naň zahľadieť tak, že povieme: páči sa mi – alebo – nepáči sa mi. Je krásny, úžasný, príjemný... – alebo – je hrozný, škaredý, nepríjemný...

Vieme, že je dobré zistiť si, kto bol Jáson – hrdina gréckych mýtov, ktorý doniesol zlaté rúno, aby získal trón, čo mu patril. Plavil sa na lodi Argo do cudzej krajiny, prežil mnoho nebezpečných situácií, v ktorých mu pomáhala aj Medea, tak ako Odysseus aj Jáson so svojimi argonautami unikol Sirénam a Skylle s Charybdou. Na záver sa dohodol so svojimi priateľmi, že sa každé štyri roky budú stretávať pri športových súťažiach – a vnímame súvislosť s Olympijskými hrami.

Vieme, kde na internete alebo v akých encyklopédiách nájdeme informácie o argonautoch. Vieme, že je dobré rozumieť slovu povrazolezec.

Vieme, že je dobré rozumieť, čo znamená Ave Mária, kto bola Panna Mária, je dobré cítiť, čo táto postava znamená v európskej histórii.

Vieme povedať, či sa socha niečomu vysmieva, alebo či ju autor myslel smrteľne vážne. Cítime mnohorozmernosť sochy, jej brutalitu aj jemnosť, vznešenosť výkonu dvoch ekvilibristov aj hrubosť topánok koňa. Cítime aj spolupatričnosť všetkých troch figúr, ktoré sa musia na seba spoliehať. Cítime iróniu, tragédiu aj pátos, ktoré sú v soche prítomné.

Po tom všetkom nám však z pohľadu na tohto Jásona a jeho argonautov zostane niečo, čo nevieme pomenovať, niečo, čo cítime, tušíme, ale nedokážeme vysloviť. Z pohľadu na sochu v nás zostanú neurčité pocity, nevyslovené tušenia, nepomenované trasenie od strachu – alebo od znechutenia – alebo príjemný pocit a ťažko identifikovateľná radosť. Prípadne v nás nezostane nič, lebo socha v nás nič nevyvolala a my vieme, že aj to je úplne normálne, aj keď možno nevieme pomenovať, prečo práve v nás táto socha nič nezanecháva. – Tieto ťažkosti v pomenovaní našich pocitov zo sochy nás privádzajú do centra pôsobenia umeleckého diela. Práve sme spoznali skutočnú „šťavu" umenia.

A možno nás socha privedie k tomu, aby sme sa pozreli, čo je to francúzska „voľná figurácia" alebo americká „zlá maľba".

A možno budeme vedieť ešte viac, keď sa pozrieme na Jásona prinášajúceho zlaté rúno v starogréckom podaní a na kráľa Jásona z počítačovej hry Vzostup argonautov (nazrieme na osudy Jásona v podaní počítačovej hry):

Hans Arp: Demetra, 1961

Rozriešená záhada.

Demetra sedí veľmi pokojne schúlená do seba tak, že jej skoro ruky ani nohy nevidno. Máme pred sebou sochu francúzsko-nemeckého umelca, ktorý patril k dadaistom... Čo nám hovorí toto umenie?

Čo nám pomôže k tomu, aby sme vedeli jasne povedať, či máme z Arpovej sochy pôžitok alebo nie? V učebnici sme to zistili:

Dokážeme sa naň zahľadieť tak, že povieme: páči sa mi – alebo – nepáči sa mi. Je krásna, úžasná, príjemná... – alebo – je nudná, škaredá, nepríjemná...

Vieme, že je dobré zistiť si, kto bola Demetra – grécka bohyňa plodnosti Zeme, ktorá dala ľuďom obilie a naučila ich roľníctvu, a tým sa stala aj patrónkou poľnohospodárstva. Po celom svete hľadala svoju dcéru Persefonu, ktorú uniesol pán podzemia Hádes a od hnevu zoslala na ľudí neúrodu. Oslavovali ju v tajných obradoch na počesť Demetry, Persefony a boha Dionýza – v tzv. eleuzínskych mystériách. Už vieme, že na internete alebo v encyklopédiách antiky, alebo v textoch V. Zamarovského (1919 - 2006), či kdekoľvek inde nájdeme informácie, čo sú to mystériá, čo je to Eleuzína a kde leží, kto to bol Dionýzos, vieme, že existuje Hymnus na Demetru, ktorý pravdepodobne napísal Homér...

Vojtech Zamarovský

A možno nás socha privedie aj k tomu, aby sme sa pozreli, čo je to dadaizmus.

Vieme povedať, či je socha len náznakom ženskej postavy, prípadne autor nevedel, ako Demetra vyzerala, tak si veci zjednodušil. Vnímame, že ju ani nemusel zobraziť verne, lebo aj z týchto náznakov cítime jej mnohorozmernosť, ladnosť a jemnosť. Cítime z nej vznešenosť a plodnosť, ale aj silu a nezdolnosť.

Po tom všetkom nám však z pohľadu na túto Demetru zostane niečo, čo nevieme pomenovať, niečo, čo cítime, tušíme, ale nedokážeme vyslo-

viť. – Táto ťažkosť v pomenovaní nášho pocitu zo sochy nás privádza do centra pôsobenia umeleckého diela. Práve sme spoznali skutočnú „šťavu“ umenia.

Aby sme dodali ďalšie podnety našim pocitom, máme tu ešte Demetru v predstave starých Grékov a v predstave súčasného maliara Johna Watkissa:

John Watkiss napísal o Demetre: „Vzrast a tvorba vecí prevažuje nad ničením a odhadzovaním vecí. Demetra reprezentuje vzrast tvorivého ducha z periód tmy a deštrukcie. Vzostup prevažuje nad zostupom. Svetlo neprichádza z temnoty. Temnota je iba oneskorenie zážitku zo života.“

Čo by sa stalo, ak by sa stretli Jáson a Demetra?

Jáson,	s	Demetrou,
ktorý musí cestou		ktorá cestuje
do vzdialených krajín		po celom svete
bojovať o trón.		za svojou dcérou.

Čo by si asi povedali?

Požiadala by Demetra Jásona, aby jej pomohol nájsť dcéru Persefonu?
Alebo by si ju Jáson zobral za manželku namiesto Medey?
Zradil by Demetru tak, ako zradil Medeu?

Zavraždila by Demetra všetky Jásonove deti, ako to urobila Medea?

Nie je to námet na rozprávanie?

Neskúsime?

Učiteľom od autora

Vážené panie učiteľky, vážení páni učitelia.

Učebnica Umenie a kultúra pre 1. ročník gymnázií ponúka a ukazuje niekoľko možností, ako realizovať tento predmet. Učebnica postupuje tak ako predmet: od množstva zážitkov, vlastnej práce s umením a kultúrou, po rozvoj myslenia o kultúre a umení. Preto v nej majú žiaci veľký priestor pre vlastnú prácu a pre zážitkové učenie. Učebnica sa opiera o ich osobné životné skúsenosti, dôveruje ich skúsenostiam a ich videniu sveta.

Zároveň učebnica necháva veľký priestor pre fantáziu a tvorivé schopnosti učiteľa/učiteľky pri budovaní hodín. V súlade s logikou Štátneho vzdelávacieho programu vám učebnica podáva návrhy, ako by bolo možné jednotlivé témy vyučovať. Neponúka však metodiku pre každú hodinu školského roka, ani nevyčerpáva všetky témy (hoci ku každému tematickému celku tu nájdete materiál). Sú to skôr ukážky, ako je možné jednotlivé tematické celky riešiť a vyučovať.

Postupnosť hodín aj priestor venovaný jednotlivým témam v konkrétnej triede záleží len od vás. Poradím a rozsahom kapitol síce učebnica navrhuje určitú postupnosť hodín, ako aj určitý čas venovaný konkrétnym témam – len vy však poznáte svojich žiakov a podmienky na svojej škole, takže len vy môžete v spolupráci so žiakmi rozhodnúť o skutočnom poradí vyučovaných tém, ako aj o čase, ktorý pri nich so žiakmi strávite. Nie je ani nutné, aby ste sa venovali všetkým témam z učebnice.

V učebnici nájdete aj úlohy, ktoré nie je možné plniť v triede, ale žiaci musia pracovať buď mimo priestoru školy, alebo v čase, keď nie sú na vyučovaní. Tieto aktivity sú samozrejme súčasťou výučby predmetu, je dôležité so žiakmi reflektovať aj ich aktivity mimo triedy a školy. Predmet Umenie a kultúra by nenaplnil úplne svoje ciele, ak by sa práca žiakov obmedzovala len na čas strávený v triede. Učebnica obsahuje aj mnoho otázok, na ktoré nedáva odpovede. Tento spôsob kladenia otázok sme volili preto, aby sme žiakov s vašou pomocou motivovali k samostatnému vyhľadávaniu informácií. Podobný zámer máme aj s Jásonom a Demetrou, ktorí sprevádzajú učebnicu. Žiakov vyzývajú, aby samostatne rozmýšľali, o čo ide, môžu si vytvárať príbehy týchto dvoch postáv, samostatne vyhľadávať informácie – až po záverečné odhalenie, ktoré je súčasne vyústením látky preberanej v učebnici.

Množstvo otázok a podnetov v učebnici smeruje aj k iným predmetom – najmä k materinskému jazyku, k občianskej a etickej výchove, k dejepisu, ku geografii a uplatňujú sa tu aj prierezové témy multikultúrna a mediálna výchova.

V učebnici oslovujeme žiakov, aby sa im lepšie pracovalo a aby dostávali inštrukcie pre svoju prácu. Úlohy sú však koncipované tak, aby ste ich mohli riadiť – rátame s vami ako s členmi tvorivého tímu pri riešení úloh. Bez vašej organizácie vyučovania žiadna učebnica nemôže napĺňať ciele predmetu.

Ak sa však vy rozhodnete zadávať úlohy inak, pretože viete, že tak skôr splníte vzdelávacie ciele predmetu, necháva vám na to učebnica priestor.

Jednotlivé témy a kapitoly sledujú postupnosť predmetu, ako je zakotvená v Štátnom vzdelávacom programe:

Tematický celok v Štátnom vzdelávacom programe	Časť učebnice	Kapitoly v učebnici
1. Svet kultúry, vizuálne, zvukové, pohybové, priestorové znaky a činnosti človeka.	1. Svet kultúry	Kde žijem Kto som
2. Základné vyjadrovacie prostriedky hlavných umeleckých druhov.	2. Vyjadrovacie prostriedky umenia a kultúry	V čom žijem Ako ich čítať
3. Časové a priestorové súvislosti kultúry.	3. Časové a priestorové súvislosti kultúry	Akú to má funkciu
4. Funkcie umenia, estetické vnímanie.	4. Funkcie umenia, estetické vnímanie	Načo mi je
5. Životný štýl. Móda. Kultúra tela, zmysel športu.	5. Životný štýl	Ako žijeme Čo na nás vidno Moje telo som ja
6. Populárna a masová kultúra. Elektronické médiá.	6. Súčasná kultúra	Čo sa mi ponúka

Autor

PRÍLOHY

Prezentácia[37]

Prezentácia je **verejné vystúpenie**, v ktorom ukážeme a vysvetlíme **výsledky** svojej práce.

Prezentácia má svoju **štruktúru**. Mali by sme v nej predstaviť – a to tak, aby nás poslucháči porozumeli:

- tému svojej práce,
- ciele, ktoré sme s ňou chceli dosiahnuť,
- ako sme postupovali,
- hlavné výsledky našej práce,
- prípadne jej využitie alebo význam pre nás.

Prezentácia môže prebiehať ako monológ prípadne dialóg s divákmi, môžeme ju mať pripravenú ako počítačovú prezentáciu a pod. Najlepšie je, ak sú slová sprevádzané grafmi, schémami, obrázkami a iným materiálom. Rozhodne by sme nemali počas prezentácie čítať dlhšie texty, najlepšie je premyslieť si prezentáciu vopred a potom už buď spamäti, alebo pomocou poznámok voľne rozprávať (a čítať len kratšie citáty). Neustále by sme si mali všímať **poslucháčov**, mali by sme byť otočení k nim a sledovať, či nás vnímajú, čo ich zaujalo a čo ich nezaujalo, či sa nechcú niečo spýtať, či všetkému rozumejú a pod.

Pri prezentácii je potrebné stáť tak, aby sme videli všetkých poslucháčov, hovoriť nahlas, nie veľmi rýchlo. Intonáciou, prípadne silou hlasu alebo tempom upozorňovať na dôležité myšlienky alebo na dôležitý materiál. Treba nechať poslucháčom **dostatok času** na pochopenie problematiky, o ktorej hovoríme, prípadne občas položiť kontrolnú otázku, ktorou si overíme, či chápu problematiku.

Práca, ktorú prezentujeme, by samozrejme mala byť poslucháčom k dispozícii aspoň v jednom exemplári, aby v nej mohli listovať. Počas prezentácie im môžeme prípadne rozdať doplňujúce materiály (obrázky, schémy a pod.), o ktorých budete hovoriť.

Portfólio[38]

Portfólio je **súbor dokumentov** o určitom jave alebo súbor dôkazov, dokladov a textov o tom, ako jeho autor pochopil určitý jav. Portfólio je možné budovať o čomkoľvek. Ak je jeho témou niečo z kultúry, tak je súborom dokumentov o kultúrnom jave, udalosti, diele, tvorcovi.

---

[37] *Z latinského praesentatio = položiť pred niekoho, vystaviť, ukázať.*

[38] *Z anglického portfolio = doslova „obal na nosenie a zakladanie papierov a dokumentov", z latínského portáre = nosiť a folium = list (zo stromu alebo z papiera).*

Fyzicky si možno portfólio predstaviť ako fascikel, ktorý obsahuje množstvo rôznych dokumentov alebo ich kópie: informácie, internetové stránky alebo adresy, obrázky, texty, výstrižky z tlače, zvukové alebo obrazové ukážky na CD/DVD, fotografie, literárne odkazy, výpisky z kroník, citáty, rozhovory s významnými osobnosťami alebo účastníkmi udalostí, historické údaje a dátumy, štatistiky, grafy, náčrty, schémy a pod.

V akom múzeu a v akom meste je umiestnený obraz Mony Lisy?

Portfólio o obraze Mona Lisa

Kvalitné portfólio obsahuje napríklad tieto časti:

1. **Písomné zhrnutie** témy portfólia. Opísanie hlavných trendov, alebo hlavných súvislostí a nosných tém, upozornenie na ťažisko portfólia, zhrnujúca úvaha.
2. Stručne ukázaná **štruktúra** portfólia. Portfólio je možné členiť napríklad na:
   - kultúrno-historické súvislosti kultúrneho javu – jeho korene, predchodcovia, vývin, čo nasledovalo po ňom, jeho využitie či ohlas v iných regiónoch a pod.,
   - život tvorcu, súvislosti s jeho súčasníkmi,
   - štruktúra predmetu/javu/udalosti,
   - významy, zážitky a pocity, ktoré daný kultúrny jav v nás vyvoláva,
   - existujúce mýty o diele,
   - prečo a ako je dnes dielo aktuálne,
   - grafická, schematická alebo obrazová prezentácia kultúrneho javu,
   - a ďalšie.
3. Zoznam **literatúry** (tlačenej, internetových stránok, rozhlasových a televíznych relácií a pod.), ktorá o tomto jave vznikla, alebo je dôležitá.

Ktoré z týchto častí sa v portfóliu vyskytnú, to závisí od témy a od zámerov tvorcu portfólia.

Kritériá na posudzovanie portfólia

Posúdiť, či je portfólio kvalitné, môžeme napríklad podľa nasledovnej situácie: Predstavme si, že sme vytvorili portfólio o Chráme sv. Jakuba v Levoči. Príde k nám známy z cudziny, ktorý o tomto chráme nič nevie, ale počul, že je to významná pamiatka. Spýta sa nás: Mohli by ste mi niečo o tomto chráme povedať? Naša odpoveď môže znieť: Nech sa páči, tu je portfólio o tomto chráme, z neho sa dozvieš všetko, čo je dôležité.

Ak však chceme bez podobnej situácie zistiť, či je naše portfólio kvalitné, stačí, ak si položíme nasledovné otázky:

• Obsahuje každá časť portfólia nevyhnutný materiál? • Nie je v portfóliu niečo zbytočné?	Kompletnosť portfólia
• Je portfólio presne a jasne štruktúrované? • Je možné ľahko pochopiť hlavné argumenty a hlavné témy portfólia, sú zrozumiteľné?	Jasnosť portfólia
• Sú informácie vo vzťahu k spracovanej téme? • Sú naozaj dôležité pre jej pochopenie? • Pokrývajú informácie v portfóliu hlavné fakty a súvislosti témy? Sú úplné? • Využíva portfólio informácie dôležité pre danú tému? • Nie sú využité len najbežnejšie informácie? • Poskytuje dokumentácia objektívny alebo len môj subjektívny obraz o téme?	Kvalita informácií
• Poskytuje portfólio dostatočné podklady na pochopenie hlavných súvislostí svojej témy? • Sú argumenty v písomnej časti portfólia zrozumiteľné a presvedčivé?	Kvalita argumentov
• Zodpovedá vizuálna podoba portfólia spracúvaným témam? • Pomáha vizuálna podoba portfólia pri pochopení témy a informácií?	Vzhľad portfólia
• Poskytuje každá časť portfólia novú informáciu bez opakovania toho, čo bolo povedané v inej časti?	Ucelenosť portfólia
• Poskytujú moje úvahy jasný pohľad na tému, sú zrozumiteľné? • Ukazujú moje úvahy, že som starostlivo zvažoval rôzne súvislosti?	Úroveň úvodného zhrnutia

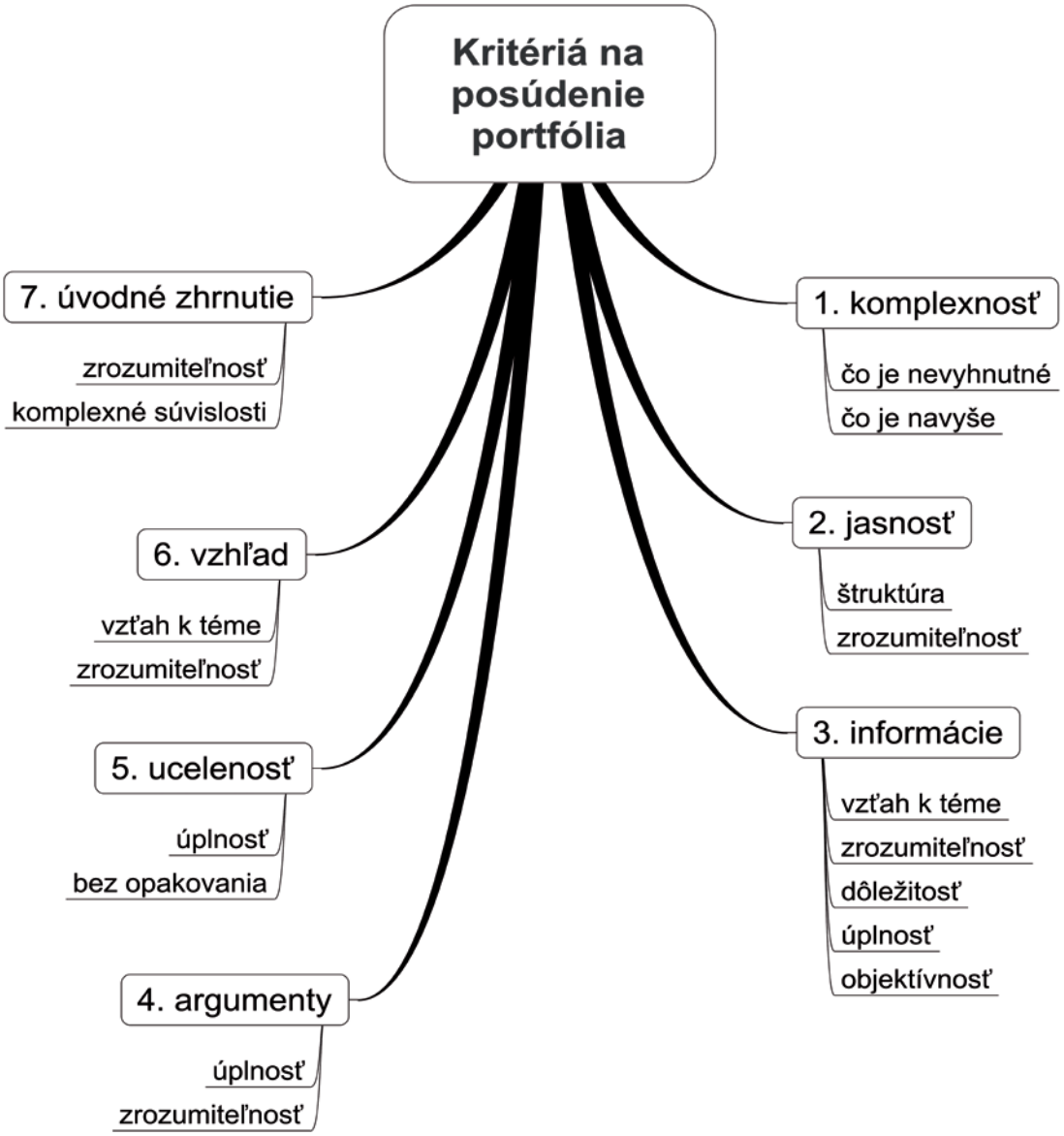
Kritériá na posúdenie portfólia
1. komplexnosť
čo je nevyhnutné
čo je navyše
2. jasnosť
štruktúra
zrozumiteľnosť
3. informácie
vzťah k téme
zrozumiteľnosť
dôležitosť
úplnosť
objektívnosť
4. argumenty
úplnosť
zrozumiteľnosť
5. ucelenosť
úplnosť
bez opakovania
6. vzhľad
vzťah k téme
zrozumiteľnosť
7. úvodné zhrnutie
zrozumiteľnosť
komplexné súvislosti

Zdroje použitých ilustračných obrázkov a fotografií

Zdroje z internetu:

- http://mesto.sk
- http://z.about.com
- http://encyklopedia.sme.sk
- http://galejak.wz.cz
- http://www.k2studio.skedia.org
- http://www.ucalgary.ca
- http://media.oneidanation.net
- http://wiedler.ch
- http://thumb.visualizeus.com
- http://www.scarpaz.com
- http://www.emis.de
- http://www.uni-mannheim.de
- www.biddingtons.com
- http://www.fhv.umb.sk
- http://www.crystalbuffalo.com
- http://gfish.files.wordpress.com
- http://www.adoptika.sk
- http://en.wikipedia.org
- www.snm.sk
- http://rosenblumtv.files.wordpress.com
- http://dumbonyc.com
- http://eurorivercruises.com
- http://www.artfacmetz.com
- http://www.idehist.uu.se
- http://z.about.comguru.com
- https://www.thepoppyseedonline.com
- http://www.acs.bg
- http://img36.picoodle.com
- http://top-10-list.org
- http://www.businessangelblog.com
- http://a87.ac-images.myspacecdn.com
- http://maskworld.scene7.com
- http://www.indianclothing.org.in
- http://www.travelpod.com
- http://wpcontent.answers.com
- http://www.bantunani.com
- http://hexell.users.photofile.ru
- http://www.firstpeople.us
- http://farm3.static.flickr.com
- http://i.dailymail.co.uk
- http://ao-institut.cz
- http://gilgrachison.files.wordpress.com
- http://www.elobse.com
- http://img2.timeinc.net
- http://www.gothic-habitus.org
- http://popartmachine.com
- http://www.affaritaliani.it
- http://blogs.freshminds.co.uk
- http://images.paraorkut.com
- http://www.heroicworld.com
- http://www.arthistory.sbc.edu
- http://4.bp.blogspot.com
- http://aarkangel.files.wordpress.com
- http://supermanfanart.com
- http://dallasvintageshop.com
- http://collection.movingimage.us
- http://home.adm.unige.ch
- http://data.turistik.cz
- http://www.sector.sk
- http://johnwatkiss.blogspot.com

Fotografie použité z literatúry:

- 1000 Sculptures of Genius. Londýn: Grange Books, 2000
- McMillan, D. – Stewart, D.: Aesthetics. Basic principles. bez mesta: The BP Design Fellowship, 1987. s. 17
- Apollinaire, G.: Hudebník ze Saint Merry. Praha: Československý spisovatel, 1981, s. 159
- The Horizon book of great cathedrals. New York: Bonanza books, 1983, s. 26
- The Horizon book of great cathedrals. New York: Bonanza books, 1983, s. 65
- Svetové dejiny umenia. Praha: Agentura Cesty, 1996, s. 377
- Vaizey, M.: 100 masterpieces of art. New York: Paragon books, 1979, s. 116
- Steiner, R.: Egon Schiele. Bratislava: Slovart, 2006. s. 63

Fotografie:

Erich Mistrík, s. 9, 12, 13, 15, 34, 36 (úprava obrázku), 42, 43, 48, 53, 58, 61, 69, 70, 75, 114, 122

Mária Nogová, s. 33

Veronika Gabčová, s. 37

© NASA, s. 52

Erich Mistrík

Umenie a kultúra

Učebnica pre 1. ročník gymnázií

Schválilo Ministerstvo školstva Slovenskej republiky pod č. CD-2009-35225/36704-1:919 zo dňa 29. októbra 2009 ako učebnicu Umenie a kultúra pre 1. ročník gymnázia. Schvaľovacia doložka má platnosť 5 rokov.

Všetky práva vyhradené.
Toto dielo ani žiadnu jeho časť nemožno reprodukovať bez súhlasu majiteľov práv.

ilustrácie, schémy a fotografie:
archív autora a ďalšie zdroje podľa zoznamu na strane č. 126 a 127

Prvé vydanie, 2009
Vydalo Združenie EDUCO © 2009
Tlač: Patria I., spol. s r.o., Prievidza

ISBN 978-80-89431-03-8

Publikácia bola hradená z finančných prostriedkov
Ministerstva školstva Slovenskej republiky

941010